

Hasonlóképen, különösen a felsővidéki városok templomainak falain ott függnek még azon diszes kivitelű és stilszerű emléktáblák — epitaphiumok, — melyek hivatva vannak a hazai renaissance-stíl egykori ismertetőjének bő anyagot szolgáltatni, s ha renaissance stílű monumentális építményeink nincsenek is nagy számmal, de reánk maradtak, a templomok belsőjében jobban fentartott azon kisebb mérvű műemlékek, melyeken a renaissance stílű architektúra ép oly részletesen és alaposan tanulmányozható, mint az építészet nagy arányú műalkotásain. Ez oknál fogva tehát érdekesek e siremlékek s emléktáblák is, mert azok a renaissance fejlődéséről szintén tanúskodnak.

Egy bizonyos műirány fokozatos fejlődése, virágzása vagy hanyatlása kiterjed nemcsak az építészetre, hanem a kézműipar kisebb műalkotásaira is, s így a mauzoleumok és epitaphiumok architektúrája kicsinyben ép oly alakítást nyert, mint nagyobb mérvben az építészetben.

A fából készült renaissance stílű emléktábláink közt említésre méltók a *bártfai templomban* lévő diszes és stilszerű kivitelű epitaphiumok, melyeken többnyire városi bírák, tanácsnokok és egyéb tekintélyes polgárok, családjaikkal együtt vannak ábrázolva.*)

Továbbá a lipótvárosi *Tepla* helység templomában lévő 1611-dik évből származó, *Kubinyi János* megyei alispán epitaphiuma, az ábrázolt személyek XVII-dik századbéli magyar costume-je végett bir érdekekkel.

E műalkotások közt — különösen tetemes nagysága és gazdag kiállítása miatt — feltűnik a szepes-olaszai városi kápolnájának mostani főoltára, mely eredetileg egy protestáns család ephitaphiuma volt.

Hirscher Dániel városi tanácsnok és kalmár (Handelsmann und Beisitzer des Rathes) emlékének van szentelve a *Lőcsei* templom északi hajójának egyik pillérén függő s 1607-dik évben készült epitaphium, mely műemlék nemcsak diszes architektúrája, szobrászati művei s festményei, de különösen az építészeti tagozatok polychrom befestése által is nevezetes.

*) A *bártfai* epitaphiumok leírása a »Bártfa középkori műemlékei« című művem I. részében foglaltatik.

MARSIGLI

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

BELICZAY JÓNÁS-tól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1881. febr. 7-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1881.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVRIADÓ-HIVATALA.
AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

Motto : Vide la fortuna in tutti gli aspetti,
ma egli fu sempre lo stesso, e la
sua gloria maggiore, e più durevole
ebbe cominciamento, ed occasione
dal punto più infelice della sua vita.
Gio. Fantuzzi pag. 272 in fine.

Marsigli élete és munkái.

Nehéz oly embernek életrajzát megírni, munkásságát s annak eredményét kellőleg méltatni, a ki kora ifjúságától fogva élete utolsó szakáig tevékeny maradt s a tudománynak csaknem minden ágával foglalkozva, öntudatlanul sokszor ott is alakított, a hol az tán szándéka sem volt.

Szenvedésben és cselekvésben egyaránt gazdag embernek életét kívánom bemutatni, munkásságát, a mennyire ítéletem engedti, méltatni, különösen pedig hazánknek a külföld előtt ismeretessé tétele által körülöttünk szerzett s már csaknem feledésbe menő érdemeit emlékezetbe hozni; nem, mintha korunkat hálátlanak tartanám iránta, hanem azon meggyőződésben, hogy még most is van elég, a mit tőle tanulhatunk.

A név, a melyet czikkem elejére irtam, nem ismeretlen irodalmunkban, de nem foglalja el a hazánkkal foglalkozó írók között azon helyet, melyet megérdemel. Emlik geográfusok, emlik természettudósok, s legtöbb figyelemben eddigelé archaeologusok s bibliográfusok részesítették, néha hivatkoznak is rá, mint tekintélyre s idéznek műveiből, de itt is, ott is inkább csak mellékesen, mint érdemlegesen foglalkoznak vele. Ennélfogva hasznos munkát véltem teljesíteni, ha a mennyiben azt a rendelkezésemre állott szűk anyag engedte, életének s munkásságának körülményesebb képét állítom össze. Mert jóllehet a természettudósok és geográfusok leginkább mondhatják magokénak, nézetem szerint maga ellen vét a hazai régész és történész, ha a csekély kivétellel csaknem mindenütt a saját tapasztalatai alapján író Marsigit figyelemre nem méltatja.

I. Marsigli ifjúsága.

Lehre bildet Geister,
Übung macht den Meister.

Marsigli Alajos Nándor gróf 1658-ban július hó 19-én ¹⁾ Bolognában született. Atyja Marsigli Károly gróf, anyja Ercolani Margit grófnő volt. Hely, idő és származás egyaránt határozó befolyást gyakoroltak fejlődő világnézetére. Szülővárosa Olaszország legrégebb s legvagyonosabb városai közé tartozik s az Emiliában fekvő hasonló nevű tartománynak székhelye; etrusiai régiségeknek jelentékeny lelhelye, rómaiakban sem szükkölködik s lépten-nyomon nevezetes multa emlékeztető maradványai, épületei és intézetei vannak; egyetemén ²⁾ melyen József császár tilalmáig ³⁾ több hazánkfia képezte magát

¹⁾ Wurzbach a »Biographisches Lexicon«-ban fölemlíti, hogy Oettinger C. M. »Bibliographie biographique universelle« (Bruxelles, 1854. Sitènon) pag. 1148 szerint Alajos gróf július hó 20-án született, a mi Baur előadásával »Gallerie historischer Gemälde« czimű művében megegyez; de nem látok okot Fantuzzi előadásától eltérni.

²⁾ Erat haec caeteris celebrior Italiae Academia, ad quam se Hungari, quibus per facultates licebat studiorum gratia conferre solebant, praesertim, cum illic Hungarorum Collegium floruerit, quod nunc a Croatiae obtinetur, nec parvam ibidem commorandi, studiisque operam dandi opportunitatem praebuerit. Kaprinay, Hungariae diplomatica etc. I. pag. 72. nota 66.

³⁾ . . . lettem, — de lemásolnom lehetett, — a zágrábi káptalanak egy tizen négy sorból álló s 1782-ik évi jan. 9-én kelt s a bolognai bíbornok-érsekhez intézett rövid latin levelét, hálás köszönetet mondva azon szívességért, melyben az érsek a bolognai magyar-illyr collegiumot részeltette, miután annak a császár parancsára ez úttal el kell hagyni Olaszországot. Szilády Áron bolognai utjáról tett jelentése a m. t. Akad. Értesítőjében II. (1868) pag. 132.

jogászsza, államférfivá, ⁴⁾ sőt ott mint tanár működött ⁵⁾, — Irneriussal kezdődött meg s utódai alatt virágzott föl a gloszszátorok sora, a renaissance a jog terén; innen a város szép jeligéje: *Bononia docet*. A város maga egyúttal érseki székhely, mely 1860-ik évi márczius havának 18-káig pápai uralom alatt állott, s mint ilyen, a katolicizmussal ellenkező szellem behatását lehetetlenné tette. A születésekor a pápai széken ült VII. Sándor, (1655—1667.) családi nevén Chigi Fabio, a weszfáliai békekötésnél mint bíbornok a római szentszékeknek küldötte, bérálta meg Krisztina svéd királynőt, ⁶⁾ a protestánsok jogaiért s minden esetre a svédek hatalmáért is Lützennél (1632. november hó 16-án) elesett Gusztáv Adolf király leányát; kedvencz eszméje volt a keresztyén hatalmasságoknak egyesítése a keresztyénség s a pápai birodalomnak délen veszedelmes ellensége, a török ellen. Ezen tények, események és eszmék Olaszországban ép úgy, mint másutt, s ott tán még inkább közbeszéd tárgyát képezték, hagyománykép szálltak nemzedékről nemzedékre s ezeket hallva és látva nőtt föl a fogékony lelkű Alajos gróf is, egyrészt buzgó katolikussá, másrészt mindannak, a mi a katolicizmussal össze nem fér, elvileges ellenévé válva. ⁴⁾ Származását tekintve, úgy atyja, mint anyja részéről előkelő ivadéknak mondhatta magát ⁷⁾ s elődei érdemére való tekintetből, már születésénél fogva

¹⁾ Szilády Áron I. c.

²⁾ Kútfők nyomán említ ilyeneket Szilády Áron I. c.

³⁾ A déli ember ereiben csörgedező vért a forró nap tüzesebbre érleli, mint az éjszakiéban; így a különböző anyagból, különböző élet és nézet fejlődik. Olaszországban megszokott dolog, hogy nő meztelenre vetkőzve művész előtt mintául áll, bájait vásznon, vagy márványban megörökíttetni engedi. Krisztina hóféhér testével fekete bársonnyal bevont pamlagra feküdt s kegyenceivel megbámultatta magát.

⁴⁾ Midőn későbbi életkorában a közmondásos osztrák hálátlanságot érezve felszólítottott, hogy németalföldi szolgálatba lépjen, az ajánlatot visszautasítá, mert nem akart protestáns hatalom alatt állni.

⁵⁾ A »Notizie degli scrittori bolognesi raccolte da Giovanni Fantuzzi« etc. (Bologna, 1781—1794, kilencz kötet, ndrét) ötödik kötetében Marsigli nevű következő öt íróról tesz említést: I. Marsili Antonio Felice, peruginai érsek, Alajos bátyja, született 1649-ben, meghalt

léphetett be sok oly ajtón, mely a szokás által elfogadott nézetek szerint kevesebbé előkelőnek tartott előtt, csak érdemeknek szerzése után nyílik meg. Atyai nagyatyja tudományos képzettségű férfiú volt, s anyja, mint Fantuzzi írja: »da una della più splendide famiglie di Bologna« való volt.

Testvérei közül a papi pályára lépett s azon megmaradt elsőszülött Antal Bódog, mindvégig jó viszonyban állott vele, levelezésök nem csak kis dolgok, nagy gondok elmondására szorítkozott, hanem tudományos kérdésekre is kiterjedt. A másodszülött Hippolitról csak annyit talállok följegyezve, hogy utazása közben 1682-ik évi január hó 3-án Párisban meghalt. A következő első leány Bibiana Katalin a szentháromságról elnevezett zárdába lépett s apáca lett; az öt követő második leány, Silvia Mária a szent Lőrinczről elnevezett alapítványi hölgyek (canonichesse) közé lépett.¹⁾ Ezt követte a harmadik fiu, Ala-

1710. jul. hó 5-én Perugiában, pag. 276 sqq. 2. Marsili Cesare Juniore, Fülöp fia, szül. 1592-ben, † 1633-ban, pag. 278, 279. 3. Marsili Ippolito, jogtanár a XV. század végén és a XVI. elején, † 1529. február hó 13-án, pag. 280. sqq. 4. Marsili conte Luigi Ferdinando, Alajos gróf, pag. 286—327. 5. Marsili Colonna Marc Antonio, pag. 327 sq. Már ezen átnézetből kiderül, hogy Alajos gróf a Marsigli nevű írók közül a legjelentékenyebb; de mily rokonsági kötelékben állottak ezek egymással az 1. és 4. sz. alatti kivételével, annak kipuhatólására, (a könyvet a gráci egyetemi könyvtárban a szünidők alatt találtam s csak futólag nézhettem át) időm nem maradt. A kezembe került encyclopaediák pedig (Mayer, Brockhaus, Wurzbach) felderítést nem adnak. Camaldoliban, s kamalduli szerzetesek zárdájában, a barátoknak és sok kitűnő toscana tudósak gyűlhelyül szolgált teremben, márványból való táblán a következő fölirat olvasható: »Heic Christophorus Landinus | Laurentius Medicus qui et Magnificus | Marsilius Fichius | alique literarum cultores | auspiciis | Mariotti V. B. summi Correctoris Camald. | diebus canicularibus | academicis exercitationes habuere | Hinc | Varias per Clusentium | Excitatae Academiae — « (Wichmann H. »Allgemeine Zeitung« 1881. évi 225. sz. mellékletében pag. 3299.), melyben a Marsilius név előnévnek (praenomen) látszik.

¹⁾ Die Entwicklung der weiblichen Orden ist mit jener der Mönchsorden durchaus gleichen Schritt gegangen. Das canonische Leben der Frauen entwickelte sich, wie das der Männer, in Aegypten, und wurde von da in das Abendland übertragen, wo es dadurch Einheiligkeit empfangt, dass sich die Frauenklöster an die Benediktinerregel anschlossen

jos Ferdinánd, végül a legifjabbik Fülöp. Ezen hat testvér közül csak Fülöp alapíthatott családot, a többit részint állása,

Diese bildete eine lange Zeit die allgemeine Grundlage; doch entstanden im neunten Jahrhunderte auch canonische Frauencongregationen nach Art der Stifter, für die in Aachen (817.) eine eigene Regel publicirt wurde. Später, als die Mönchsorden sich mehrten, assimilirten sich die weiblichen Orden regelmässig eine der für jene entworfenen Regeln, so dass unter den Mönchsorden wenigstens den bedeutenderen eine Frauen- Congregation zur Seite trat. Richter Emil Lajos, Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts (Tauchnitz, Lipses, 1867.) pag. 904. — Hasonló törekvés a szerzetrendi élethez való csatlakozásában (érted mint a férfiak részéről), a nőnem részéről is mindenkor mutatkozott, jelesen több físzeret alapítói hasonló lelkesültégű nővérektől gyámolítottak, és csaknem a hány físzerezetek ugyanannyi s hasonnevű nőszerezetrendek keletkeztek. Konek Sándor, Egyháztörténeti kézikönyve (Heckenast, Pest, 1871.) II. pag. 421, a hol e tárggyal foglalkozó írók is említetnek. E két rendelkezésemre álló író s a Corpus Juris canonici alapján, tekintve a néket, csak szerzetesrendek (ordines religiosae) és szerzetbeli testvérületek (congregationes religiosae) megkülönböztetésére akadok; de káptalanok mintájára alakult nőtársulatokat, melyeknek tagjai kanonoknők (canonissae, canonichesse, Kanonissinnen) volnának, vagy egyáltalán nem említetnek, vagy amazokkal azonosultaknak mondják (Richter.) Léteztek-e ilyen nőkáptalanok nálunk, arról nincs tudomásom, külföldön kétségtelenül voltak s Fantuzzi az idősebb nővérről azt mondja, hogy »monaca« (=apáca) lett, az ifjabbikról pedig, hogy a kanonoknők (canonichesse) közé lépett. Nagyon rövid, de velős a »Conversations-Loxicon« (Brockhaus, Lipses, 11-ik kiadás, 1868.) Stift szó alatt XIV. p. 144: Die geistlichen weiblichen Stifter entstanden durch die Vereinigung regulirter Chorfrauen und gleichen ganz den Klöstern. Die freien weltlichen weichen in ihrer Verfassung dadurch von den Klosterlichen ab, dass die Kanonissinnen blos das Gelübde der Keuschheit und des Gehorsams gegen ihre Obern ablegen, sich jedoch zur Armuth und Clausur nicht verpflichten und die Freiheit haben, die ihnen vom Stift (alapítvány) zufließenden Einkünfte zu verzehren, wo sie wollen. Nur die Präpositin (tehát prépostnő és nem apátnő) pflegt sich nebst einigen Kanonissinnen (tehát kanonoknő és nem apáca), die die klösterliche Einsamkeit lieben oder sonst keinen Zufluchtsort haben, im Stiftsgebäude (alapítványi épület és nem zárdá) aufzubalten. Da der stiftsfähige Adel seinen Töchtern das ausschliessliche Recht auf die Pfründen (=javadalmszak) dieser Stifter zu verschaffen gewünscht hat, werden sie insgemein freie weltliche Damenstifter und ihre Kanonissinnen Stiftsdamen genannt. Magyarországi alapítványi nő (Stiftsdame) több van, de honnan kapják javadalmszakát, azt nem tudom.

részint a körülmények és életviszonyok gátolták meg példaadásában, vagy annak követésében. ¹⁾

Kora ifjúságától fogva üzött testedző gyakorlatok, alkatanak napról napra növekedő erőt szereztek. Majd elérve 15-ik évét atyjával előbb Velenczébe, innen Paduába utazott, a honnan tanulmányait folytatni szülővárosába tért vissza. ²⁾ A gombákról írt művében ³⁾, hálásan emlékezik meg a boldogult tudós Malpighi Marcellus, ⁴⁾ a még élő Trionfetti Lelius kanonokról, a ki a növénytanból tartott felolvasást s Montanari Gemi-

¹⁾ Könnyebb áttekintés végett ide iktatom a nemzési táblát:

Marsigli Károly gróf, † 1679, vagy 1680-ban.

Ercolani Margit grófnő, † 1676-ban.

Antal Bódog	Hippolit	Bibiana	Silvia	Mária	Alajos	Nándor	Fülöp	⁴⁾
† 1710 júl. 5.	† 1682.	Kat.	alapítv. nő	† 1730.	nov. 1.		1	
	jan. 3.	apáca					2	
							Fülöp	Antal
							(Fantuzzi kortársai).	

⁴⁾ Filippo avolo dei presente Conte Filippo, e Conte Antonio fratelli Marsigli. Fantuzzi, pag. 1.

²⁾ A maradandót alkotó nagy férfiak eszméiket s az ezeknek kiviteléhez szükséges szívósan kitartó tetterőt, úgy látszik, utazásközben szerzik meg; Wesselényi Miklós, Széchenyi István és Eötvös Józsefnél ez szembeötlő; de százával utaznak, a kiknek soha nevét sem halljuk meg. Az utazás egyébiránt nem mellőzhető; a nemzet bölcsé Deák Ferencz nagyon keveset utazott s mint olvastam, tengert soha sem látott, — látott tengert de még kevesebbet utazott Kant Immanuel, a königsbergi bölcs.

³⁾ Kézirat a bolognai Institutóban Vol. 83. cart. 43.

⁴⁾ Malpighi Marcellus, anatomus, fiziologus és fizikus, Bologna tartományban, Crevalcuoreban 1628-ban született s tanulmányait a bolognai egyetemen végezte, a melyen mint tanár is működött. Ily minőségben ment 1657-ben Pisába, de három év múlva visszateért Bolognába, a honnan 1662-en Messinába kapott meghívást. Az itteni galenistákkal és arabokkal nem tudván megegyezni, megint Bolognába ment s ott tartózkodott mindaddig, míg nem 1691-ben XII. Inceze pápa (1691—1700), azelőtt Pignatelli Antal volt bolognai legatus (és bíbornok-érsek) Rómába nem hívta. Itt halt meg, mint a pápa orvosa 1694. nov. 29-én. Ő volt az első, a ki a vérkeringés megfigyelése végett görcsövet használt. Művei 1686-ban Londonban, megbővítvé 1687-ben Leydenben, tetemesen megbővítvé 1697-ben és 1743-ban Velenczében adattak ki.

nianóról, mint volt tanáraitól. 1676-ban elveszíté anyját s ekkor ellenállhatatlan vágy vonzá Rómába, a mely régiségének és nagyszerűségének hírével lelkét egészen betölté. Így tehát nagybátyjával Ercolani Antal gróffal Rómába utazott s az akkor uralkodó pápánál, XI. Inceznél ¹⁾ (1676—1689.) s az arra igénynyel bíró kitűnőségeknél kötelességszerűen tisztelegvén, egyebekben hajlamának engedett s idejét a mathematicus Borelli, ²⁾ Oliva apát és Nazari tudósok társaságában tölté el. Római tartózkodása további tudományos kiképzésére

¹⁾ XI. Inceze pápa, családi nevén Odescalchi Benedek, az ifjabbik Plinius földije Comóban született; előbb katonai, utóbb papi pályára lépett. Uralkodása alatt szigorú elvek vezérelték s ehhez képest iparkodott különösen birodalma pénzügyeit rendbe szedni; előlegekkel támogatta Ausztriát a török ellen s a gallikánus egyházszabadság (szabad egyház) négy elvét, melyeket 1682-ben Párisban püspökökből s országgyűlekből alakult gyűlekezet állított föl, kárhóztatta. Mint a jezsuiták ellensége, a gyóntató atyja La Chaise Ferencz jezsuita befolyása alatt álló XIV. Lajos Francia királylyal, a püspöki székek betöltése körüli felségi jogok miatt keletkezett vitájában nem volt képes kielégítő eredményt kivívni. Egy másik, a szabad menedék (la franchise) miatt keletkezett egyenetlenségében, a király önként engedett.

²⁾ Borelli János Alfons, csillagász s az iatromathematikus rendszer megalapítója, 1608-ban január hó 28-án Nápoly mellett Castelnuovóban született. Tanulmányait Florenzben végezte s előbb Messinában, 1656. Pisában működött mint a mathematica tanára. Később ismét Messinába, onnan Rómába ment, a hol 1697. decz. hó 31-én meghalt. Campani által készített távesővel megfigyelte a Jupiter holdjait s mozgásaikat Galilei tábláival összehasonlította. Úgy látszik, hogy ő volt az első, a ki rájött arra, hogy az üstökösök pályája parabolikus. Legjelesebb művének a »De motu animalium« címűt tartják, (megjelent 1680—81-ben Rómában, 1710-ben Leydenben), mely a modern iatromathematikus gyógyrendszer alapja. Ennek lényege az erőműtani (csillagászati) szabályoknak az emberi s állati mozgásokra való alkalmazása. A már említett Malpighi, a kívül Messinában és Pisában jó formán egy időben működött, a vérkeringés megfigyelésénél tett észleletei eredményét »de pulmonibus« cím alatt két levélben közölte vele. (Bernard Claudius) folytonosan hajthatlanul küzdött a vitalistákkal, vitalista anatomusokkal, iatromechanicusokkal, (annyi mint: iatromathematikusokkal), iatromechanicusokkal és más orvosi bölcselkedőkkel. Ezeknek rendszerei logikai következetességgel voltak csinálva s látszólag mindent megfejtettek, a mi által csábítólag hatottak. Balogh Kálmán a »Természettudományi Közlöny«-ben XII. pag. 290.

döntő befolyást gyakorolt s meghatározó az irányt, a melyben ezentúl haladnia kellett.¹⁾

A következő évben természettudományi ismereteinek bővítése végett, a ritka tüneményekben gazdag Nápolyba rándult, megtekinté Pozzuolo (a régi Puteoli) mellett a kialudt tűzhányókat, az agnanoi tavat²⁾ s a közelében lévő ebbanlangot, különösen pedig a Vezuvot,³⁾ melynek minden megközelíthető részét bejárta. Visszajövet a tengeri kereskedelem alaposabb megismerése végett Livornón át vette útját, meglátogatta Florenzét, melynek főleg könyvtára érdekelte.⁴⁾ Ennek őre, a tudós Magliabecchi előzékeny szivességgel fogadta a fiatal pályatársat.

¹⁾ Nelle sue Memorie dice, parlando del soggiorno di Roma: «Ne trascurai le notizie matematiche, applicandole a fisici esperimenti, ed al proposito ideatomi di soldato.» Fantuzzi p. 4. nota 2.

²⁾ Azelőtt anguiano, az ott tartózkodó sok kígyó- (anguis)-tól. A jegyzék aligha teljes, de Marsigli följegyzéseit nem lévén alkalmam megtekinteni, Fantuzzi előadásához kellett ragaszkodnom. Pompéjít még hamu borította.

³⁾ A lávájával, kihányt köveivel és hamujával Herculaneum, Pompéji és Stabiae városokat eltemető Vezuv ezen emlékezetes kitörése a K. n. 79. évre esik. A napra nézve némelyek aug. hó 24-ét, mások szept. hó 25-ét tartják helyesnek. Az eltérés Dio Cassius eltérő kézírataiból ered. Pompéji pusztulása 1800-ik évfordulójának emlékezetére 1879-ben a gyászünnepeket az olaszok szeptember hó 15-én tartották meg. A gyászos eseményt a részben szemtanu ifj. Plinius (Ep. VI. 16. és 20.), részben ennek előadása nyomán Tacitus (Ann. 15. 22.), később Dio Cassius (66. 21. sqq.) írta le; említi Suetonius (Titus, 8.).

⁴⁾ Nekünk magyaroknak fogalmunk sincs ezen sokféle gyűjtemény gazdagságáról, mely Olaszország főbb városaiban található; könyvtár, levéltár, régiségtár, különféle tárgyú remekművek sorozatából összeállított múzeum (szobortár, képtár, állatgyűjtemény), majdnem minden városában található s ha nem az egyik, úgy a másik áll rendelkezésre; ezen felül tömérdek a magángyűjtemény. Egyegy templom, klostrom, vagy palota felér a mi összes gyűjteményeinkkel. Florenz egyik kincse Jusztinián császár pandectáinak a glossatorok által megállapított beosztás (digestum vetus, infortiatum és digestum novum) és vulgata lectio előtt készült kézírata (Pandectae Pisanae, Florentinae). Dicses wichtige Manuscript wurde im Mittelalter (nach einer im 14. Jahrhundert entstandenen Sage kraft einer Schenkungs Lothars II. aus der Beute von Amalfi 1135) in Pisa asservirt und wie ein Rechtsevangelium verehrt, seit 1406 wird es in Florenz (jetzt in der Laurentiana) in zwei Quartbüchern

Hazájába visszatérve 1678. évi január és február havára Caprara Ferencz Károly tanácsnok főnöksége alatt a »Magistratura degli Anziani«-ba¹⁾ választatott. Ezen magisztrátus hét nemesből és egy jogtudorból állott, a kik a tanácsnokok közül való főnökkel (gonfaloniere, tulajdonképen zászlótartó) együtt képviselték a várost s két óra választattak.²⁾ Nem volt közömbös a választás, mert a közeledő karnevál miatt értelmes, ügyes, életre s társaságba való emberekre volt szükség, ünnepek rendezésére s azokban való részvételre egyaránt alkalmas egyénekre. A karnevál Olaszországban nemzeti ünnep s a római és velenceinek híre korunkig elhatott. Alajos gróf a löversenyben kívánt kitűnni, de lovával baja esett, s midőn újolag kísérletet akart tenni, az megint nem sikerült. Ellenfele lovának fejére apró tükröcskék voltak aggatva s az ezek által visszavert napfény az állatot nyughatatlanná tette, végre pedig megvadítá.³⁾ A baleset végzetessé vált reá nézve, mert az érdemetlenül vállott kudarcz után le kellett mondania szíve választottjáról, a kihez a kor és hely itéletéhez képest, csak

(Buch 1—19, 20—50) aufbewahrt. Rudorff Ad. Frigyes, Römische Rechtsgeachichte, I. p. 341. Híres Florenznek kitömött madarakból álló múzeuma, de mikor alapítottat s mily állapotban volt Marsigli idejében, azt nem tudom.

¹⁾ Anziani = ancien, ősi, régi.

²⁾ . . . si mutano ogni duo mesi. Fantuzzi, pag. 5, nota 3.

³⁾ Sportmaneket tán érdekli az eset. Entrato il Co: Marsigli in lizza riconsolli nel cavallo del suo avversario, che aveva la testiera (Hauptgestell am Zaume) piena di spechiotti, i quali riflettendo in vivi raggi del sole, andavano a ferire gli occhi del cavallo del Marsigli, che si spaven toper modo e questo splendore, che salto di uno slancio la controllizza, sostenendosi però bravamente in sella il cavaliere. Gli altri Cavalieri, che composero questa giostra, furono: Il senatore conte Girolamo Bentivogli. Il Senatore Virgilio Davia. Domenico Maria Gandolfi. Il Co: Luigi Marsigli. Vi concorrevano poi molti altri cavalieri giostranti, come Maestri di campo, e come Accompagnatori. Riportò il preudo Domenico Maria Gandolfi. A »Cronica Ghiselli«-ből vett jegyzet Fantozzinál pag. 6. Ocbares, Dárius lovásza, a koronát gazdájának azzal szerezte meg, hogy a lovat nyerítésre birta (Herodotus III. 85. sqq.), de ebben felfang volt. A Buccaneer-ivadék »Kisbér«-e, mint hallám, egy pohár víz miatt szorult le a versenytérről, oly ok, mely Scribe vigjátékában (Egy pohár víz) megbuktatja a hatalmas Marlborough minisztert.

győzedelmes bajnokkép közeledhetett volna. Visszatért tehát, a melytől már-már válni készült, a tudományhoz s a Bolognából a csillagászat előadására, a páduai egyetemre meghívott Montanari Geminianóval ¹⁾ Páduába utazott. Itt a kitűnő Pighi tudor vezetése alatt, a kinek kedvencz egyénei közé tartozott, anatómiát tanult s mint Malpighi-nak írja, maga is bonczolt. ²⁾ Itteni tudományos foglalkozásai közben arról értesült, hogy a velencei köztársaság egy új bailót ³⁾ küld Konstantinápolyba. A törökök állítólagos győzhetetlenségéről kerengő hírek már gyermekkorában felébreszték benne a vágyat ennek okait felderíteni, vagy kitudni s ezen alkalmat kedvezőnek látta intézményeik megismerésére. Kieszközölvén tehát atyja beleegye-

¹⁾ Der zweite Stern, auf dessen Lichtwechsel man aufmerksam wurde, ist (Nr. 12.) Algol oder β Perseus. Schon im Jahr 1669 bemerkten Montanari und Maraldi dessen Veränderlichkeit. (Litrow J. J. die Wunder des Himmels, Stuttgart. Weisz Gusztáv) 5-ik kiadás pag. 628. »Johann Samuel Traugott Gehler's Physikalisches Wörterbuch, neu bearbeitet von Gmelin, Littrow, Mücke, Pfaff, Leipzig bei E. B. Schwickert, 1840-czimű munkában IX. pag. 1685. ez áll: Der oben erwähnte Goodricke hat im J. 1783 die merkwürdige Veränderlichkeit dieses Sterns (β Perseus, vagy Algol) entdeckt. Ugyane kötetben pag. 1686. és X. pag. 1458. pedig ezt olvasom: Den Stern in der Hydra entdeckte Montanari im J. 1672. A két egymást kizáró tétel közül egy mindenesetre valótlán; igazolni csak annyit akartam, hogy Montanari eredményével kutatott s így a tudományt bármi csekély részben, de még is előbbre vitte.

²⁾ A bonczolást, mint a törvényszéki boncztan óráiban egykori tanáromtól hallám, még e század elején nem tartották orvoshoz, vagy orvosnövendékhez illő foglalkozásnak s azt a mostan azoknak nevezetektől lényegesen különböző alkori chirurgusok, vagy plane szolgák végezték. Olaszországban, a hol Leonardo da Vinci csipesz és késsel ép oly ügyesen tudott bánni, mint ecsettel, ez másképp lehetett, de, hogy úgy volt-e, azt nem tudom; Marsigli jellemzőnek tartom, hogy: maga bonczolt.

³⁾ Francziául: bailli, angolul: bailis, latinul: ballivus, olaszul: balio (= bailio), görögül: bajulosz, a görögben általában előljárót jelent. A konstantinápolyi császári udvarnál a császári gyermekeknek főfelügyeljét bajulosznak nevezték. Ugy látszik ugyane címet viselte Konstantinápolyban az idegen kereskedők előljárója, a kit a velenceieknek kellett kirendelniök s erről szállhatott át a balio (= bailio) cím a Konstantinápolyban székelő velencei követre. A »Conversations Lexicon« II. pag. 591. Zsebszótáram: (ehemaliger) venetianischer Gesandter in Constantinopel.

zését, megengedettett neki, hogy a bailónak rendelt Civrani Péter kíséretéhez csatlakozhassék. ¹⁾

1679. évi július hó 31-én a bailo kíséretével együtt Konstantinápolynak vette útját s Alajos gróf élelményeiről és tapasztalatairól naplót vezetett; időközönként Malpighihez és Montanarihoz újtjáról leveleket írt. Konstantinápolyban IV. Mohamed (1648—1687.) uralkodott s ezen inkább gyenge ²⁾, mint erős fejedelem alatt a janicsárokra támaszkodó basák és nagyvezérek azt tették, a mit akartak. Az akkori nagyvezír, a tehetséges, de romlott Kara Musztafa s a konstantinápolyi tengerészeti hivatalnál s vámnál alkalmazott hivatalnokok, az ismert baksisra áhítózva, különféle akadályokat gördítettek a megérkezett követség elé, úgy, hogy az bemenetelét előbb megfásárolni volt kénytelen. ³⁾

Végre sikerült az akadályokat legyőzniök s partra szállhattak. Alajos grófon csakhamar erőt vett a tudományos haj-

¹⁾ Ha emlékezetem nem csal, e követségnek földadatát kereskedelmi viszonyok rendezése képezte. Daru grófnak a velencei köztársaságról írt művében e követség nincs megemlítve.

²⁾ IV. Mohamed nagyanyjának gyámsága alatt hét éves korában ült trónra. Fantuzzi pag. 9-en Marsigli emlékiratai és Garzoni Istoria Veneta lib. I. cart. 46 alapján: jó színben lévő, szelíd indulatú, a vadászat és a zene kedvelőjének mondja. Nagyvezírei Mohamed Köprili (1656-tól), ennek fia Ahmed (1676-tól) s ennek utóda Kara Musztafa főlelmetessé tették ugyan a török hatalmat, de visszaveretését feltartóztatni képesek nem voltak. A mohácsi s azt megelőző vereségek következtében a basák letették fővezírét, ennek helyébe mást neveztek ki s nehogy e miatt rajtuk bosszát állhasson, a sereggel Konstantinápolyba nyomultak, Mohamedet elfogták, trónjától megfosztották s börtönbe zártatták; 1691-ben meghalt. Alatta kezdődött az oszmán birodalom elnevezés helyébe a Törökország elnevezés alkalmaztatni, a mely ország ez időtől fogva a kelet-európai birodalmak között állandósult tekintélyesebb állam maradt.

³⁾ Az 1711. év végén megkezdett sajátkezűleg írt emlékirataiban, melyek Bolognában a Domonkos-rend zárójának levéltárában őriztetnek, szól e konstantinápolyi élményeiről; én merően arra voltam utalva, a mit Fantuzzi ad elő s a mit egy-két átolvasott művében találtam. Pedig, ha jól sejttem, a Lipót-kori harcok, a melyek első sorban minket érdekelnek, nála nagyobbára le vannak írva s ezekről elmondhatta: et quorum pars magna fui.

lam; mint néhány évvel ezelőtt Rómában, úgy itt is oly társaságot és foglalatosságot keresett magának, a mely lelkét leginkább kielégíté. Barátságot kötött Husain és Abubekir effendivel¹⁾ s a thrák Bosporust tanulmányozta; amazok a török politikai és katonai életben tájékoztatták, megismertették a török nyelvel, irodalommal és költészettel s adatokkal járultak a régi és új Törökországról tervbe vett művéhez; emerről szól egyik tractatusa, a melynek végén egy gyöngyöt készítő kagylót boncztanilag leír és ismerteti. E művét a szász tudós társaság is kitünőnek mondá s Gyllius Péter²⁾ bölcsész és nyelvész műve fölé helyezé.³⁾ Törökországról írt művét I. Lipót királynak mutatta be, de a császár-király parancsa folytán sajtó alá nem adhatta s így az csak Alajos gróf halála után jelenhetett meg. A török háború küszöbén álló császár tőn nem tartotta czélszerűnek e mű megjelenését, mely a hadi szerencse esélyeibe betekintést engedhetett. Az eme művéhez írt előszóban felhossa, hogy a törökökre s azok hadakozási módjára vonatkozó ismereteit, részint 1680-ban 11 hónapig

¹⁾ A török effendi, a mennyiben használatából következtetni merek, körülbelül azonos jelentésű az okmányainkban gyakran előforduló »litteratus« szóval, melyet Kaprinay István »deák«-nak fordít. Indubitatum est: Hungaris Balia Deák dictus fuerit, quod latino sermone Blasiu m Literatum significat. Hung. diplom. etc. I. p. 4. nota i.

²⁾ Fantuzzi az aktákra hivatkozik (Tom. I. Suppl. pag. 207.), de én ezeket nem kerestem s Gyllius nevét másutt nem találtam.

³⁾ A fennebb említett »Physikalisches Wörterbuch« tizenegy helyen említi Marsigli nevét: über Dünenbildung IV., 1328. und Salzgehalt des Seewassers VI. 1644, 1647. Ursachen der Salzigkeit des Meeres 1650, 1652. Mittel, das Seewasser trinkbar zu machen 1653. über die Temperatur des Mittelländ. Meeres 1668. dessen verbesserter Apparat zum Heraufholend. Seewassers aus der Tiefe 1670. findet seichte Meeresstroeken wärmer 1687. über dass Vorhandensein eines Unterstromes im Bosphorus 1773. Wesen der Wärme X. 66. A tartalom és névjegyzékben XI. pag. 966. Művei közül csak a »Histoire physique de la mer« (Amsterdam, 1725) van megnevezve, még pedig három helyen: IV. 1328. VI. 1668. és 1773-on. Ismerték s használták-e a Wörterbuch szerkesztői többi művét is, e helyekből nem deríthetem ki. A X. 66-on Landriani által (Opusc. fisico-chem. p. 81.) elfogadott s módosított nézetére történik hivatkozás. Állításait elfogadni hajlandó IV. 1328. VI. 1687. és 1773; a többi helyen majd részben, majd egészben megtámadja, majd csak egyszerűen említi. Hőmérséit elásvultaknak mondja.

tartott konstantinápolyi tartózkodása alatt, részint Bécs ostromakor török rabszolgaságban töltött ideje alatt szerezte s így a sajtó alá került mű részben későbbi bővítésekkel van megtoldva.

Hihetőleg ez alkalommal szerezte azon fölíratot, mely valamikor Konstantin tiszteletére állított márvány-oszlopra van felvésvé s melyet a byzanci promontorium végső sarkán a thrák Bosporus mentében, a szerály közelében látott s egészen meg nem közelíthetett.¹⁾ Fiatal korában nem foglalkozott archaeológiával s ezt hihetőleg, mint véletlenül talált nevezetességet jegyezte föl. Visszatértekor ugyanis elhagyta a velencei bailót s külön tolmácsot fogadva magának Forestieri Kajetán nevű vezetővel Görögországon és Dalmácián keresztül utazott Velenczébe s érintve, vagy szelve Boszniát, látott, de, mint maga írja, akkor fiatal kora miatt kellően meg nem becsülte s figyelemre sem méltatta az útközben akadt római régiségeket, a mi oly sokoldalú tehetségűél, mint Alajos gróf, a ki már 20—22 éves korában természettani s matematikai tanulmányait önállóan, mint buvár folytatta s e mellett elég időt talált ahhoz is, hogy utazásában mellékfoglalkozáskép a görög egyházzal s annak szervezetéről²⁾ s az örmény egyház-

¹⁾ Ez emléket a keresztény és pogány felfogás figyelemreméltó vegyüldékének tartom. A talapzaton álló fölíratot »Danubius Pannonico-Mysicus etc.« II. Tab. 17. közli s így írja le: Columna marmorea in honorem Constantini posita in extremo angulo Promontorii Byzantini expositi Bosphoro Thracio. A fölírat a talapzat elején:

F O R T V N A E
R E D V C I O B
D E V I C T O S G O T O S

a többit nem láthatta; a talapzat másik oldalán kereszt látható, melynek négy sarkában a következő betűk olvashatók:

I C	X C
N I	K A

azaz: *Ἰσοῦ Χριστοῦ νικα*. Megjegyzem, hogy Marsiglinál V helyett mindenütt U van.

²⁾ Meg van kéziratai közt Cod. 2. n. 13. Carl. 155. sqq.

ról s annak szervezetéről ¹⁾ művet tervezzen s ahhoz magának adatokat szerezzen, föltűnő.

Alig érkezett azonban meg konstantinápolyi útjából, elvesztette atyját s mint anyja halála után, ismét Rómába ment. Itt bemutatatta magát a trónjától megvált Krisztinának ²⁾, a kinek társaságában csaknem othonossá vált; a királynő rendkívüli tehetsége és képzettsége magához vonzzák s Alajos gróf bemutatatta neki a thrák Bosporusról készült tractatusát, melynek a bolognai könyvtárban őrzött egy példányát Krisztina sajátkezűleg irt jegyzeteivel látott el. Ugyanekkor nem mulasztathatá el a pápánál s több bibornoknál is tiszteletét tenni. Lucca bibornok a szentszék és a velencei köztársaság között endemikussá vált nézeteltérések kiegyenlítése végett Alajos gróf által informáltatta magát, mint a ki a velencei viszonyokról közvetlen tapasztalaton alapuló ismerettel bír, a mi a grófhhoz hasonló fiatal emberre nézve kitüntetés és bizalom jele, még akkor is, ha tanácsai netalántán nem is fogadtatnak el zsinórmértékül. ³⁾

Mindazonáltal, nem maradt Rómában, hanem Milanón keresztül, a melynek kormányzójától emlékül gyémántos rózsát kapott, előbb Turinba, onnan vissza Bolognába utazott. Nagyobbszerű utra készült s 1682-ben Svajeczon keresztül Németországba utazott. Lelkében nagy terveket forralt. A töröknek miképi kiveretéséről magánál a pápánál s a Rómában lakó kiténőségeknél tartott előterjesztései s megjegyzéseivel, úgy látszik, Bécsbe utasították a császárhoz s Alajos gróf ez előtt kevésbé érezhette magát bátornak, mint saját fejedelme, a

¹⁾ Ibidem Cart. 589. sqq.

²⁾ Összekelestem s átvizsgáltam a királynőnek tulajdonított minden ténylet és mondást, a melyhez csak hozzáférhettem s egyetlen egyre sem akadtam, a mely lelkületének nemességére engedne következtetést, ellenben többre, mely csak piszkos lélekből kerülhetett ki. A királynő elismerten rendkívüli fő volt s ez kétségtelen, de szíve, — ha szabad e szót használnom, — üres maradt. Római bizalmasabb kegyencei közt a már említett Borelli nevét is olvastam.

³⁾ Lehet, hogy a bibornok a fiatal ember elfogatlanságára számítva fordult Marsiglihoz; de ez ügyre vonatkozólag semmi alapos tudomással nem bírok s Lucca nevét sehol sem találom.

a pápa előtt állva. De leküzdötte tartózkodását s bemutatatta magát I. Lipót magyar király és német császárnak. A kihallgatáson bátran kijelenté a császár előtt azon óhaját, hogy hadseregébe fölvétessék. Előterjesztést tett a francziák kezében volt Rajnamelléknek visszavétele tárgyában, ¹⁾ s hihetőleg ekkor egyidejűleg a török kiveretéséről szólva, a törökök hadakozási módjáról irt fennebb már említett művét is bemutatatta. Annyi legalább bizonyosnak mondható, hogy Konstantinápolyból való visszaérkezése után úgy XI. Ince pápánál, mint I. Lipót császár királynál a töröknek mikénti visszaszorításáról sok ékesszólással és nagy lelkesültséggel beszélt s erre vonatkozó tervet is terjesztetett elő s tán nem csalódom, ha azt vélem, hogy ő volt az első, a ki ezen már kétszáz éven keresztül Európa békéjét veszélyeztető megoldatlanul maradt feladat megfejtéséhez eredményre vezető, gyakorlati utmutatást adott: a törököknek győzhetetlenségéről kerengő hír ellenében határozottan azoknak legyőzhetőségéről beszélve.

A császár Alajos gróf ajánlatát elfogadta s megengedte, hogy hadseregébe lépjen; ezzel Alajos gróf életében oly szakasz állott be, mely dicsőség és szenvedés közt folyt le s a lehető legbátrabban végződött.

¹⁾ Érdekes volna megtudni, mi vezérelte a jó katolikus Marsigit a »rex christianissimus« ellen szóló ez előterjesztésre? XI. Ince pápának XIV. Lajos királynal volt viszálya említve lőn s a pápának a Habsburgokat és azoknak uralma alatt álló népeket előnyök kivívására és saját hatalmuk biztosítására felhasználó politikájok, ismeretes. Marsigli jellemére nézve nem közönbös kérdés: önféjéből, vagy besugásra hallgatva izgatott-e itten?

II. Marsigli osztrák szolgálatban.

Wer nie sein Brod mit Thränen ass,
Wer nie die kummervollen Nächte
Auf seinem Bette weinend sass,
Der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte.
Ihr führt ins Leben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden,
Dann überlasst ihr ihn der Pein;
Denn alle Schuld rächt sich auf Erden.

Goethe.

Alajos gróf még jóval fiatalabb volt a gyakorlati életben, különösen a harctéren sokkal tapasztalatlanabb, semhogy tőle kiválóbb eredményt lehetett volna várni, vagy előterjesztéseit könnyedén elfogadni. Mindazonáltal a császárnak nem lehetett oka az ajánlkozó őszinteségét, vagy buzgalmát kétségbe vonnia s tán fölismerve benne a katonai tehetséget is, megengedte, hogy a császári seregnél szolgálatba álljon.

Tökölyi Imre gróf ¹⁾ a portával egyetértve, épen ez időtájt tette kétségessé a Habsburgok ellenében Felső-Magyarország birtoklását s a török nagyszabású hadjáratra készült; *midőn 1683-ik januárius 2-án a szultán palotája előtt lobogtak a lófarkok, — írja Szalay — Leopoldnak meg volt üzenve a háború*; így némileg kapóra jöhetett Alajos gróf ajánlata, a kit egyelőre azonban, mint idegent s a harezban és katonai szolgálatban gyakorlatlan embert a rendes állományba beosztani nem lehetett. Elküldték tehát földijéhez Caprara Aeneas lovassági tábornokhoz a Vág mellé, a kinek önkényesei közé állott; ez a tél tartamára Győrbe küldte, hogy az ottani helyőrség valamelyik muskétás csapatánál szolgálatba lépjen. Itt Milnen János helyőrségi parancsnokló tábornok alatt katonai pályafutását közvitéz minőségében kezdte meg s gyakorlatot szerzett magának a közlegény, káplár és őrmester teendőiben. Később a haditanács elnökének bádeni Hermann hercegnek mutatott be s ez alkalommal ismerkedett meg Esterházy Ferencz gróffal, a hí Magyarországon összes katonaságának

¹⁾ Fantuzzi, noha a szultán athenaméja szerint Tökölyi fejedelemnek volna nevezendő, grófnak írja.

alparancsnokával ¹⁾ A bádeni herceg különös figyelemben részesítette s Alajos gróf csakhamar képességeinek megfelelő megbízatást kapott s mint a ki a Dunán-túl jelentékeny részét már bejárta, a Rábaköz térképi felvételére utasított. A készített mappa szolgált a bádeni herceg hadiműveleteinek alapul ²⁾ s Alajos gróf azon megtiszteltetésben részesült, hogy a hadműveletek tárgyában tanácskozó tábornokok közé hivatott. Ezután a Rába folyásáról készített térképet. A törökök és Tökölyi elégedetlenei a császáriak részéről megkezdett ellenállási készülődésekről értesülvén, IV. Mohammed szultán, egyrészt Tökölyi Imre gróftól, másrészt pedig a francia befolyástól, leginkább pedig nagyvezire, a dolyfős Kara Musztafától ³⁾ ösztönöztetve, ennek vezérlete alatt, 150,000 — Szalay szerint 250,000 — főnyi seregét márczius 31-én s a következő napon Drinápolyból az eszéki hidnak ⁴⁾ indította. Mire a sereg Győr alá érkezett, Soprony és Vas megye kivételével (Mosony Fantuzzinál tévedésből maradhatott említetlen) már valamennyi

¹⁾ Vicegenerale Commandante di tutta la milizia Unghera fidele. Fantuzzi pag. 20. Ferencz gróf e néven ötödik, a galanthai Esterházyak fraknoi ágából való. Született 1641. évi január hó 17-én s mint magát a törökök ellen kitüntetett lovassági tábornok 1683. évi okt. hó 16-án halt meg. Ő a gróf ág alapítója; három fia volt: Antal, József és Ferencz. Mindannyian többé-kevésbé kitünő egyéniségek.

²⁾ Nach seinem Entwurfe wurden die Linien und Werke längst dem Raabflusse, um dem Vordringen der Türken Einhalt zu thun, ausgeführt. Wurzbach loco citato, mint gyanítom, osztrák forrásból.

³⁾ . . . Kara Mustafa, che fu l'autore dell'assedio di Vienna, e di guerra così terribile. Marsigli, Stato militare etc. I. p. 12, a hol megfelelkezik saját tényeiről.

⁴⁾ E hidat Szigetvár ostroma előtt II. Szolimán parancsára Meheméd nándorfehérvári basa huszonötezer emberrel tíz nap alatt készítette; használatban volt 1535 — 1687-ig. A régészettel buzgóan foglalkozó Katanchich Péter, a ki még látott belőle roncokat, leírja, »de columna milliaria Romana ad Essecum reperta« című művében pag. 7. sq. (2-ik kiadás, Zágráb 1794) s 8565 lépésnyire hosszúnak, 16 lépésnyire szélesnek mondja. E hidat említi Marsigli is, a ki mint törökkézre került rabszolga vázlatot készített róla s azt a lotharingiai hercegnek elküldötte. Katanchichnél azt olvasom, hogy e hidat többen leírták, de hogy kik, azt nem mondja. Ugyanő Eszéknél a Dráván átvezető római köhid nyomaira is akadt, melyet előtte sem Marsigli, sem régi vagy új írók nem említenek.

dunántúli megye elpártolt a császártól s Tökölyi mellett nyilatkozott. ¹⁾ Batthyány Kristóf gróf magyarjaival az ellenség elé ment s a később Tökölyihez pártolt Draskovics horvátaival együttesen működött. Kérésökre a bádeni herczeg Alajos grófot küldötte segítségökre, jóllehet még mindig csak önkényesnek tekintetett. Ez megérkezve Draskovicssal és Batthyánnyal, megállapította a védelem tervét. A Győrrel való összeköttetés fentartása végett s hogy a lotharingiai herczeg hadseregével előre nyomulhasson, hidakat veretett, állásukat sáncokkal s palissádokkal biztosakká tette, partokat rombolt s útegről gondoskodott.

A lotharingiai herczeg a Rába mentében, szemben a törökökkel ütött tábort s a törökök átkelésének meggátolása végett erre alkalmas helyre Alajos grófot rendelte ki, megparancsolva neki, hogy állomását semmi körülmény közt föl ne adja. Alajos gróf helyt állt, az átkelést meggátolta, a támadást ez oldalról lehetlenné tette s jutalmúl a Diepenthal-ezred néhány százada s a szabaudiai ezred néhány dragonyosának kapitányává neveztetett ki. ²⁾ A nagyvezír ennek következtében részben törökökből, részben khánjok Muradgiraj vezérlete alatt álló Tökölyi gróf embereivel egyesült »Erdélyen át besereglett

¹⁾ Történetünknek alig van szomorubb időszaka, mint I. Lipóté. Az eredetileg papnak szánt, később magát teljesen a jezsuiták kezébe átengedő császár a »finis sanctificat media« ely megtestesülése s még azt sem mondhatni, hogy ezélja a nemzet boldogítása volt. A »faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam«, aligha való, de: si non è vero è ben trovato, mert csak az fogható rá valakire, a mi jellemzi. Il faut se défier de ces mots historiques, tanácsolja Léger Lajos s megbízható adatom nekem sincsen. A kézmárki grófnál az elfogulatlan elég megróni valót lát, de ügye igazságos volt és törekvése végzettségében nemes lehetett, ha tán nem is egészen ment az önzéstől. A törökökkel kötött szövetségét azok legkevésbbé vehették szemére, a kik a vasvári béke megkötőjére magasztaló szavakat találtak. Sajátságos játéka a sorsnak, hogy Magyarország felszabadulása a török nyomás alól nagyobbára azon uralkodó alatt következett be, a ki az ország törvényeit semmibe sem vette a hol az ellene szólt s a nemzet legjobb fiait vérpadra hurcoltatta.

²⁾ Er trat in die Reihen der kaiserlichen Armee, bethätigte alsbald bei den Befestigungsarbeiten sein militärisches Genie und erhielt im Jahre 1683 das Commando einer Compagnie. Wurzbach l. c., nem oly

krimi« tatárokból 30,000 főnyi sereget alakított s azt az átkelés kiküzdése végett Győrsziget felé indította. Alajos gróf ennek következtében kénytelen volt helyét elhagyni s a tartahatatlanná vált állásból az Ásvány (Asvagn) nevű mocsár felé menekülést keresni. De az ellenség itt is elzárta útját s emberei szétszóratván, lován Kapuvárnak tartott. ¹⁾

A várban lévők nem ismerték őt s nem eresztették be, sőt letépték róla ruháit, elszedték tőle fegyvereit s felmutatott kineveztetését elszakították, hihetőleg, mert időközben ők is Tökölyihez pártoltak. Bolygása közben két tatárral találkozott; ezek elfogták ²⁾ s szenvedés közt töltött három nap mulva a Győr alatti török táborba vitték, a hol a francziák barátja, a temesvári basa, Achmet, hat tallér vételárért megvette. Ez gazdájául (padrone) kávést rendelt s Alajos gróf kénytelen volt az ez üzlettel járó foglalkozást megtanulni. Értelmes akaraterejének szép bizonyossága, hogy még ezen alárendelt foglalkozása közben sem vesztette el életkedvét, hanem belenyugodott megváltoztathatatlan helyzetébe s jobb időt remélve folytatta tudományos megfigyeléseit, melyeknek eredményét később a kávéról irt művében állította össze. ³⁾

A nagyvezír Ibrahim budai basának azon tanácsát, hogy előbb Győr vivassék meg és Komárom blokáltassék, semmibe sem véve, mindenekeelőtt Bécsset akarta bevenni és megaláznai s

körülményes mint Fantuzzi. A szokásos beosztástól való eltérést a körülmények és a célszerűség irhatták elő.

¹⁾ Fantuzzinál: Capsuar, a mi inkább emlékeztet Kaposvárra, de ez Győrtől nagyon messzire esik s 1686-ig török kézen volt. Nem akarok hadtörténeti tanulmányt írni, melyhez nem rendelkezem elegendő adattal, mindazonáltal figyelemreméltónak tartom Fantuzzi előadását, mint a mely főleg Marsigli emlékiratain alapúl s így némileg sejteteni enged, mire és mennyiben használhatná ez emlékiratokat a magyar történetíró?

²⁾ Im Jahre 1683 aber wurde er in einem hitzigen Gefechte, am 2 Juli, schwer verwundet, in Folge dessen gefangen und von den Türken in die Schlaverei fortgeführt. Wurzbach l. c. A Marsigli által a váltságdíjról kiállított kötvény szerint, melyet Fantuzzi az Okmánytárban műve végén I. a. közöl, fogságn július hó 2-án vette kezdetét.

³⁾ A bécsi török táborban szákmányúl esett nagy mennyiségű kávé egy magát kitüntetett lengyelnek adták, a ki egyúttal kiváltságot nyert kávéház nyitásához; de a kávé Bécsben már azelőtt is ismerték.

mint a vasvári béke megszegésére, mely még csak a jövő évben telt volna le, úgy erre is talált indokot.

A török hadsereg tehát Győr alól Bécs felé vonult, de két napi felesleges késedelmezzel a visszavonuló császári hadsereg által 24 órával megelőztette magát s így a lotharingiai herceg serege ép s akcióképes maradt. Megkezdve a vár ostromát, Alajos gróf a többi rabszolgával együtt a szükséges munkálatokban való részvételre kényszerítettet. Így, a kinek érdekében más ellen ajánlotta föl szolgálatát, most annak ellenkezőjét volt kénytelen tenni.

De a szerencse nem kedvezett a félholdnak. Az erélyes Starhemberg Rüdiger gróf minden rendelkezésére álló emberi erőt egyesített, a rohamokat szerencsésen visszaverte; a felrobbantott török aknákat nagyobbára ártalmatlanok maradtak, a futóárkok sem vezettek kellő eredményre s előmenetelt a gyakori roham daczára sem igen lehetett tapasztalni. Az ostrom ideje alatt a Győr alól Bécs alá vonult lotharingiai herceg időközben Husszein basával és Tökölyi gróffal megütközve csatát nyert. E baleset a török táborban lappangó elégedetlenséget csak szította s a sereg a nagyvezír, Kara Musztafa, a háboru indítója ellen zúgni kezdett s lázongott. A nagyvezír a zavargásokat megelőzendő, azoknak elfojtása végett ijesztő például a tizenhatodik évöket meghaladott rabszolgáknak lefejeztetését rendelte el. Az embertelen ítélet a táborban kihirdettetett s hallatára Alajos gróf elveszettnek tartotta magát. Szökést tervezett s lánczait leverve, éj idején elosont; de rajta kapták, ujolag elfogták s visszavitték gazdájához, a kit gondatlansága miatt megütlegettek s lánczra vertek.

Alajos gróf a táborban két bosnyákkal¹⁾ Bastelli és Omer Spai testvérekkel ismerkedett meg; most ezekhez fordult s közvetítésökkel 24 tallér fizetését ígérve, sikerült főnökének basájától a császár által megkegyelmeztetését kieszközölnie. A két szegény bosnyáknak Bernakovics Fülöp szerajevói kereskedő által, a kívül konstantinápolyi útja alkalmával ismerkedett meg, jutalmul szolgálatukért 100 zechinát ígért

¹⁾ Fantuzzi később mindenütt hármat említ, e helyen Omer Spai egynek látszik; de lehet, hogy két egyén neve.

fizetni. Ez ígéretet következtében ozentúl több figyelemmel voltak ugyan iránta s állapota valamivel kedvezőbbre fordult, a mennyiben nem kényszerítettett többé az ostromnál teljesítendő munkára, de Szobieszki III. János lengyel király (1674—1696) 20,000 lengyelből álló seregével a császáriak segédmére siető német csapatokkal való egyesülést lehetővé tette úgy, hogy az ekkép egyesült haderő, a Kopasz-hegynél, (Kahlenberg) a törökkel szept. hó 10-én megkezdett csatározással az ostromló csapatokat Bécs alól elvonta s ugyancs hó 12-én teljesen megverte, Mohamed zászlóját zsákmányul ejtette s a török sereg, mint azt a budai basa előre megjövendölé, a miért most életével lakolt, menekülni volt kénytelen.

A futásnak eredt sereggel Alajos grófnak is futnia kellett; balkarjára kötött kötélen vezetettve, tüskön-bokron át 18 órán keresztül gazdája lova után kellett szaladnia.¹⁾ A nagyvezír a baj forrását most a haszontalannak mondott sok függelék népből vélte megtalálni s valamennyi a táborban tartózkodó rabszolga megöletését határozta el, a mely ítélet végrehajtása alól azonban Alajos gróf ismét néhány tallér fizetését ígérve, Omer által megmenekült.²⁾

Buda felé vitték s fölügyelői, nehogy fölismertessék, álöltözetet adtak reája. Ebben, a mennyire lehetett, bejárta Buda környékét s fekvéséről, valamint később az eszéki hidról térképet készített, melyet a lotharingiai hercegnek küldött meg.³⁾

A három bosnyák testvér jutalmát remélve s tán némi

¹⁾ Szept. 12-én Bécs felmentetett, s a nagyvezír, kinek júliusban 7 napra volt szüksége, hogy Győrről a császári székváros elébe érkezhessék, most oly eszevesztetten futamodott meg, hogy seregének töredékei más nap — szept. 13. — délelőtt tíz órakor már a Rábeznál jelentkeztek. Szalay László: Magyarország Tört. V. p. 260. Eszterházy János győri alkapitány jelentése alapján. Az ostrom előtt az udvar ép ily eszevesztetten menekült Linczbé. Quod uni iustum, alteri aequum.

²⁾ Esztergom visszavételénél aligha jelen volt, s arról, hogy a veszteség a nagyvezírnek életébe került — IV. Mohamed selyemzsineget küldött neki — valószínűleg csak utólag értesült. De a Dunáról írt művében I. pag. 12. megemlíti s első visszavételét 1543-ra, a másodszerit 1683-ra teszi.

³⁾ Eine intelligente Soldatennatur, studirte er überall, wo er hin kam, genau die Gegend, beschrieb sie sorgfältig und machte sich die erforderlichen Aufzeichnungen. Wurzbach I. c.

rokonszenvtől is indítatva, elhatározta, hogy Alajos grófot hazájába, Bosnyákországba viszi; minthogy azonban az eszéki hídnál álló örök ütéseitől tartottak, kerülőt tettek s Szlavonián keresztül vitték Szerajevoba. Itt láz és vérhas gyötörte, további következménye azon tulságos megerőltetés miatt kapott láznak, mely a 18 órai futás után jelentkezett, hogy áldozatát többé soha végképen el ne hagyja. Ujlag írt a váltságdíjért Bernakovicznak, de eredménytelenül s így a három testvér, a váltságdíj megérkeztéig fogságban kívánta tartani. Hazavitték falujokba, Rámába ¹⁾, a hol a ferenczrendiek zár-dája volt s a barátok gyógyítással foglalkoztak; ezektől segítséget remélhettek. Lakása fából készült, füstös és alacsony parasztházban volt, a melyet a három testvér családjá egészen megtöltött; mindegyik nős volt s több gyermeknek apja; árpalisztból való kenyérrrel és zabkásával táplálkoztak. Alajos gróf a kunyhóban külön zugot kapott, a melybe karót vertek; ehhez erősítették lánczát. A bosnyák testvérek anyja szalmazsákot adott alája s feje alá szénát tett. Noha a barátok egyike már teljesen lemondott a gyógyulás reményéről, erős természete győzött, egészsége helyreállt s a következő évben ujlag tehetett kiváltatása végett lépéseket. E végből »Friderico scrivano di Boneri« fölvett álnév alatt kötelezvényt állított ki a váltságdíjról ²⁾, a melyben fogságának kezdetét júl. hó 2-ikára teszi. De jóllehet a váltságdíjat a volt bailo Civrani elküldötte, a határon lázongó morlások szemmel tartására kiküldött török kapitány letartóztatta. ³⁾ Itt a karján volt jelről mindannyian fölismerni vélték s mindannyian váltságdíjat követeltek tőle; minthogy előkelő származását nem tagadhatta, — ezzel nyerte meg a bosnyák testvérek kiméletét — s némelyek királyfinak vélték, senki sem akarta a kínálkozó alkalmat elszalasztani s ott szerzett, a hol szerezhette.

¹⁾ A mappán s könyvekben nem találom; Fantuzzinál: Casale di più famiglie turche, e christiane con un Convento di Frate Francescani pag. 34.

²⁾ Fantuzzi az Okmánytárban I. sz. közli.

³⁾ Erre vonatkozó levelei olvashatók Fantuzzinál az Okmánytárban II. III. sz. a. Érdekes e kérdésnek jogi része, melyet nem tudok kellően földeríteni; alaptalannak bizonyulható okoskodással, csak a zavart növelném.

Átvitetvén a barátokhoz, báránybőrből való öltözetbe bújt s Spalatoba szökött, onnan Velenczébe utazott. Fölkereste Civranit, a ki vendégszeretettel fogadta az érkezettet s befogadta házába. Innen értesítette a császárt s a lotharingiai herceget kiszabadulásáról s szolgálatát ujlag felajánlotta. Útnak indult s Innsbruckon és Linczen keresztül Bécsbe utazott, a hol a császárral eleményei, Bécs ostroma és a török katonaságról hosszasan beszélgetett. Előzékenyen fogadta a bádénai örgróf is, a kitől megtudta, hogy Budáról készített térképe megérkezett.

A császár, Lengyelország, Velence és XI. Ince pápa szövetségben állt a török ellen. A szövetségesek együtt maradt részének zöme Alajos gróf visszaérkeztekor épen Buda visszavételében fáradott s így őt is Budára küldték előbbeni állására, melyet időközben, minthogy holtnak hitték, mással töltöttek be. Az alsó város már be volt véve, de a várral nem tudtak boldogulni.

A lotharingiai herceg és Starhemberg Miksa marschal szívesen fogadta az elesettnek hitt Alajos grófot s örvendett megérkezésén. Befogadták magok közé s beavatták terveikbe, a további ostrom terve akkép állapított meg, hogy Starhemberg gróf és Croy hg külön helyről intézzenek támadást, a mit többek közt Alajos gróf sem helyeselt s nem is vezetett eredményre. Ekkor a bajor herceg vezérlete alatt 8000 ember érkezett meg s a rondella ellen újabb rohamot lehetett intézni, esetleg, ha ez nem sikerült, a törököktől újabb vonalakat elválni, a Dunával való közlekedését megszakítani s az ellenséget ekkép szűkebb térre szorítani. Ez — mondja Fantuzzi — Alajos gróf terve volt, a valószínűség szerint jobb, mint a külön támadást javasló Starhembergé. Mindazonáltal ez sem volt elérhető, mert a németek által rosszul őrzött térségen a szeraszkiernek sikerült a Dunához vezető utat találnia, melyen át a közlekedést fentarthatá. ¹⁾ Az ekkor Budán dühöngő jár-

¹⁾ »per la valle detta San Paolo« s azért aligha helyes: »Budának visszafoglalása után a monostori terület a város tulajdonába került, s ennek irányában fekvő völgy »Sz. Pál völgye« nevet kapott (Rupp Jakob Budapest és környékének helyrajzi története, pag. 206.). Jóval nagyobb térséget nevez Szalay Szent Pál völgyének, a hol Buda visszavételét írja le, különösen I. c. pag. 313. Fantuzzi leírása szerint plane a Dunáig kellene érnie.

ványban megbetegedett s orvoslást keresni Bécsbe kellett mennie. Innen a Budánál eredménytelenül folytatott ostrom megvizsgálására az udvar a bádeni örgrófot (marchese) küldte a helyszínére s Alajos gróf időközben meggyógyulván, lekísérte s az ostrom állásáról informálta. Az örgróf ott körültekintett s mindent számba véve az ostromot idő előttinek tartotta s abbanhagyandónak vélte; ennek következtében a haderő Buda alól elvonatott. De Alajos grófon megint erőt vett a láz s így ismét kénytelen volt Bécsbe menni, a hol, a mennyire azt állapotja engedte, részt vett a hadi tanácskozásban, megfordult az Arzenálban s ereje és tehetsége szerint mindenütt segített s tanácsolt.

Ezen időtájjban mutatta be a catalani származásu spanyol Gonzales Antal új rendszerű ágyuját, a mely Alajos grófot több rendbeli lökésérlet megtételére indította, melynek eredményét, Vivianihoz intézett leveleit nem számítva, négy iratban állította össze:

1. Memorie a sua Maestà per migliorare il cannone;
2. Scrittura al Duca di Lorena circa le imperfezioni dei cannoni di Sua Maestà osservate a Buda;
3. Tavola di molte osservazioni circa il cannone; és
4. Serie di disegni fatti in questa congiuntura di varie formi di cannoni, e di mortari. ¹⁾

A hadi tanács és az ostromlók egyaránt kénytelenek voltak belátni, hogy a hadjáratban követett eddigi rendszertelenséggel nem lesznek képesek kielégítő eredményt kivívni. Budának megvétele, ha nem is volt kivihetetlen, sztratégiaileg kevés előnyt nyújthatott addig, míg a mögötte fekvő pontok és környékeik a török kezén maradtak vagy általa veszélyeztethetők voltak. Azért a következő 1685-ik évre a hadjáratnak tervszerűbb folytatása és keresztülvitele határozottatott el s mindenek előtt Esztergom és Visegrád megerősítése tétetett tanácskozás tárgyává. A terv elkészítésével Alajos gróf bizatott meg, ²⁾

¹⁾ Fantuzzi, pag. 44.

²⁾ »Ellenben a törökök sem boldogultak Győr és Visegrád elleni célzataikkal; amazt árulás által remélték hatalmukba ejthetni, de a cselszövénnyel felfedezettett idején; emezt parancsnoka Marsigli diadalma-

s mint emlékirataiban mondja, ez alkalommal neveztetett ki ezredessé (colonello). Szerinte először is Érsek-Ujvár volt megvívandó, a honnan a Vág mellett tanyázó Caprara és a lotharingiai herceg serege szüntelen zaklattatásnak volt kitéve s azért nagyobb cselekvényre, vagy műveletre alkalmatlanná tétetett, vagy abban meggátolható volt. Ez ugyan sok bajjal járt, mert a török vitézül védte magát, de végre sikerült; a Nyitrát homokkal megtöltött zsákokkal s mellékárcok húzásával átázolhatóvá tették s bádeni Lajos herceg Waldeckkel megvizsgálván a környéket, az ostrom megkezdésére alkalmasnak tartott helyen 500—1000 embert befogadni képes erődöt rendelt építtetni. A mű elkészítésével Alajos gróf bizatott meg s ez három éjen keresztül folytatott munkával elegett tett a meghagyásnak s a várbeli őrségnek csaknem szemeláttára épült közelében új ellenséges erőd. A szorongatott Érsek-Ujvár felszabadítására Ibrahim szeraszkiert küldetett ki. Mint-hogy azonban háttérét Esztergom és Visegrád veszélyeztette, egyenesen nem közeledhetett Érsek-Ujvárhoz s azért diversiót kísérelt meg. Seregének jelentékeny részével Visegrádot zaklatta, zömével pedig a még a hadjárat elején visszavett Esztergomot vette ostrom alá.

A lotharingiai herceg a legközelebbi teendők tervszerű megállapítása és foganatosítása végett haditanácsot tartott, melybe Daumoa dandárparancsnokot (Generale di Battaglia) és Alajos grófot hívta meg; elhatározottatott, hogy Caprara az ostromot Érsek-Ujvár ellen folytassa, 10,000 ember pedig segedelemre Esztergom alá huzódjék. Az eredmény nem maradt el, a szeraszkiert Esztergomnál vereséget szenvedett s seregének zöme szétzüllött. De az érsek-ujvári parancsnok, noha értesült Ibrahim vereségéről, a várból nem mozdult s azért Caprara erőlyesebben fogott az ostromhoz s rohamot határozottatott el. A következő napon, szeptember hó 19-én ¹⁾, vir-

san megvédette. » Szalay, Magyarország története, V. pag. 291. az 1684—85-ki tél idejéről; forrását nem ismerem s azért idézem, mert Fantuzzi-ból vett jegyzeteimből kimaradhatott.

¹⁾ A »Conversations-Lexicon«-ban azt olvasom, hogy Érsek-Ujvárt augusztus 19-ikén a lotharingiai herceg rohammal vette be. A derék herceg azonban e dicsőséget Caprarának engedte át. Szalay, Magyarok

radatkor az adott jelre megmozdultak a csapatok s a réseken keresztül a várba törtek.

Alajos gróf a gránátosok élén a balszárnyon harczolt s az ellenségben igen nagy kárt okozott. De betegsége újból Bécsbe kényszerítette menni s innen téli szállásra Sopron-megyébe küldetett. Itteni időzése alatt adta ki a bécsi nunciusnak Bonvisi bibornoknak ajánlott tractatusát a kávéról.

A tavasz beálltával utasítást kapott, hogy a török kezén lévő Székes-Fehérvár helyzetét puhatalja ki. A császár szövetségesei és zsoldosai lehetővé tették az erélyes offensiva fölvételét. Károly, a lotharingiai herceg, helyettes parancsnok (Luogotenente Generale) Buda, a bádeni herceg, a haditanács elnöke (Presidente del Consiglio di Guerra), Herman, Székes-Fehérvár megvételét javaslá. A császár Buda visszavétele mellett nyilatkozott s szava döntött. Ennek folytán Alajos gróf a beszerzendők iránt tartandó értekezlet végett Bécs-Ujhelybe hivatott Rabatta gróf teljhatalmu megbizotthoz (Commissario Generale). Az ostromnál szükséges műszaki munkálatokra nézve generális-inspectorrá neveztetett ki s visszaküldetett a herceghez. Ez Buda tervének elkészítésével bizta meg, a mely munkát Alajos gróf elvégezvén, átszolgáltatta a hercegnek. Junius havában a császári hadsereg és a szövetségesek két oszlopban közeledtek a Duna mentében Buda felé; az egyiket Caprara marsal lovasságával együtt a lotharingiai herceg a Dunán-túl, a másodikat a bajor választófejedelem a Dunán innen vezérelte; ugyane hó 19-én mindkét sereg a kijelölt helyen egyesült. De a fővezérek nem tudtak a követendő eljárásra nézve megegyezni s az ostrom a bajor választó fejedelem nyakaskodása miatt, három czéltalan és eredménytelen diversióval, melyet a kényszerhelyzetbe jutott lotharingiai herceg kénytelen volt megtenni, egy hónapig késett. Végre hozzáfoghattak munkájokhoz s Alajos gróf az ostrom megkezdhetése végett közelítő árkokat vonatott. Egyet az alsó-város felé, a Duna mentében csaknem egészen a város faláig vezetett. A császár sógora, a neuburgi herceg, a német

Tört. V. pag. 296., hol a visszavétel napja szintén augusztus hó 19-ikére tétetik.

lovagrend nagymestere buzdította munkájában. E munkálatok közben az ellenséges táborból jött muskétás golyó jobb karját összetörte.

A törökök az ősz Abdurrahaman parancsnoksága alatt erősen tarták magokat s a császár szükségesnek tartá már-már csüggedő katonaságának bátorítására titkárát, Stratmann gróftól leküldeni Budára. A további lépések megtehetése végett Alajos gróf ekkor a császári hadseregben a lotharingiai hercege után következő első tiszti rangra léptettetett elő. A vezír ujabban megveretett, a város lángba borult, s a 145 esztendeig a török hatalom alatt állott budai vár szept. 2-án visszakerült a magyar király kezébe. ¹⁾

»Szenvedélyes szeretetének a könyv és a kard egyaránt képezte tárgyát, — írja róla Fantuzzi, — azért értesülvén az írók könyvei és följegyzéseiből, hogy Budán keleti könyvekből valamikor híres könyvtár állítottatott föl, lelkét most a zsákmányolás veszélyének kitett éme kínosok miatt aggodalom szállotta meg.« A következő napra tehát, habár a hosszantartó ostrom alatt szenvedett sanyarúság s több sebe miatt nagy mértékben el volt gyengülve, a lotharingiai hercegtől engedélyt kért a várba való bemenetelre, melyet megkapván, a még égő üszkők közt s az utczán heverő ellenséges hullák fölött, a lángoktól mentten maradt főpiaczra sietett, a hol először is a mecsethez ért, a mely, míg a vár keresztjén uralom alatt állt, szent István királynak szentelt templom s egyúttal a város főtemploma volt. Belépve két egymásba nyíló kamrába jutott; az elsőnek közepén szétszórt kéziratoktól környezve feküdt a kevéssel azelőtt a császári katonák által fejtől megcsontított imám hullája. ²⁾ A könyvekkel megrakott kamrából, az ott időző katonákkal összeszedetvén a szétszórtakat, több kiszé-

¹⁾ Miután nem Buda várának visszavételét, hanem Marsigli életrajzát akartam megírni, a jellemzéséhez szükséges eseményekre kellett szorítkoznom.

²⁾ Így hangzik Fantuzzi előadása s így azon jelentés, melyet Szilády Áron l. c. közöl; az Allg. Ztg. egy munkatársa, e lap 1880. évi 74. számú mellékletében ezt írja: . . . il Gran Parocco maomettano nennt ihn die Relation, welche hinzufügt: die einzige Behinderung des Zugangs zu seiner (az imám) Bibliothek, gleichfalls in Unordnung, aber weniger als die Corvina, sei der auf der Schwelle liegende nackte Leichnam des

melt könyvet félretétetett s a mennyeiben a szállítás nehézsége nem akadályozta s az általános zavarban lehető volt, a maga részére elvitette. Innen egy másik mecsetbe ment, a melyben hasonlóképen busás zsákmányt talált. A magával vitt könyvek a törökök törvényeiről és vallásáról szóltak, szótani és nyelvtani tartalmúak voltak. A harmadik fölkeresett hely, a zsidók temploma, még lángba volt borulva, mikor hozzáért. A császári katonaság, azon hiszembben, hogy az ott időzött zsidó kereskedők az ostromnak hosszúra nyúltát a törököknek nyújtott pénzbeli s munkával szolgáltatott segélylyel tették lehetővé, e nép ellenében majdnem minden nemü kiméletlenséget megengedett magának. Mindazonáltal ez épületből is vitt magával héber kéziratokat, — olvasom a Szilády által közölt jelentésben. Ellenben Fantuzzi azt írja, hogy a katonáktól vezetve, a zsidó negyedbe (allogiamenti degli Ebrei) ment s a katonák az itt talált kincsek elviteleért szívesen lemondtak Alajos gróf javára a könyvekről, mint nekik haszontalan zsákmányról, a melynek értékét nem ismerték. Szerencsésen megmenekülve a tűzveszélyes helyről, fáradtan és megfogyott erővel az ágyuzás következtében erősen megsérült, de a lángoktól megkimélt királyi palotába ment. ¹⁾

A második udvarban jobbra, élénk színezetű, több helyen erősen megsérült vakolatfestésű (al fresco) arabeszekkel díszített boltozatos terembe jutott, s melynek pallóját lapát, balta, csákány, s föld- és famunkálatokhoz szükséges más eszköz borította; közben szétszórva számos nyomtatvány és kézirat feküdt. ²⁾ Kíváncsisága, gyöngékedése daczára, unszolta

Besitzers gewesen. E cikk Ricottí Hercules: »Sulla biblioteca Corvina spigolature,« című művének megjelenése alkalmából iratott s a Corvina-ra vonatkozó több érdekes földerítést tartalmaz.

¹⁾ A Szilády Áron közölte jelentés fordítójának rétori czémozomája itt nem felel meg Marsigli formákat alig ismerő, de egyébiránt józan érthető irányának.

²⁾ E termet, írja a »Századok« XIV. pag. 355. XVI. és XVII. százbeli utazók leírták s megnevezi Gerlachot. Die von Marsigli gemachte Schilderung des Gemachs in welchem die Bücher lagen, deutet darauf hin dass es der ursprüngliche, in König Matthias' Zeit von Naldo Naldi beschriebene Bibliothekraum war. Az »Allg. Ztg.« I. c. Naldo Naldit, és másokat említ. Kaprinay István Hung. Dipl. I. pag. 92. nota q.

reá, hogy a helyiségben szétnézzen, s szeme csakhamar tiz, mintegy ötödfélláb hosszú, másfélláb magas s még egyszer ily széles, cserzetien borjubőrrel fűdött ládán akadt meg. A tartalmukat kézrekeríteni akaró fosztogatók ütéseit rítúl megviselték; mert a ládák súlya ingerelhetette őket, annál is inkább, minthogy szembeötlően gondosan voltak leszögezve s nyilván megmentés végett göngyölgették be. »Mikép bánt el a könyvekkel a tudatlan nép, mely semmi mással nem, hanem csak azzal törődik, a mi azonnal pénzzé tehető értékkel bír, — mondja a Ricottí által közzétett s a »Századok«-ban fordításban megjelent jelentés, ¹⁾ azt mindenki képzelheti. Azon reményben, hogy majd legalább a láda fenekén találnak valamit, mindent feltúrtak, a könyveket szétrongyolták, részben fojtásúl használták s a padlón széthányva ott hagyták. Elszomorodva ily látványon, elhatározám a szomszéd, hasonlóképen boltozott helyiségeket megtekinteni, mert nem képzelhettem, hogy az, a mi szemeim előtt feküdt, képviselhetné az egykor oly híres könyvtár maradványát. De ámbátor gondosan átvizsgáltam a palota minden helyiségét, könyv nyomára sehol sem akadtam, úgy, hogy végre is azon meggyőződésre kellett jutnom, hogy az, a mit találtam, a könyvtár gyűjteményének az ostrom megkezdésekor volt állománya, a mikor a köteteket a tűz által eshető sérülésektől való megvédése végett, elpakolták, vagy azért, mert a boltozott helyiségben nagyobb biztonságban vélték lenni, vagy azért, mert mint azt nekem mondták, ez volt a régi könyvtár terme s a könyveket a helyiség egyéb részeinek kényelmesebb használata végett rakták a ládába. Föltevésemet igazolta az udvar meghagyása folytán tett nyomozás, a mely alkalommal a sérülteken kívül még más könyvekre is akadtak. ²⁾ A könyvek közt, mint előadja, semmiféle görög szövegű kéziratot, még csak törödéket sem talált, s két

¹⁾ Közli részben dr. Ábel Jenő megjegyzéseivel a »Magyar Könyvszemle« is, ötödik évfolyamában (1880.) pag. 170 sqq. s az ez időtájt megjelent fővárosi két képes lap, a »Vasárnapi Ujság« és a »Magyarország és a Nagyvilág«. Teljesen azonban Ricottí sem.

²⁾ Ez utolsó mondatot egyetlen egy magyar író sem tartotta közlendőnek. Szalay I. c. pag. 333. sq. az egész ügyről csak sommásan ír; Szalay e helyére Pauler Gyula ur figyelmeztetett.

órai ott időzés után, inkább emlékül, mint egyéb okból néhány latin kéziratot vitt magával.¹⁾ »Azt hiszem — folytatja a Ricotti-féle jelentés, — az épen maradt s szétszaggatott könyvek száma alig tett ki 800-at, a melyből a császártól Rabatta gróf, teljhatalmu biztoshoz intézett parancs folytán alig 300 tartathatott érdemesnek arra, hogy Bécsbe küldessék, leszámítva azt a néhány példányt, melyet magammal vittem.²⁾ . . . Többször felszólítottam Petelio (?) császári könyvtárnokot arra, hogy az említett könyvek lajstromát tegye közzé, nem értékök miatt, hanem azért, hogy tudósok köztársasága kívánságának elég tétessék s ő ezt megígérte, de ez ígéret úgy járt, mint sok más, melynek teljesítése előtt meghalt.«³⁾ Egyébiránt a

¹⁾ Im weiteren Verlauf dieser Relation, — írja az Allg. Ztg. munkatársa, — welche was bei einem gelehrten Manne wie Marsigli nahezu unbegreiflich, dem Styl wie der Rechtschreibung nach wahrhaft barbarisch ist, erzählte der Verfasser: er habe vergeblich nach einer griechischen Handschrift, wäre es auch nur ein Fragment, gesucht und nach zweistündigem verweilen, mehr zum Andenken, als aus anderem Grund ein paar lateinische und einiges Gedruckte mitgenommen. A Szilády-féle jelentés, melynek végén (pag. 136. sq.) öt oly codex említetik Marsigli gyűjteményéből, mely a Corvinából való lehet, azt írja: Eamque per occasionem paucos quosdam codices latinos in catalogo itidem indicatos sine delectu, nec enim fieri poterat, ad meum usum secrevi, — és Fantuzzi pag. 55. Frattanto il Marsigli si approfittò d'alcuni manoscritti come gli vennero alle mani, consegnando il rimanente al Ministro, — semmit sem tud nyomtatványról.

²⁾ Codicum porro ibidem reperiendorum numerus non attenta eorum qualitate res parvi momenti mihi tunc praesenti visa est et qualis in ipso examine censuque voluminum a Bibliothecario Caesareo Viennae postea habito re ipsa apparuit. A Szilády Áron közölte jelentés. Er (Mátyás király) hatte eine fürtreffliche Bibliothek, welche aber nach der Schlacht bey Mohatsch zerstreuet, und wenig übrig gelassen worden, deren Reliquien zu Ofen, wiewol sie sonst niemand leichtlich gezeigt wurden, dennoch der Kayserl. Botschaft A. 1686. zu sehen vergönnet, und darinnen ohngefähr 4000 Stück Bücher, die schon theils von Motten und Würmern gefressen sind, gefunden worden. A Dunáról írt 1688-ban névtelenül megjelent (tehát csakugyan egykorú) mű, melyet Findura Imre úr szíveségéből használhattam, pag. 45. Lambeck (1666) jelentését nem ismerem.

³⁾ Közvetett forrásokra lévén utalva, jóhiszeműleg használtam föl, a rendelkezésemre álló anyagot, a hol megbízhatóságát kétségbe vonnom nem volt okom.

könyvtárt fejedelmi zsákmánynak tartván, Rabatta grófot értesítette a kellő intézkedések megtétele végett a leletről.¹⁾ Ő maga a vár visszavétele után ismét kénytelen volt orvosi segítségem igénybe vételéért Bécsbe menni; hihetőleg ekkor, az élénk emlékezés behatása alatt írta meg művét a Corvináról is.²⁾ A rohamosan haladó Alajos gróf feje fölött törnyosúltni kezdtek a féltékenység által összefujt fellegek s a bádeni herczeg, Lajos, Rabatta gróf elleni gyűlöletből, ennek kedves emberét, Alajos grófot, a ki iránt, mivel Buda ostromlásánál terve ellen mert szólni, még régi neheztelést is érzett, a császárnál hűtlenséggel gyanúsította. A császár sógora azonban, a lotharingiai herczeg, a vádlottat védelme alá vette, a panaszt alaptalannak bizonyította s ennek folytán a császár a vádat elvetette. Mi szolgáltatathatott e gyanúsításra okot, azt kiderí-

¹⁾ A Corviná-ra vonatkozó jegyzeteket tartalmaz Kaprinay István Hung. dipl. etc. I. pag. 92. nota q.; Szilády Áron az említett jelentésben (a könyvtár szétszűlésére vonatkozó adatokkal); az »Allgemeine Zeitung« munkatársa, e lapnak már említett és 1877. évi 187-ik számában, az »Archivio storico italiano« IV. sorozata IV. kötetében (1879); végül: Ricotti. Az ország rendei és Corvin János közt Budán 1490-ben létesült, Ulászló király által Farkashidán megerősített egyezmény egyik pontja így szól: Similiter etiam Bibliothecam pro regni decore extractam, libris exhauriri (Corvinus) non paciatur. Scilicet universos libros ibidem relinquere faciat, liceat tamen eidem cum Consilio et Reuisione prelatorum et Baronum aliquos pro suo usu de illis recipere et de bibliotheca extrahere. A kis negyedréti könyv alakjában kiállított okirat pergamenre van írva s 6 lapból áll, melyből 2 takaró; vörös selyemzsinogen függő pecsétjéből csak a fele rész van meg. Őriztetik az országos levéltárban, Budapestén N. R. A. fasc. 1526 Nr. 45 alatt; (most új száma lesz) ugyanott az aradi káptalan átíratában is meg van. Közölte, mint Nagy Imre úr szíveségéből tudom, Kovachich, a Supplementa vest. Comit. 2. köt. és Pray az Epistolae procerumban, lelhely megnevezése nélkül.

²⁾ Iratai közt: Capsula 3. signata 85. E. Fantuzzi pag. 55. n. 21. Nem lévén alkalmam a Ricotti-féle jelentést e művel összehasonlítani, figyelmeztetni hátkorkodom a Corvinával foglalkozó íróinkat, hogy Marsigliól eredő megbízható adatnak csak azt tekintsék, a mi sajátkezű olasz, vagy német nyelven írt fogalmazványán alapúl. Ezekre támaszkodott Fantuzzi, azért követtem első sorban őt. Latin és franczia nyelven megjelent műveinek fordítói több helyen meg nem engedhető szabadsággal jártak el. A Ricotti jelentése csak töredék s így valószínűen nem azonos a Fantuzzi által említett művel.

tenem nem sikerült; Alajos gróf ellenséggel és szövetségessel egyaránt barátkozott, ha valamit tanulhatott tőle s ha mindjárt legkevesebbé sem volt az, a mit haszonleső, vagy kapzsinak nevezünk, a tudomány terén a modern szociálisták elvét vallotta: je prend mon bien où je le trouve! Rokoni ellenzése daczára, fiatal, alig 21 éves korában Konstantinápolyba ment hogy a törökök hadakozási módjával megismerkedjék s meggyőződjk róla, ha valóban oly győzhetetlenek-e, mint állítják, vagy sem? s alig tért vissza, szerzett ismereteit értékesítve, a pápánál, a császárnál a török ellen hadjáratot prédikált. Lehet, hogy a vádra a megtartott és Bolognába küldött könyvek szolgáltatnak alapot, annyi bizonyos, hogy a Corvina, példányai számára való tekintet nélkül, jure postliminii a magyar királyt s illetőleg Magyarországot illette s illeti, akár rongyosak voltak a kötetek, akár épek. De oly időben, midőn az ország nádorának a király elé terjesztett véleményeiben a hercegi cím és rangnak jeremiádák által való megszerzése, a bécsi, nickolsburgi és linzi békekötésben foglalt, törvénybe cikkelvezett pontok daczára eretnek-üldözés képezte főgondját s az udvar szeme előtt könyvtárának olesó és könnyű szerrel eszközölhető gyarapítása lebegett, senki sem várhat egy e tekintetben kovessé scrupulózus idegentől kevesebbet, mint azt, hogy inkább emlékül, mint egyéb okból, néhány példányt vigyen magával. Mi lett volna a fejedelmi zsákmányból — Alajos grófnak Fantuzzinál tulajdonított kifejezés — ha a példát a többiek is utánozzák? A Corvina kötetei Magyarországot illetik mindenha s a kik, kivüle birnak belőle, azt akármikép szerezték, sem jóhiszeműleg, sem jogszerűen nem birják, mert ius spolií tárgyának még a legsötétebb századokban is csak ellenség tulajdonát tekintették.

A Magyarországnak a török hatalom alól való felszabadítása végett megindított hadjárat, szerencsés kimenetelű eredményei folytán, a következő 1687-ik évben, a mint az lehetővé vált, folytatott. A lotharingiai herceg Eszéket akarván megvívni, seregével Siklósnak vette útját. A Dráván és mosárain való átkelés lehetővé tétele végett Alajos gróf hídi építésére utasított, melyet sánczezal erősített meg. Itt eléjük jött a nagyvezír, Szolimán Aindzi, a kivel meg kellett

ütközniök; azután a várat vették ostrom alá, de eredménytelenül, mert a törökök állásukat sánczokkal erősítették meg s azok mögül védtek magokat; oly védelmi mód, mondja Alajos gróf emlékirataiban, melyet a császáriaktól tanultak el s eddigelé nem használtak. *) A lotharingiai herceg látván, hogy itt nem boldogulhat, seregével Mohács felé vonult, Alajos grófot pedig Siklóstra küldte. De a török nyomban utána ment, üldözöbe vette a császári sereget s a herceg Alajos grófért hírnököt menesztve, ezt visszahivatta és segedelmével megverte a törököt. E győzelem, mely miatt a nagyvezír életét s a szultán trónját veszíté, lehetővé tette Szlavonia és Erdély visszavételének eszméjét s a herceg a maga részére Erdélyt választva, Szlavoniába Dünewald grófot küldé. Ez elfoglalta a törököktől kifosztott Pozsegát, hatalmába ejté Valkót, Karlóczát, Oraviczát, bevonult a védtelenül maradt Eszékebe s a törököket a Száván túlra szorította. A herceg pedig Erdélynek tartott.

Jóllehet az erdélyi fejedelemnek, Apaffynak, már meg volt kötve titkös szerződése Béccsel, Kolozsvár az Erdélybe betört herceg előtt nem nyitotta meg kapuit s így Caprara bizott meg megvételével. A vár parancsnoka a komoly készülődés láttára, az ostrom megkezdése előtt alkudozásba lépett s a várat földalta. Apaffy pedig kénytelen volt a lotharingiai herceggel egyezkedni, a mi megtörténvén, a hadsereg téltre elszállásoltatt.

Mások is tanúsítottak élénk mozgékonytságot. A lotharingiai hercegtől elvált bajor választó fejedelem Eger vár ostromát vette czélba s annak keresztülvitelével a felső-magyarországi parancsnokot, gróf Caraffa alezredesét, Doria örgrófot bizta meg. A lotharingiai herceg Alajos grófot Caraffához Eperjesre s egyúttal az ostrom megtekintése végett Doriához Egerbe küldte. Az ostromló örgróf, nem állván rendelkezésére elegendő erő, épen a vár megadása iránti alkudozásban állott az egri basával, midőn Alajos gróf a Caraffa által küldött segélylyel és a basához alkudozás végett küldött követséggel, melynek ő is tagja volt, Egerbe megérkezett. A

*) Hasonló értelemben nyilatkozik Szalay I. e. p. 360.

basa a követség tagjait elzáratta s csupán Alajos gróffal értekezett. Késznek nyilatkozott a várat föladni, ha szabadon engedik elvonulni. Föltétele elfogadtatott s Alajos gróf az örömhirt Bécsbe vivő Houchit ezredessel Pozsonyba ment, a hol József főherczegnek magyar királylyá leendő koronázta-tása végett az udvar épen együtt volt.

Nem tudom volt-e erre engedélye, vagy sem? mint megbizását teljesítő katonának mindenesetre vissza kellett volna mennie megbízó főnökéhez, a lotharingiai herczeghez; tán ez is egyike azon sok helyen szembetűnő, de tudós életírója által figyelembe nem vett velleitásoknak, melyek ellenségeinél az irigységet szították. Mert nem oszthatom azon fölfogást, mely nagy embereknél egyre kivételeket engedélyez s a valódi nagyság lényeges jellemvonásának a kötelességeknek hű és pontos teljesítését tartom s a ki a hagyományos szokásokat lerázza magáról ujak teremtése nélkül, melyek amazokat pótolják, többet árt, mint használ.

A decz. 9-én megtartott koronázás egyéb iránt egyike a legfőnyesebbeknek s ennél nagyobb szerű ünnepet Alajos gróf szép és előkelőben gazdag hazájában is alig láthatott.¹⁾

1688-ban a császár által XI. Inceze pápához küldetett követül, hogy a császári hadseregek előmeneteléről s Eger és környékének visszavételéről a szövetségesnek hirt vigyen; az ügy iránt érdeklődő pápánál három órai audiencián volt; emlékiratai szerint ekkor ismerkedett meg Azzolini, Casanata, Ghigi és Pio bibornokkal. A pápa unokaöccse, Odescalchi Livius, vendégszeretően házába fogadta, ajándékokkal és mindennemű szivességgel halmozta el. Alajos gróf, mint egykor Buda, úgy most Nándor-Fejérvár visszavétele tárgyában tett előterjesztést, kimutatta ennek lehetőségét s kiemelte

¹⁾ Teljesen le van írva e királykoronázó ünnep a Dunáról írt, már említett, roppant hosszú című munkában, pag. 54 sqq. Címének kezdete: Das ehemals gedrükte, vom Türken berükte, nun trofflich erquickte Königreich Hungarn, samt dessen Ströme-Fürsten, der Weltberühmten Donau ausführlich vorgestellet stb. Frankfurt und Leipzig, in Verlegung Christoff Riegels An. 1688. Tizenkettedrét; előszó, 1038. lap. Regíster. Használta Katanchich, a régiebbek, Vác város története írója az újabbak közül.

a keresztyénségre nézve az azzal járó előnyöket. Rábeszélésének sikerült a pápát e célra fordítandó 100,000 scudi felajánlására bírni, a mely eredménnyel küldője, a császár, midőn Bécsbe visszatért, meg volt elégedve. A »gran Priorato di Castiglia della Sacra Religione di Malta« betöltése ügyében, melynél a lotharingiai herczeg, Fürstembergh bibornok s Kelemen bajor herczeg voltak érdekelve, ujlag Rómába küldetett. A francia követ ellenében, a ki Fürstemberghet vette pártfogása alá s annak kineveztetése érdekében emelt szót, a függő kérdést a bajor herczeg előnyére döntette el. Ez alkalmal ujonan szóba hozta Nándor-Fejérvár visszavételét. A katonaság létszámának emelése végett a pármai herczeg és a neuburgi herczegnő, a császárné testvére, a hadjáratban való részvételre különösen kérték föl. A Nándor-Fejérvárnak indított hadsereg főparancsnokává a bajor herczeg neveztetett ki, minthogy a lotharingiai herczeg betegsége miatt kénytelen volt Bécsbe menni. Alajos gróf Rómából visszatérvén, Bécsből Nándor-Fejérvár alá küldetett s Pétervárad és Ujlak közt megtalálta a betegen fekvő lotharingiai herczeget. Ennélfogva ő és Caraffa lón a főintéző. Az ostrom megállapítása s helybenhagyása végett ujlag Bécsbe ment, a hol háromféle, a császár tetszését megnyerő tervet mutatott be.

Rómában volt tartózkodása alatt Odescalchi Livius, a ki mint említve volt, Alajos gróffal szorosabb baráti viszonyba lépett, rábeszélte őt, hogy iparkodjék az ő (Odescalchi) részére, Magyarországon valami uradalmat és díszesebb czímet szerezni. Alajos gróf erre legalkalmasabbnak tartotta a szerémi grófságot Slavóniában, a mely a Duna, Dráva és Száva közé eső kies vidékkel bír s a magyar királyi családok több tagjának volt birtoka.¹⁾ Odescalchi e választást helyesnek tartá s megbizást adott Alajos grófnak, hogy e tárgyban Kollonits bibornoknál és Eder jezsuita páternél járjon közben.

Gróf Kinski és Stratman a Száván túl eső területeken nem ismervén ki magát, 1689-ben a műveleteiknél megtartandó határvonalak iránt értekeztek vele. Alajos gróf terve szerint egyelőre a Morava vize és a Balkán hegysége volt

¹⁾ Így adja elő, hihetőleg az emlékiratok alapján Fantuzzi.

határvonalnak tekintendő. E tanács adásában 1680-ban tett úti tapasztalatai s földrajzi jegyzetei nagy előnyre váltak. E közben a részben Fürstembergh mellőzése, részben az orleansi vagyonbeli igények miatt magokat sértve érző francziák, csapataikat a Rajna felé indították. Eléjök a lotharingiai herceg küldetett, a dunai alvidéken pedig bádeni Lajos herceg, Hermann örgróf unokaöcscse, maradt marsal. Alajos gróf, ámbár a bádeni herceg főparancsnoksága alatt nem akart szolgálni, maradásra utasított s a herceg parancsára a Moraván át hidat vert és megerősíté Szendrőt. »Magam láttam — írja Fantuzzi — bádeni Lajos hercegnek oly levelét, melyben beismeri, hogy Szendrőnek Marsigli által végrehajtott megerősítése tette lehetővé hadiműveleteinek keresztülvitelét s egy másikat, melyben Marsiglit a Moraván és Dunán átvezető hajóhid építésére utasítja.« Ezek után a herceg a Balkán hegységen akart támpontot nyerni; megbizta tehát Alajos grófot, hogy Jagodna vidékét a Morava-mentén járja be, a mit az rögtön készített lélekvesztőkön meg is tett. De a sereg Passzarovicznál tovább nem nyomulhatott s az Arap basa vezérlete alatt közeledő ellenséges csapat s a seregben lábra kapott fegyelmetlenség a visszavonulást elkerülhetetlenné tette. A basa az Orsova közelében tanyázó Tökölyi grófot felszólítja, hogy induljon Passzarovicz felé s maga 15,000 tatárt küldött a császáriak ellen. A kelepczébe került herceg, a ki saját szemével volt kénytelen nézni, mint használja az általa készített híd az ellenség, sem előre, sem hátra nem bírván mozdulni, Alajos grófot magához hivatja, feltárja előtte aggasztó helyzetét. Ez odább új hidat veret s a seregnek a Szendrő felé való visszavonulást lehetővé teszi; elfogadott ráczok nagy díj ígérése mellett vállalkoztak vezetőknek s Alajos gróf segedelmökkel talált alkalmas szorost és magaslatot, melyekből a híd az azon való átkelést, sőt magát a győzelmet biztosíthatá. Értesítette erről a herceget, a ki Piccolominivel együtt visszament a hídon s a tatárokat szétverte. A török parancsnok azonban a szorossal szemközt foglalt álláspontján megmaradt. A haditanács tehát a gyalogság után küldé a lovasságot; szemben velök a török lovasság és a janicsárok állottak; az előre nyomuló török sereg ekkép visszaszorította-

tott s futva sánczai közé menekült. A nem várt győzelem dicsősége Alajos grófot illette s a herceg ily értelemben értesíté a császárt.

Elhatároztatott, hogy a sereg Nissa-ig nyomuljon előre, hol a török sereg roncsai erős sánczok közé vonultak vissza. Elfogott töröktől megtudta Alajos gróf, hogy az erőd völgyön át megközelíthető; ennél fogva a hely kikémlelése végett 200 magyarral és 50 dragonyossal kiküldetett. Apró csatározások után azon hírrel érkezett vissza, hogy az erőd két oldalról is megközelíthető. A völgytől jobbra Veterani, balra Piccolomini foglalt állást, Alajos gróf ezzel együtt az ellenség táborába tört, azután elzárta a hidat s a bádeni herceg 15,000 emberrel 60,000 török ellenében győzelmet vitt ki s gazdag zsákmányt ejtett.

Lajos herceg megerősítetté Nissát s Oláhország elfoglalásáról gondolkozott, a hol télen át élelmet találhatott s azért Viddin felé indult. A várat néhány ezer törökkel Sarri Oscin basa védte; az ostrom csak két támadó sáncz emelése után volt komolyan és sikerrel megkezdhető, mert a tér ágyúk szállítására és felállítására nem volt alkalmas. A csekély lőtávollal bíró ágyúk miatt nagyobb eredményt nem remélhettek elérni s az ostrommal már fel akartak hagyni, midőn a vár megadta magát. Az alkudozást a törökül tudó Alajos gróf folytatta és közvetítette s az aláírt kapitulációt a basával s a vár kulcsaival együtt ő vitte a herceg elé.

Alajos gróf ezek után megbizatott, hogy Viddin várát és a közelében levő erődöket javíttassa meg, a győzedelmes sereg pedig Fetislan felé ment.¹⁾

Testvére a bolognai archidiaconus, a kivel, mint említém, mindvégig élénk levelezésben állott, nem szünt meg őt a tudományokban való előmenetelre buzdítani. Alajos gróf főleg ennek muzeumát iparkodott gazdagítani. Marsigli Antal Bódog, a kit XI. Kelemen pápa perugiai püspökké nevezett ki, midőn 61 éves korában meghalt, jogtudor, tanár, székes-

¹⁾ A mappán és könyveimben nem találok; erről szólva, írja: *Re. cens nomen huius loci in parte Mysiae modo Serviae, est Fetislam, ob Castrum, quod prope adest, a Turcis erectum, eoque nomine nuncupatum, quod idem sonat, ac fides magna. Szalaynál: Votizslam.*

egyházi archidiaconus, a bolognai egyetem titkára, zsinatilag kirendelt vizsgáló állását egymás után, vagy egyúttal tölté be, s az egyháztörténettel és a természethistoriával mint műkedvelő foglalkozott; lakásán természetrajzi akadémiát is rendezett be, s »de ovis cochlearum ad Marcellum Malpighium Augustae Vindel. 1684.« cím alatt értekezést adott sajtó alá, a mely Malpighi kiadványai közt található fel s melyet a velencei újság dicsérettel említett meg. A két testvért tehát tudományos érdek is kötötte egybe.

Mikor Alajos gróf először fordult meg Magyarországon, figyelmét mindenekelőtt a Duna vonta magára s a törökök ellen folytatott hadjárat alatt mindinkább és inkább erősödött meg benne azon elhatározása, hogy az ezen folyamról tervezett nagy, neki a nagy világon mindenütt becsületére való művét befejezze. Ezen időből való művei:

1. Observationes Astronomicae in castris factae cum selenographia Lunae. ¹⁾

2. Miscellanea rerum Naturalium. (A Duna hydrografiája).

3. A dunai halakról irt mű, a halaknak török és szerb neveivel. ²⁾

4. A dunai halak anatómiájáról vett rajzai. ³⁾

Fetislani téli táborozása alatt a szerbiai, (illyriai, pannoniai, mysiai) római régiségeket, építészeti emlékeket puhatolta ki s észszerű kutatást folytatva, ráakadt Traján császár dunai hidjának nyomaira. A különben józan és szavahihető Dio Cassiust követve, e hidra soha ráakadni nem lehetett volna. A görögül író római oda helyezé, a hol az ár legerősebb; az olasz mérnök ott találta meg, a hol a víz lassúbb folyása híd építésére, a part pedig a sereg átkelésére legalkalmasabbnak látszott; a nagyot mondásban akkora csáberő látszik rejleni, hogy a legerősebb egyéneket is fogva tartja, így adott Dio

¹⁾ Kéziratai közt: Vol. Mss. Capsula signata 100.

²⁾ Kéziratai közt: Codex 54. cart. 363. A Dunáról irt művében rendszeren előfordúl a latin és német elnevezés, a magyar, szerb és török kivételesen.

³⁾ Vol. 54. Cart. 382. A signaturákat úgy adom, mint azokat Fantuzzinál találom.

Cassius hitelt a mendemondának; ráakadt Constantinus császár hidjának nyomaira is, melynek hírét csak érmeek tartották fenn.

De a fennebb említett négy mű nem meríté ki Alajos gróf munkaerejét; lefordította és jegyzetekkel látta el a szerb királyok és despotákról szerb nyelven irt művet ¹⁾ s összeállítá a Duna mellett talált római régiségek, kövek, föliratok s egyéb emlékek gyűjteményét s — although the last not least — elkészíté a feltalált Traján-hídra vonatkozó rajzait és jegyzeteit. A Dunáról irt művének második kötete, mely e tárgyakkal foglalkozik, a római régiségek bűvárainak, a szó teljes értelmében aranybánya. ²⁾

Nem mentten egészen romantikus hajlamoktól, az Oláhországba vezető hidat, a bádeni herceg parancsára, ugyanazon a helyen akarta hajókra építtetni, a hol kevés híján másfél ezer évvel az előtt, a dákok ellen induló Traján császár állandó hídjá emelkedett. De az e tájon dühöngő szélvész lehetlenné tette e terv megvalósítását s Alajos gróf feljebb Cernesnél, a közbeneső szigetet használva, két részben állította föl a hidat.

Az elhagyott tartományban az Aluta mellett Brankovan fejedelem palotájában lakott. A fejedelem 200 lovassal az imént elhalt vajda drágaságainak elfoglalására Beszterczére küldte; az inkább kalandornak való föladatot, Alajos gróf bravourral oldotta meg s a kézre került kincseket illetékes helyre szolgáltatá át.

Lajos bádeni herceg a szász hercegnővel kötendő házassága miatt, a főparancsnokságot Heisler (Fantuzzinál Aislernek van írva) tábornoknak adta át s a téli szállást elhagyta; Alajos gróf elkísérte Brassóig, a honnan a herceg által az Orsován alul fekvő vidék kikémlelésére küldetett. A herceg 1690-ben Fetislamból a téli táborozás leteltével Nándor-Fehérvár ellen új támadást kívánt intézni s Alajos gróf több mérnök segédelmével elkészítvén a tervet, az az udvarnak terjesztett elő, a mely azt jóváhagyta. Tartózkodási ideje alatt

¹⁾ Kéziratai közt: Vol. 54. Cart. 725.

²⁾ U. o.

különös figyelmet fordított a Duna mentén található számos római régiségre s az Al-Duna és környéke faunájára. Február végén Veterani Nisszába küldte, hogy a Strasser generális alatt állott s a tatároktól szétvert öt ezred maradékát szedje össze.

A lotharingiai herceg, Károly, Lincz mellett Weltzben meghalván, a törökök elleni hadjáratban főparancsnokká Lajos bádeni herceg neveztetett ki. Ez megtudván, hogy Tököly Erdélybe, a nagyvezir pedig Magyarországra szándékozik betörni, az összes hadi erőt az Al-Dunánál, különösen Nándor-Fehérvárnál vélte összpontosítandónak; ide lett volna hívandó a Nisszát elfoglalva tartó Veterani is. Jóllehet Alajos gróf Nissza föladását s illetőleg elhagyását nem tartá megengedhetőnek, a herceg tervének jóváhagyását kieszközölni mégis öt küldé Bécsbe; nézetétől azonban itt sem tudott eltérni s Nissza megtartása mellett emelt szót s a hadi tanács ugyan ezen vélemény értelmében nyilatkozott. E föllépés nem maradhatott benyomás nélkül s a bádeni örgróf Hermann és unokaöccse Lajos herceg ellenségeivé lettek, a mi mindazonáltal sokáig rejtve maradt.

A francziák e közben a Rajna mellett folytatták a háborút s így a kétfelé osztott császári sereggel győzelmet sem itt, sem ott remélni nem lehetett. Tekintettel tehát e körülményre, de nagyobbára saját nemzeteik érdekét védve, az angol és a németalföldi követ a törökkel békét kötni javasolt, melytől, veszteségeit érezve, a porta nem látszott idegenkedni.

E végből Alajos gróf előbb Kinszky grófhhoz és Strammannhoz küldetett, hogy velök Magyarország ügye s helyzete iránt tisztlába jöjjön s Horvátországra nézve előterjesztést tehessen. A hely színén kiegészítve jegyzeteit, Bécsbe ment s a béke tárgyában oly tervet terjesztett elő, mely a császárra nézve előnyös s a törökre nem volt szégyenletes. Veterani kérelmére azonban az előre nyomuló ellenség miatt Nisszába küldetett, akkor, midőn Kersulnál átkelvén a Dunán, azt Palankánál áthidalta; a római hid pedig épen munkába volt véve. A bádeni herceg átkelt a Száván s Nissza felé tartott, melyből Veterani, Starhemberg Guidóra bízza a parancsnokságot, megfutott s Jakodna mellett tábort ütött. Nagy bajra Heissler

erdélyi parancsnok s többek elfogatásának híre jött a táborba. A bádeni herceg tehát elhagyta Nisszát s Szendrőnél a csapatoknak Erdélybe szállíthatása végett, hidat verni rendelt. A hid elkészült, a sereg átkelt s a későbbi temesi bánságon át a Carasou hosszában Karansebesre ért. A sereg hátramaradt része, a teherkocsik, élelem stb. átszállítása végett a herceg Alajos gróft 500 huszárral a Dunához küldte. Az itt rendelkezésre állott katonai erővel megszállta Carlo szigetét (Ó-Orsovánál), hogy, mint az udvarnál bemutatott tervében előterjeszté, a török dunai hajóhad működése Nándor-Fehérvárnál meggátolható legyen. Elvégezvén ezen föladatát, Lajos herceghez ment Szebenbe, a ki elől a benyomult Thökölyi Udvarhelyig hátrált. Ennek a Törökországgal való közlekedést lehetetlenné tenni a herceg Alajos grófhhoz fordul, a ki talál két oly szorosot, melynek megszállása esetén a visszavonulás útja elvágható; de a túlnyomó erő elől a császáriak kénytelenek voltak visszavonulni s a terv keresztülvitetlenül maradt. Viszont Nándor-Fehérvárt a lőpor meggyulván, a várat részben légbe röpítette. Lajos herceg e hír vételével újra tanácskozást tartat, Alajos gróf tanácsára lerontatja Brassót s őrségét Fogarasba rendeli. A terv végrehajtásával Alajos gróf bizatott meg, a ki e végből ötszáz huszárral Brassóba indult. Innen az Olthoz ment, melyet áthidalván, alkalmas magaslatot keresett és talált, melyről az ellenség táborát áttekinthették s így Lajos herceg Tökölyi gróft Erdélyből kiszorította.¹⁾

E győzelem után 200 dragonyossal a Moldva- és Oláhországba vezető szorosok kipuhatólására küldetett ki. Tudományos műveltségének megfelelően ugyanezen alkalommal a szittya néptörzstől lakott Székelyföldön tanulmányozta és megfigyelte e nép nyelvét s kutatásai közben oly fűt vagy fűtáblát talált, a mely ezen föld első keresztyéneinek a változó napokra eső ünnepeinek naptárát tartalmazta.²⁾ Az általa megszállandók gyanánt kijelölt szorosok egyikén Veterani, másikán maga Lajos herceg fűzhette vissza az ellenséget.

¹⁾ Fantuzzi Marsigli emlékiratain kívül Contarini és Garzoni műveit használta. A már említett oknál fogva itt is öt követtem.

²⁾ Kéziratai közt: Mss. Codex 54. Cart. 669.

A fél beálltával a béke megkötése ügyében tartandó tanácskozásokban való részvétel végett Bécsbe hivatott. A zsákmányul ejtett különféle tárgyakat 1691. augusztus hó 7-én Bolognába küldte testvéréhez; mint vallásának buzgó híve, nem feledkezett meg szent Katalinról sem; oltárának felékesítésére több megölt ellenségről leszedett zsákmánytárgyat szentelt. ¹⁾

Anglia követéül Vilmos király ez évben Huxley Vilmost küldé Konstantinápolyba, azon utasítással, hogy Bécsen keresztül vegye útját s a béke mellett emelve szót, annak megkötésénél segédkezzék; hogy az ígéretekben tájékozva legyen, mellette adták Alajos grófot, a ki a gyanú elhárítása végett a császár szolgálatából forma szerint kilépett s a követségbe tagül vétetett föl. Április hó 25-én elindultak Bécsből s május 28-án már Drinápolyhoz értek. De a nagyvezír Küprili Musztafa legkevesebbé sem mutatkozott engedékenynek s Alajos gróf az alkudozások megkezdése előtt újabb utasításért Bécsbe ment. E hosszú utat az akkori hiányos közlekedés miatt lóháton kellett megtennie. Bécsben előadta a török haderő és helyzet mibenlétét, azt, a mit látott, hallott s tapasztalt, minnek következtében az udvar bádeni Lajos herceget a békének belátása szerint leendő megkötésére utasította. Lemenet ő vitte a megbízást a herceghez s a hollandiai angol követhoz s a portával, melynek a nagyvezír volt megbizottja, megkezdé az előleges pontozatok (preliminari) megállapítását. A herceg Valkóvárnál, a nagyvezír Nándor-Fehérvárnál táborozott s a közvetítő Alajos gróf három napon keresztül jött-ment a két tábor közt. A francia tolmács, a ki a nagyvezírnél szolgálatát felajánlá, mindenképen azon volt, hogy az alkudozásoknál alkalmaztassék, de Alajos grófnak törökül adott felelete következtében mellőztetett. »Az ottomán portával — mondá — vagy Franciaországgal kell alkudoznom? Az én uram, Anglia királya,

¹⁾ A katolikus egyház több Katalint emelt a szentek sorába; az alexandriai Katalin ünnepe november 25-ikre esik; a siennai április 30-kára; a bolognaiét nem találom; utóbbit 1712-ben XI. Kelemen pápa kanonizálta, de lehet, hogy Bolognában már azelőtt is szentnek tisztelték. Meghalt 1463. márczius 9-én s kijelentéseket (Revelationes Catharinae Bononiensis factae) tulajdonítanak neki.

ezen ügyet az ozmánokkal kívánta rendezni s más utasítással látott volna el, ha a francziákkal volt volna dolga. « Júniusban III. Szolimán szultán (1687—1691) meghalt s utódja II. Achmet (1691—1694), az előbbennek harmadik testvére, ült, a trónra; ez alatt megint a nagy vezír kerekedett fölül s lett mindennek főintézője. Ez előterjesztéseivel Konstantinápolyba küldte s Alajos gróf a béke megkötése végett a portánál tett kísérleteket. De Konstantinápolyban a békéről semmit sem akartak tudni; végre azonban Trumbal régibb angol követ és Coliers Jakab németalföldi követ közreműködésével sikerült a portát engedékenységre bírni s az alkudozást Drinápolyban folytatva, az előzményes pontokat nagy nehezen megállapították. Nagyobb hajlandóság mutatkozott a töröknél a békére a nagyvezírnek Zalánkemennél (1691. aug. hó 19-én) szenvedett érzékeny veresége és halála után, bár a császári táborból ott esett el Susa, Holstein, Ahremberg és Sdrino gróf, hirneves család utolsó sarjadéka. ¹⁾ Alajos gróf az útközetről Szófiánál értesült s a nagyvezír Ali basa, a vereség következtében hajlandónak nyilatkozott a császár kezében hagyni azt, a mit elfoglalva bírt, Lengyelországnak visszaadni Kamenietzet, de lerontva s Velenczének lehetőség szerint elégtételt adni. Azonban e kérdés a két utóbbi hatalmasság meghallgatása nélkül elintézhető nem lévén, a lengyel és velencei követ megérkezéséig függőben tartatott.

Alajos gróf a közbeeső időt felhasználandó, Nagy-Váradra ment. Útközben Lippa táján egy csauszszal és csapatjával összekoczkodván, megsebesült; de felgyógyulása után ismét visszatért Drinápolyba, a hol az elhalt Husszeit helyettesítő Kok a békére vonatkozólag elődjeitől eltérő nézeteket vallott. ²⁾

1692-ben a békénél érdekelt hatalmasságok minisztereivel együtt Drinápolyból Konstantinápolyba ment. Itt diplomáciai küldetésén felül, a található régiségeket tanulmányozta, újolag megfigyelte a Bosporust s az abban élő halakat, fölfedezte a korallint, melyet előtte e csatornában még senki sem észlelt, s befejezte a török hadászatról írt történetének

¹⁾ Szalay l. c. p. 491, említi még Kaunitz és Belov ezredest.

²⁾ A viszonyokat eseteli Mss. Cod. 54. Cart. 228.

megírásánál Szalay által is használt művét.¹⁾ Egyúttal görög, török és arab kéziratokat gyűjtött, kertje számára virágokat küldött Bolognába s növénygyűjteményét gazdagította. Értésére esvén, hogy a francia követ kézírataival együtt el akarja fogatni, írásait ólomszekrénybe zárva titkon elásta s nyugodtan várta sorsát. Ezalatt Ali basa helyét Soria Tripolissal töltötték be s Alajos gróf a németalföldi követ közvetítésével a megszakadt alkudozást ujlag folytathatta. De a francia követ intrigái következtében attól tartván, hogy útközben elfogják, távozása előtt a maga részére szabad menedéket (salvus conductus) eszközölt ki s csak ennek megnyerése után hagyta el Konstantinápolyt. Visszatért Bécsbe, a hol tett jelentései folytán nagy kitüntetéssel fogadták s ismét Eszékre küldötték, a hol a német sereg táborozott. Innen az alkudozás folytatása végett Herbort angol követtel, a kívül Nándor-Fehérvárt találkozott, a nagyvezírhez kellett volna mennie, de a Duna egyik szigetén hosszabb tartózkodás után lázat kapott s gyógyulása végett ismét kénytelen volt Bécsbe menni.

Beck tábornok halálával a tüzőrségi tábornokság megüresedvén, 1693-ban annak helyére Alajos gróf neveztetett ki. A Croy herceg fővezérlete alatt álló csapatoknak, Erbeville gróf és Heisler tábornok vezetése alatt az Al-Dunánál egyesülniök kellett; ugyanoda kellett Mohácsból Alajos grófnak is vezetnie csapatait. A Duna és Dráva kiöntései miatt kerülőt kellett tennie s a Dráva torkolatán fölül, a Dunán átkelvén, csapatait a Tisza síkságán keresztül Péterváradnak vezette. Elkerülve a mocsárokat, megérkezett rendeltetése helyére s Heislernek a Dunán átszállítása végett alkalmas állóhelyről és átkelőről gondoskodott, melyet nyolcz nap alatt elkészíttetett. A haditanács határozata folytán az összeköttetést Erdélylyel fenn kellett tartani s ennek eszközlésével Alajos gróf bizatott meg, ki a Maros és Tisza mocsárai daczára a közlekedést az Al-Duna és Erdély közt lehetővé tette.

A Péterváradnál egyesült sereg tiszti karából alakult haditanács, noha kellő erő és anyag nem állt rendelkezésére, Nándor-Fehérvár ostrom alá vételét határozta el. A terv elké-

¹⁾ Kéziratai közt: *Mss Capsula* 96. fasc. segnato D.

szítésével Starhemberg Guidó gróf és Alajos gróf bizatott meg, minthogy azonban nem tudtak megegyezni, mindegyikük külön terjeszté elő véleményét. Addig is a török hadihajók Zimony felé való közeledését, a hol a császári sereg élclme volt, megátolni, Alajos gróf parancsa alá hat zászlóalj gyalogság, egy vértcs és egy dragonyos ezred és 10 ágyu adatott. De mindez keveset használt, mert a dunai török hajóhad föntartá az összeköttetést Temesvár és Nándor-Fehérvár közt s az ostromlóknak eredményes vivásra csak akkor lehetett kilátásuk, ha a két pont közötti közlekedést megszüntetik, vagy akkép, hogy a Száva torkolatánál lévő Szajan szigetet²⁾ megszállva, az innen Temesvárig érő vonalat elfoglalva tartják s a Száván átkelve Belgrádot megkerülik s bekerítik, vagy akkép, hogy előbb Temesvárt ejtik kezökbe s illetőleg Nándor-Fehérvárt minden oldalról körül fogva, a vizen való közlekedését is megátolják. De ezen terveknek egyikét sem lehetett keresztülvinni s így az eredménytelenül maradt ostrom abban hagyása határozottatott el. Az előrehaladt ősz miatt téli szállásról kellett gondoskodni s Alajos gróf novemberben Pestre, innen kijelölt helyére, Zólyomgyébe ment.³⁾

Az ásványokban oly gazdag Felső-Magyarország és kifejlett bányászata csakhamar magára vonta Alajos gróf figyelmét s az itt tett vizsgálatok, mint emlékirataiban mondja, szolgáltatták a Dunáról szóló művének egyik kötetéhez az anyagot. Kötényt kötve maga elé s kalapácsot és vésőt véve kezébe, lement a bányákba, megfordult a kohókban s aknák és tárnákról rajzokat készítve, ásvány- és földtani észleleteit, tapasztalatait jegyezte föl.

²⁾ Es ist auch eine (Insel) so bey Mannsgedenken bey Belgrad aufgeworffen worden, welche sich durch den Schleim und Koth, den die Sau und die Donau mit sich herabführen, hat vestgesetzt, allwo man, vor etlichen 50 Jahren her keine Gestalt einiger Insel gefunden hat, nun aber zu dieser Zeit (1688-ban) ist sie dicht mit Blümen bewachsen. A Dunáról írt fennebb idézett mű pag. 17. Az azonosságot azonban nem merem állítani.

³⁾ Fantuzzi: »il Comitato di Haisolz, a mi hihetőleg rosszul olvasott Neusohl (Besztercebánya); de ilyen megye tudunkra sehöl sem volt s Zólyomgye Zólyomról vette nevét; németül Alt-Sohl és Sohler Comitát. Eöfle pontatlanság Marsigliánál nem ritka.

A harctérről testvéréhez ez évben intézett két levele Alajos gróf jellemére szép fényt vet; július hó 23-án írt levélben említi, hogy Váradnál 600 frtot, melyet jutalmazására felajánlottak neki, két hónappal előbb visszautasított, később pedig, midőn újból előléptették, 400 frtot. Hasonló önzetlenségéről, sőt áldozatkészségéről tanúskodik azon tette, hogy a Péterváradnál fogságba esett Davia János Baptiszt marchest, bolognai senator fiát, fogságából kiszabadította. A haszonlesés gyanuját mindazonáltal nem kerülte ki s ellenségei nem szüntek meg a birtokába ejtett s Bolognába küldött tudományos becsű, helylyel-közzel magokbaj véve is értékes tárgyak gyűjtését alacsony jellemet tanúsító kapzsiságnak tulajdonítani. Szálka volt szemökben Alajos gróf buvárkodása s valószínűnek látszott, hogy nem annyira a császár, mint saját érdekeit szolgálja.

A tavasz beálltával, a magyarországi hadak élére Caprara Aeneas gróf, helyettesévé Heisler tábornok neveztetett ki. Alajos gróf Titelhez küldetett, hogy az Erdélylyel való közlekedést és az élelmezési piacon szolgáló Szegedet biztosítsa. A törökök a mocsarak közt betörték Bácsmegyébe s Titelt megtámadták; de az eszéki parancsnok, Starhemberg Guidó gróftól küldött segítséggel a lehetőség szerint megerősített Titelt szerencsésen megvédte. Hogy a tudománynak is szolgálatot tegyen, bejárta a Bácsmegyét szelő, előtte senkitől sem említett sánczot, melyet »római sáncz«-nak nevezett; jó formán ekkor lett figyelmessé a Tiszán túl, mintegy Tokajig, onnan a Dunáig, Váczig húzódó árokra, mely Csörszárka név alatt ismeretes. Ez árok egyes részeiről olvastam már leírást, vagy említést, de oly határozottan megjelölve sehol sem láttam, mint Alajos gróf mappáján. A bácsmegyei római sánczról sincs oly részletes rajzunk, mint az ő mappáján. A Dunáról írt művében, a már többször említett második kötetben közöl egy Titelben s egy Szabadkán a metanaszta jazygek földjén talált fölíratot, evidens bizonyítékokat arra nézve, hogy a rómaiak a Dunán innen is tartottak megszállva földterületeket.¹⁾

¹⁾ Egy másik pont a Budapest alatti Haraszt; Gruter s ennek nyomán Schönwiesner Szombathelyről írt művében (pag. 58.) említi Szol-

Aly basa, a nagyvezír Belgrádból Pétervárad alá közeledett. Caprara rendeletére Alajos grófnak Ujlaknál hidat kellett veretnie, mi végből 1000 katona s több rácz adatott rendelkezésére; e hidon kellett Veteráninak seregével átvonulnia, hogy a törököt megkerülve, hátulról támadja meg, ha Caprara sánczait netán elhagyni kényteleníttetnék. De e tervből nem lett semmi, mert a seregben pusztító láz miatt, október hó 8-án éjjel Aly basa elhagyta a harctéret. A sereg tehát semmit sem végezve téli szállásra ment s Alajos gróf ásványtani tanulmányait Ungmegyében folytatta.

A tél ideje alatt elkészíté a Gömör- és Kis-Hont, továbbá Szepesmegyében talált különféle ásványok jegyzékét¹⁾ s ezekre vonatkozó tanulmányait állítá össze, mely műve a bolognai instituto-ban kéziratai közt őriztetik s valószínűen a Dunáról írt művébe is fölvéteget.

A következő évben nagy kitüntetés érte; ő felsége aranykulcsos kamarássá nevezte ki s az eskü letétele végett az udvarnál jelentkeznie kellett; főfájása daczára Bécsbe ment hódolni s letévén az esküt, ismét a harctérré küldetett.

II. Achmet meghalt s a trónt IV. Mohamed fia II. Mustafa (1694—1702.) foglalta el; a békéről sem ő, sem a derék nagyvezír Elmás mit sem akart tudni s hadjárat indítását határozá el. A német csapatok tehát egyesítették s a szász választófejedelemmel kötött egyezmény értelmében, Caprara mellett, ez vette át a főparancsnokságot. A választófejedelemmel Alajos gróf még Bécsben Kinsky gróf közvetítésével ismerkedett meg s midőn a választófejedelem lengyel királylyá választatott meg, ásványokból, kiesinyben utánzott gépekből Szászország bányászatát feltüntető képet készített részére, a mely az ásványtárban Fantuzzi idejében még megvolt.

A hadi tanács utasítását 1795-ben Heisler vitte a táborba;

nokon a várban lévő fölíratot, de melyik Szolnok legyen ez (Batthyány Boldizsár gróf tulajdona volt), azt nem tudom. Nekem Trencsényben is mutattak római fölíratot s a mennyire elég hosszú létráról s távesővel kivehettem, le is írtam; de »adhuc sub iudice lis est«.

¹⁾ Catalogo delle varie sorte di minerali, osservati nel quartiere d'inverno dell'anno 1695 nei Comitati Gem(er)ciense maggiore e minore Hudense, e Sepusiense etc.

Alajos gróf a kultúrára küldetett. Minthogy bádeni Lajos herceg Nándor-Fejérvár, Heisler pedig Temesvár ostrom alá vételét ajánlá, a császár ezen kérdés eldöntését a szász választófejedelmre és Caprarára bízta. A töröknek a Tiszán át s Lippa felé történhető előrenyomulását meggátolni, Alajos gróf tervkészítésre utasított; ez elfogadtatott s foganatosítása végett kellő erő adatott rendelkezésére. Schlick gróf lovasságával Szegedről épen akkor érkezett segítségére, s bár ketten mindent megtettek a török előrenyomulásának megakadályozása végett, Veteraninak megveretését, Lugos és Karánsebes elfoglalását elhárítani nem tudták s a fiatal szultán, mint győztes ellenfél tért vissza Konstantinápolyba. E vereség a parancsnokok ügyetlenségének tulajdonított, habár a haditanács nem látott okot a bajt bűnükül felelni.

Eredménytelen maradt a szász választófejedelmnek Temesvár visszavételét célzó szándéka a következő évben is. A Csanádra a Maros mellé küldött Alajos gróf a választófejedelm szándékához képest erre vonatkozó emlékiratot készített. Címe: *Memorie esibite dal Marsigli all'Elettore di Sassonia per l'assedio di Temisvar.*¹⁾ Ennek értelmében a Tiszán átkelést lehetővé tenni Titelnél hídát vert s feladatának további része abban állott, hogy Pétervárad és Temesvár közt e hídon keresztül összeköt tetésről gondoskodják. Aug. 2-án a császári sereg Temesvár alatt állott; de a haditanács a vár fölmentésére érkező 80,000 főnyi török sereg közeledtéről értesülvén, kénytelen volt ostrom alá vételi szándékáról lemondani, s nehogy két tűz közé szoríttassék, Pétervárad felé visszavonulni. A visszavonuló csapatok municziója s ágyuinak megvédésével Alajos gróf bízott meg s e végből 3000 ember bocsáttatott rendelkezése alá. Ez alkalommal történt, hogy egy magasabb rangú, de neki alárendelt tisztet, Sulzer grófot, engedetlenség miatt vasra veretett. Jóllehet az engedetlenkedőt a harag lecsillapultával ismét szabadon bocsátá, ez, némileg összeköttetéseiben is bizva, úgy a megfenyíttetés miatt, mint azon okból, mintha Marsigli Alajos gróf a rábizott pénzeket részben saját céljaira fordította volna, Bécsben panaszt emelt ellene.

¹⁾ Kéziratai közt: Vol. 58. n. 31.

A pénztárban csakugyan volt hiány, mert Alajos gróf a kezelésben kevésbé ragaszkodva szigorú pontossághoz, s neki járó fizetést, ha pénzre volt szüksége (s oly tevékeny embernek mint ő, hogy ne lett volna?) kölcsönként előre vette föl, — nem korrekt eljárás, de a mi miatt alig juthat valakinek eszébe azt, a ki egy ízben 600, máskor 400 frt jutalom elfogadását visszautasítja, hűtelen kezeléssel vádolni. Ellenfeleinek, élükön Starhembergnek, mindazonáltal sikerült e két okból ellene vizsgálatot indítaniok s Bécsbe idéztetett. A cseh kancellár, Kinsky gróf, védelme alá vette s a vizsgálat eredménye az lett, hogy a pénztár kezelése ezentúl az alezredesre bízott. E kellemetlen ügy, habár előnyére dült el, az egész 1697-ik évet igénybe vette s az ártatlanságának kimutatására fordított idő alatt, mint hivatalától amugy is fölfüggesztett egyén, haditényben, a nevezetes zentai ütközetben, nem vehetett részt. Mindazonáltal azon kitüntetés érte, hogy a szabaudiai herceg, Jenő, levél útján igénybe vette földrajzi ismereteit. Tán ezen idő alatt ért meg benne azon gondolat, hogy a hadjáratban töltött utolsó évben készített hídak rajzait kiadja.¹⁾

Az egy évig húzódott vizsgálat után a haditanács 1698. Alajos grófot a vád alól felmenté s elrendelé, hogy tábornok az ellene emelt vád miatt, ha csak bűnössége nem szembeötlő, állásától ezentúl felfüggeszhető ne legyen. De habár teljesen ártatlannak volt nyilvánítva s vádlója más ezredhez tétetett át, becsületében sokkal mélyebben érezte magát megsértve, sem hogy ezen határozattal beérte volna, mely az alaptalan vád intőzőjét büntetlenül hagyta. Azt kívánta tehát, hogy ügye szigorú katonai törvényszék elé terjesztessék, melyet a németek ghemínának neveznek.²⁾ De habár mindent elkövetett annak kieszközlése végett, céljt nem ért s így be kellett érnie a határozattal.

Egyébiránt idejét ekkor sem tölté tétlenül, hanem a bolognai phosphorral tett kísérleteiről értekezést írt, ily czim alatt:

¹⁾ Kéziratai közt: Vol. 57. n. 32.

²⁾ A ghemina nevű becsületbírószágra vonatkozólag, sem a rendelkezésekre állott könyvekben, sem ismerős tiszteltől nem kaptam felderítést. Még nem akadtam sem oly könyvre, sem oly emberre, a ki e szót ismerné, vagy hallotta volna. Katonai szótár nem állott rendelkezésemre.

»Dissertazione epistolare del Fosforo minerale, o sia Pietra illuminabile bolognese a'sapienti, ed Eruditi Signori Collettori del Acta Eruditorum di Lipsia, scritta da Luigi Ferdinando Co: Marsigli di Sua Cesareae Real Maèsta Cameriere, e Colonello di un Reggimento d'Infanteria, — a mely Lipcsében 1698-ban jelent meg.

Márcoziusban ismét elfoglalta régi állását, egyelőre azonban Kinsky gróf és Paget angol követ felszólítására a békealkudozások miatt Bécsben maradt. Az előzetes megállapodások szerint a császár a békét az »uti possidetis, ita possideatis« ismeretes prétori interdiktális birtoklási elv szerint kívánta megkötni. A határookra nézve Kinsky gróf Alajos gróf mappáit használta irányadónak s Jenő herceg, a magyarországi sereg fővezére, felvilágosításért, több levélben ő hozzá fordult. A béke fölötti tanácskozásokban Kinsky gróf elnökölt, tagjai voltak még Kaunitz gróf, alkanczellár, Bucelini gróf helyettes kanczellár, a haditanács elnöke Starhemberg gróf és Alajos gróf. Utóbbinak részvéte ellen Starhemberg gróf óvást tett s kijelenté, hogy oly testületben, melynek Alajos gróf tagja, nem kíván részt venni, de minthogy helyi ismereteit nélkülözni nem volt tanácsos, Starhemberg pedig óvása mellett megmaradt, ennek kellett kilépnie s helyét a hadi tanács referendáriusával töltötték be. Alajos gróf ellen általában nagy volt az ellenszenv, s nem hozhatván föl ellene egyéb érvet, azt mondták, hogy idegen; ellenfelei a polypragmatus emberben csak az árnyoldalakat látták s elfeledték a francia közmondást: tout comprendre, c'est tout pardonner. A mindenbe beleavatkozó kíváncsi ember és a valót mindenütt ismerni akaró tudós tolkodása között, ha nem is illő igazi gentelmanhez, óriási különség van; amaz legtöbb esetben gyengeség, emez legtöbbben erő. De a császár és Kinsky gróf ismerték a törökökről irt művét, ismerték annak keletkezési módját, volt tudomásuk földrajzi ismereteiről s a tanácskozásokban való részvételét szükségesnek tartották. Végre Kinsky gróf tanácsa folytán a császár a béke megkötésére Etting Farkas grófot, az udvari tanács elnökét, teljhatalmú követül, továbbá Slink grófot, dandárparancsnokot és Alajos grófot tanácsosokul küldötte ki.

Megkapva kineveztetését, leutazott Futakra, a hol a csá-

szári, a lengyel, az orosz és a velencei követek egybegyültek. Alajos gróf tanácsára Karlóczára mentek, a mely kies vidékén fölül azon fölényvel bírt, hogy lakásokról jobban lehetett benne gondoskodni s a Dunához közelebb esett. A nándorfehérvári basa a Szávától Péterváradig nyúló földön 8 órai hosszban s 4 órai szélességben a területet semlegesnek nyilvánítá, úgy szintén a Dunát is. A császáriak ugyanezt tették a Zimonytól Ujlakig érő területre nézve. A követek elhelyezése végett Alajos gróf kellő lakásokról gondoskodott s minthogy az összejöveleknél az elsőbbségi kérdésben megegyezni nem tudtak, a békealkudozások sem voltak megkezdhetők, míg Alajos gróf, mint emlékirataiban előadja, ennek következtében oly összejöveteli helyről nem gondoskodott, a melybe a megbízottak egyszerre léphettek be. ¹⁾

November 17-én összeültek a küldöttek s megkezdték tárgyalásaikat. A császár részéről a teljhatalmazott Etting Farkas gróf, weiskirchenei (féhértemplomi?) gróf Slink Lipót és mint segéd Alajos gróf; a lengyel király részéről Mikeldusky Sztaniszló gróf; az orosz nagyherceg részéről Vosnizin Bogdavitcz Prokop; a velencei köztársaság részéről Ruzzini Károly lovag volt a képviselő. A török részéről II. Musztafa szultán képviselőjében Reys Mehemet effendi, főkanczellár s Mauro Cordato de Scarlati első tolmács, fényes tehetségű, olasz műveltségű ember, hosszabb időn keresztül a portánál a keresztény ügy képviselője jelent meg. Részt vett a tárgyalásokban, ezeken kívül Paget Vilmos baronet, angol követ és Colyers Jakab németalföldi követ. A császáriakkal kiindulási pontul az »uti possidetis« vagy is a tényleges birtok szerint történt a megállapodás, ezen fölül néhány erőd lerontása kéretett; azután a határvonalak állapították meg. Nehezebben ment az ügy kiegyenlítése a sokat követelő velenceiakkal; nem állván rendelkezésükre használható mappa, ilyenért a béke érdekében Alajos gróf előbb Bécsbe utazott. A porta Dalmácia határvonalául a Narentát kívánta, de Alajos gróf ellenvetései folytán e szándékától elállott s a határvonal a többi helyeslését is

¹⁾ Mint Held és Corvin világtörténelmében olvasom, a kerek alakú épületen minden követ részére külön bejárat készítettett.

bíró terve szerint vonatott meg. A hosszúra nyújtott alkudozás ellen a többi meghatalmazott már protestált, midőn 1699-ik évi február hó 9-én a békeokiratot végre Velence is aláírta.

Alajos gróf a béke megkötése után, mint a határvonalak megállapítására kinevezett teljhatalmazott, előbb Bécsbe hivott; útközben Budánál megtámadta egy féktelen martalócz-csapat, szakácsát halálosan s őt magát annyira megsebesíté, hogy kénytelen volt magát Budán orvosilag kezeltetni, mignem orvosai kíséretében utját folytathatta. Bécsbe érkeztekor hatalmas pártfogója, gróf Kinsky, haldoklóban volt s nem sokára örökre behunyta szemét. Starhemberg gróf tehát s többi ellenfelei hathatósabban áskálódhattak az idegen ellen s igyekezők folytán sikerült Alajos gróf mellé segédül Hem eszéki tábornokot kineveztetni, sőt annyira vitték a dolgot, hogy mire Eszékre visszaért, már csak mint Hem ¹⁾ segédje szerepelhetett volna, de ő a császár meghagyására hivatkozva, minden felsőbbiséget visszautasított. Egész magatartásának megértése végett szükségesnek tartom azon általa több ízben hangsúlyozva kiemelt szándékára figyelmeztetni, hogy ő, már legyen elvből, legyen érdekből, eldönteni nem akarom, a császárt s csak a császárt kívánta szolgálni; azért tekintet nélkül mások véleményére, vagy ellenszenvére, vallott urának ott is szolgált, a hol arra szüksége nem volt s a saját érdekében talán jobban tette volna, ha nem szolgál. A török megbizottal s a velenceiivel találkozáva, amannak ellenzése daczára Magyarország határát Zalánkemennél állapítá meg. A török dignitáriusoknak s magának a szultánnak prekárius, minden önállóságot nélkülöző hatalmi állását, mely a megállapodások létesítésénél számtalan irkafirkára, meggondolásra ad alkalmat, mint különösen ezen karlóczai békekötésnél is tett tapasztalatát, Törökországról írt művében, intézményeiket ismertetve, találóan ecseteli. ²⁾ A velencei köztársaság megbizottja Grimani Jánossal, a határ-

¹⁾ Nevét másutt még nem találtam.

²⁾ Az európai sajtó a török dignitáriusok prekárius állásáról megfélemedkezve, diplomaták habozását «eselszövő hajlamnak» tulajdonítja; a török diplomaták azonban semmivel sem eselszövőbbek, mint mások s nem tetszés esetén még e század elején is nemcsak állásukat, hanem fejüket is eljátszották.

vonal Kroácia hosszában állapított meg. Zonigrád ügye, melyet a horvát bán elfoglalt, függőben hagyatott. A török és velencei terület közt futó határvonal félkörökben állapított meg, melyeket Alajos gróf lóra ülve negyedóráig tartó lovaglásokkal vont meg. A karlóczai béke megállapítása s a határvonalakra vonatkozó pontjainak végrehajtása, a mely utóbbi ha nem is kizárólagosan Alajos gróf műve, legnagyobb részt az ő agyában keletkezett gondolatok szerint létesült, s mint levelei s emlékiratai tanusítják, 1698. évi november havától 1701-ik évi április hó 15-éig tartottak. Nagy mű, a mely maga megérdemli, hogy neve történetünkben megörökíttessék.

Rámához érve tudakozódott egykori megmentői, a bosnyák testvérek, Omer és Bastelli után; a legnagyobb nyomorban találta őket. A bosnyák basa, azt hívén, hogy a lengyel király fiát bocsátották el, mindenöket elvette, magokat börtönbe vettette s vasraverette. Alajos gróf 200 zechinát és 1000 juhot, melyeket a morlákoktól zsákmányul ejtett, nekik ajánlkozott s a nagyvezirnél részökre 300 zechina évdíjért esedezett, fölemlítve, hogy kétszer mentették meg életét; a nagyvezir megígérte, hogy kérelmét teljesíteni fogja. Török fogságtól fogva szokása volt Mária üdvözlete napján egy bolognai rabszolgát török fogságból kiváltani, mint ezt a Maria della Neve ¹⁾ társulattal 1727 márczius hó 22-én kötött egyezménye tanusítja.

A határvonalak megvonásánál szükségessé vált gyakori levelezés alatt elég szabad ideje maradt tanulmányok tételére; ekkor adta ki Amsterdamban a londoni királyi tudós társaságnak ajánlott »Prodromus«-át, mely a Lipót császárnak ajánlani szánt Dunáról írt nagy művének mintegy programja. Ugyanekkor készült a gombák, moszatok s a fagyöngyről írt műve, mint azt Trionfettivel folytatott levelezése tanusítja. ²⁾ E művek: Nova Fungorum collectio, in qua cuiuscunque generis

¹⁾ Magyarúl nem hallottam még nevét; okmányainkban »Maria de Nive« (Mária nix) fordúl elő; a németeknél: Maria Schnee s a franciaíknál, ha jól emlékszem: Marie de neige.

²⁾ Fantuzzinál az Okmánytárban IX. X. szám alatt Belináczból 1699. évi november 14-én Trionfettihez írt levele, s ennek felelete olvasható.

Fungi terreni, atque arbori, quos annis 1699, e 1700 transeunt Auctori per Croatiam, Sclavoniam, Pratis, Silvis, Nemoribus natura prodeundos posuit, ad nativum expressi repraesentantur.

Plurium generum Musci, formis, figuris, coloribus variegati, solo, saxi, arboribus decerpti, Historiae naturalis quo ad hanc quoque partem absolvendae novum specimen.

Item Visci historiae novae condendae prima rudimenta, sive folia, fructus, semina Visci, aere impressa, Demum Catalogus Itinerarius, hoc est Syllabus universalis plantarum, et herbarum, quas per Croatiam, Bosniam, Sclavoniam, Hungariae inferioris, et Walachiae portionem, eunti Marsilio flora colligenda in aprico posuit sponte nascentes anno 1700 cum aliquot plantarum figuris ad nativum colorem exhibitis. ¹⁾

Szükségesnek találom e műveket felsorolni, mert az idejének javát hazánk földén fegyverben s buvárkodás közt töltött férfit természetudósaink közül eddigelé, tudtomra legalább, csak Hanák említette.

Az említett művekből összeállított: Dissertatio de generatione Fungorum ad Joannem Mariam Lancisium (IX. Kelemen pápa orvosa), cui accedit eiusdem responsio, — Rómában 1714-ben (in 4-to) jelent meg.

Bevégezvén munkáját, Bécsbe ment, a hol a császár ismét kitüntetéssel fogadta. A Starhemberg Ernő gróf halála által megüresedett haditanácsi elnöki állás a tábornagy (Feldmarschall) Caprara gróffal, a ki azelőtt alelnöke volt, töltetett be; Alajos gróf, érdemeire való tekintetből dandár-tábornokká neveztetett ki. Ujlag szigorú vizsgálatot, gheminát kért az őt bevádoló alezredes által támasztott ügyben s kérelme ezúttal teljesítettett. ²⁾

¹⁾ Kéziratai közt Vol. 3.

²⁾ Tájékoztató ide iktatom Fantuzzi leírását: La Ghemina è un giudizio criminale militare presso i Tedeschi, il quale si raduna quando si ha da risolvere sopra qualche grave delitto de' Soldati, o Uffiziali, e v'intervengono, e danno il voto gli Uffiziali maggiori, i quali tenendo in mano una bacchetta, se la rompono, sono per la pena proporzionata alla colpa se non la rompono sono per la grazia eg. Az irályból azt sejttem, hogy az emlékiratokból való idézet.

Megvizsgálták tehát az ügyet s az alezredest, gróf Salzer Menyhértet, rágalmazás miatt már el akarták itélni, midőn pártfogóinak sikerült az igazság rendes menetét megakadályozni s Salzer gróf összes büntetése a költségek megtérítésében s ezredétől való elmozdításában állapított meg; Alajos grófnak pedig az őt teljesen felmentő határozatot kézbesítették, mely iratai közt, még Fantuzzi idejében meg volt ¹⁾ s így valószínűen még most is meg van. Nem szép, ha valaki a boszút szemjazzza, de becsületbe vágó vádnál katonától vehetjük legkevesebbé rossz néven, ha elégtételt kér magának; ez ügyet lovagias módon többé elintézni nem lehetett s Starhemberg gróf nyilatkozata sokkal sértőbb maradt, ha némelyeknél meghagyatott az a nézet, hogy tán nem volt egészen alaptalannul téve. Az ítélet, melyet nemes Wucher János Ádám és Rostingen Ferencz Balb. írt alá, Bécsben 1701. évi szeptember hó 20. kelt; nem tekintette teljes elégtételnek, de mit tehetett? Láthatlanba működő hatalom ellen nem folytathatott harcot, s oly magasra tartott kincse, katonai becsülete iránt, mások, a kik semmit sem várhattak tőle, közömbösek maradtak. Ily viszonyok közt örömmel értesült arról, hogy bátyját, Antal Bódogot XI. Kelemen pápa, peruzsiai érsekké nevezte ki.

Alig zajlott le keleti Európában a szünni nem akaró harez, már nyugaton készültek ellenséges csapatok egymásra rontani. II. Károly spanyol király 1700 október hó 24-én meghalt s végrendeletében a dauphin másodszülött fia, Bourbon Fülöp, anjoui herceg javára intézkedett. A császár ezen intézkedés által jogaiban magát sértve érzvén, védelemre kelt. Szóba hozatott a haditanácsnál, hogy Franciaország Flandriából támadtassék meg; időközben az ugyancsak a haditanács határozata folytán Milano és Mantua hűbéreseknak megvédelmezésére Olaszországba küldött szabaudiai Jenő herceg, győzelmet nyert a francziák fölött, minek következtében Anglia és Németalföld a császárhoz csatlakozott s a francziák ellen a Rajna mellett megindított, a történetben spanyol örökösödésinek nevezett háború.

A hadjárat fővezérévé 1702-ben bádeni Lajos herceg

¹⁾ Vol. 1. segnato 81.

neveztetett ki, a ki maga kérte, hogy Alajos gróf melléje osztassék be s ez a császár felszólítására készséggel vállalkozott részvételre, nehogy, mint bátyjához Bécsből, még 1701. márcz. 1-én és december hó 31-én intézett két levelében írta, saját nemzetének romlására legyen kénytelen közreműködni.¹⁾

Az első hadművelet Landau ostroma volt. Aprilis hó közepétől június hó 19-ikéig folyt az ostrom, bekerítés, elvágás s egyéb hadi ténykedés, de siker nélkül. Maga József főherceg is a harctérre ment s Alajos gróf Bécsből elindulva Csehországon, a pfalci grófságon és Frankónián keresztül 5000 embert vezetett Norinbergába. Utközben a cseh gyöngy vagy gránát s más ásványok elterjedéséről mappát készített.²⁾ Az ostrom eredménytelenségével elégedetlen császár véleményét tudakolta, mire Alajos gróf kijelenté, hogy siker eléréséhez az erő elégtelen, másrészt az eljárás sem kellően tervszerű. A főherceg is ily véleményben volt: »Isten tudja, — mondá — mikor fogunk e módon végezni.«³⁾ Szeptember 26-ról a harctérről keltezett levelében⁴⁾ említi, hogy csak 12 mozsár állott rendelkezésökre, az augusztus 3-tól szeptember 9-éig tartott ostromban 50 embert vesztett s az előmunkálatok két napot vettek igénybe.

De a francia marsal Catinat egyre gyűjté a csapatokat s Alajos gróf Garelli orvossal megüzené a főhercegnek, hogy a vár be nem vétele esetén el vannak veszve. Másnap tehát maga a főherceg lépett a sánczra s a sereg élére állva buzdította a katonákat, Alajos gróf s Ermestein által pedig pénzt osztatott ki közöttük. Ujra hozzáfogott tehát a munkához, 49 ágyuból és 26 mozsárból folyton folyvást bombáztatta a várat, úgy, hogy ez négy nap mulva kénytelen volt magát megadni, épen akkor, mikor a francziákkal egyesült bajor herceg a meglepett Ulmot elfoglalta. Alajos grófnak derék magatartásáról szól József főhercegnek Aschaffenburgból, október hó 15-én kelt levele.⁵⁾ Kellemetlenségek kikerülése

¹⁾ Fantuzzinál az Okmánytárban XI. és XII. sz. a.

²⁾ Iratai közt Cod. 95. líb. 3.

³⁾ Emlékirataiban.

⁴⁾ Okmánytár XV.

⁵⁾ Fantuzzinál az Okmánytárban XIII. sz. a.

végett, jegyzeteit, melyekben kedvezőtlen nyilatkozatok is voltak s mindent, a mit ujolag összegyűjtött, Fülöphöz, Manfrédi Eustách orvoshoz és Trionfetti Lelius kanonokhoz Bolognába küldé. Alajos gróf Elzászban a Feketeerdőben állomásozott, mikor a bádeni herceg december hó 10-én Breisachba küldé, hogy e várat védelemre alkalmassá tegye s e végből a vár parancsnoka Arco Fülöp gróf helyettes-marsal alá rendelé, jól lehet tudta, hogy ellentétes véleményűek s összeférhetetlenek. Utközben: »Itinerarium per Brisgoviam et Silvam nigram« című művet készített, hozzávaló mappával, továbbá mást a Habsburgoknak sváb földön Rudolf császártól fogva V. Károlyig birt javaikról.¹⁾

December hó 13-án Breisachba ért, a hol mindent a leghiányosabb állapotban talált; 40 különféle ágyuja volt, de egyetlen egy tüzére sem; őrsége 1744 emberből állott, melyhez az általa vezetett 804 főnyi csapat járult; lovassága tehát még kevesbbé lehetett. Vizhiányról sem volt gondoskodva s így a legerélyesebben folytatott munkásság mellett sem lehetett arra kilátása, hogy külső segély nélkül a várat alkalmas védelmi ponttá alakíthatja. Mindazonáltal megtette a mit megtehetett s az ellenség mozdulatait is figyelembe véve, észrevette, hogy a francziák a vár körül már kémlelődnek.

Arco gróf azonban Alajos gróf intézkedéseit nemcsak ellenezte, hanem azoknak véghez vitelét is megtiltá; ennek következtében Alajos gróf levélben előbb 1703. évi január hó 9-én, azután később még egyszer a dolgok állásáról értesítette a bádeni herceget s minthogy felszólalása ennél eredménytelen maradt, később az udvart; de mire a levél rendeltetése helyére megérkezett, s kellő intézkedés tétethetett volna, már későn volt, mert az üzenet megérkezésekor a vár fel volt adva.

Arco gróf, a vár parancsnoka, vagy tudatlanságból, vagy megfoghatatlan indolenciából, a gyűlölt egyéniség, Alajos gróf iránt érzett ellenszenvből ellenzett minden javítást, vagy újítást s ellentmondó alárendeltét, midőn ez engedelmeskedni nem akart, márczius 18-án fogságra vettette, melyből az csak a bádeni herceg parancsára május hó 3-án bocsátatott ki.

¹⁾ Kéziratai közt.

De Arco gróf ezentúl sem hallgatván Alajos gróf figyelmeztetéseire és tanácsaira, ez május hó 14-én a bádeni herceget újlag értesíté az ügy állásáról s egyúttal a következményekkel járó felelősséget elhárítá magáról. Az eredmény az volt, mely előbbi levelénél, s a bádeni herceg, akár, mert Alajos grófot meg akarta leczkértetni, akár, mert bőszeját akarta rajta tölteni, nem intézkedett s Breisachban, a zsoldját meg nem kapó katonaság a már ugy is nagy veszélyt elégedetlenkedésével fokozta. Alajos gróf, hogy legalább saját embereit féken tartsa, 2000 scudit akart kölcsön venni, de nem lévén kitől, ideiglenes forgalmi eszközül ólompénzt tervezett veretni.

A veszély napról napra válságosabbá vált, mert a burgundi herceg, a francia sereg kapitánya, már Mortière alatt táborozott s Breisachot fenyegette. Alajos gróf, legalább katonai becsületét megmentendő, Kaiser János Boldizsár nevű kapitányát Bécsbe küldte, azon megbizással, hogy áthelyeztetését eszközölje ki. De a kapitány semmit sem volt képes közölni s Alajos grófnak helyén kellett maradnia.¹⁾ A haditanács, melynek ez időben Jenő herceg volt elnöke, a Bécsbe küldött jelentést szeptember hó 2-án kapta meg s a fontosnak tartott vár ügyében Arco grófhoz és a bádeni herceghez, császári izenetben azon határozatot küldé, hogy a várat utolsó csepp vérig védelmezni²⁾ kell. Maga azon körülmény, hogy a határozat még a levél megérkezése napján hozatott, eléggé föltűnteti, mily fontosságot tulajdonított a haditanács azon várnak, a melynek parancsnoka ellen emelt panaszokat a bádeni herceg, jóllehet ezek ismételtettek, semmivel sem orvosolta.

Igy a francziák minden akadály nélkül bekeríthették aug. hó 15-én a várat s ugyanezen hó 22-én az ostromhoz foghattak. A burgundi herceg 90 ágyúval szóratta éjjel-nappal a vár falaira a golyózápport s Alajos gróf látva a védelem sikertelenségét, szeptember hó 6-án, emberei élén épen kirohásra készült, midőn a parancsnok őt s 30 más tisztársát tanácskozáásra hívatta. Arco gróf felolvastatta Lajos herceg

¹⁾ Kaiser jelentését Fantuzzi az Okmánytárban XVI. sz. a. közli. Kelete 1704 május hó 27-ike.

²⁾ Fantuzzi az Okmánytárban XVII. szám alatt közli.

levelét, melyben ez értesíté Arco grófot, hogy ágyúkat nem küldhet s a Freiburgból küldeni kértekre a freiburgiáknak van szükségök.¹⁾ A vélemények a teendőkre nézve szétágaztak s kielégítőnek egy sem találtatott, míg végre Alajos gróf azon mindnyájok tetszését megnyert nyilatkozatot tette, hogy az esetre, ha előnyösen nem kapitulálhatnának, védelmezzék a várat az utolsó ember haláláig. A meggondolatlan nyilatkozat helyesléssel találkozott s az őrség még ugyanazon napon a réseken keresztül, dobszó mellett, kitárt zászlókkal, katonai tisztelgés közt kivonult a várból s a haditanács üzenetének megérkeztekor Arco gróf a parancsnok és első alárendeltje Alajos gróf, már Reinfelden volt.

A bádeni herceg azonban mindkettőt az őrséggel együtt becsületvesztettnak nyilvánítá s della Torre tábornokkal Reinfelden elfogatta őket. Innen Bregenczbe szállítottak s mint Fantuzzi írja, jogban járatlan tisztekből alakított ghemina elé állítottak, a mely 1704. évi február hó 15-én hozott ítéletben Arco grófot fejvesztésre ítélte, s Alajos grófot megfosztá minden tisztségétől, katonai rangjától, és elrendelé, hogy feje fölött a hóhér ketté törje kardját s a költségek fedezésére málhája eladassék. A többi tiszt részben tiszti rangjától való megfosztással, részben egyszerű letétellel büntetett. Az ítélet febr. hó 18-án hajtatott végre; Arco gróf életét vérpadon veszté el s ugyanazon vérpadon fosztatott meg pillanat alatt a szerencsétlen Alajos gróf sok fáradsággal, gondnal és büsöges szolgálattal szerzett becsülete, életét fentartó foglalkozása s minden érdemétől.

Ez volt vége azon szolgálatnak, melynek élete javát szentelé.

III. Marsigli, mint tudós.

A Bregenczben, Alajos grófon végrehajtott ítélet természetesen leverőleg hatott reá; lelkének állapotát némileg eseteli az ezen tárgyban márczius havának 12-ikén még Bregenczből s április hó 19-ikén Bécsből bátyjához irt két

¹⁾ Fantuzzi az Okmánytárban XIX. sz. alatt közli.

levelé. ¹⁾ Az utóbbiban azt írja, hogy esete: »példátlan igazságtalanság, mióta az ausztriai ház uralkodik.« Lépéseket tett az iránt, hogy új bíróság elé állíttassék, de eredménytelenül s »a vidám napok elmúltával a barátok buzgalma is megszűnt«, írja Fantuzzi. Hiában iparkodott kihallgatásra jutni, útját a császárhoz elvágták s kedvezőbb alkalomra várva, a Dunáról s a gombákról tervezett művét írta meg.

Facts are stubborn things! azt, hogy a kapituláció főleg az ő előterjesztése folytán történt meg, elvitatni nem lehet; más kérdés az, észszerű volt-e egy védelemre teljesen alkalmatlan várát ótalmazni, vagy sem? s ismét más, szabad volt-e stratégiailag fontosnak tartott pontot föladni, azért, mert védelem esetén csak arra lehetett kilátás, hogy az őrségnek fel nem kaszabolt része az utolsó emberig fogságba esik s az ellenség kegyelmétől válik függővé? E kérdésre bizonyára nemmel kell felelni s bármennyire rokonszenvezünk is egyébben a nemes gróffal, elfogulatlanul ítélve, e tettét *hibának* kell tartanunk.

Gräffer Ferencz azt mondja, ²⁾ hogy Alajos gróf »Opfer der Rücksichten«, mert a bádeni herceget akarták kimélni; a bádeni herceg mindenestre hibás, de az, hogy hibájáért nem lakolt, Alajos gróft nem menti ki. A hercegnek hanyagságát legjobban igazolja a haditanács intézkedése, a melynek élén persze a szabaudiai Jenő herceg állt; míg amaz kétszeri, még annak idején történt felszólalásra sem tett semmit s az összehírdetetlen két embert összeszólalása után is együttmaradni erőszakolá, addig ez az értesülés után azonnal intézkedett s a császári üzenet négy nap mulva, fájdalom már későn, Arco és Alajos gróft Reinfeldén találta. S ki tudja, nem-e épen azért küldetett Alajos gróf Breisachba, mert legjobban biztak benne s tehetségétől legtöbbet vártak? erre a bádeni hercegnek elég oka volt s az egykor Nizza megtartása mellett szónokló Alajos gróftól legkevesebbé sem várhatta Breisach feladását.

Oh che bel mondo di matti che siamo! írja 1703. márczius hó 20-án kelt levelében, melyet gyűjtemény felállítására

¹⁾ Fantuzzi az Okmánytárban XX. és XXI. sz. a. közli. Lettere del Conte Marsigli. Vol. 6.

²⁾ Wiener Tabletten, pag. 248. (Wurzbachból idézem).

tárgyában Trionfettihez intézett, ¹⁾ s közmondássá vált, hogy a legnagyobb elme követi el a legnagyobb hibát. Ilyennek kell tartanunk oly vár feladását, a mely még védelemre képes, mert józanul senkinek sem juthat eszébe teljesen fölszerelt várát adni fel. S azért bármennyire legyen is hibás a bádeni herceg a breisachi csapásban, annak közvetlen és főszekelői Arco és Alajos grófok bizonyára még hibásabbak. ²⁾

Egyébiránt Alajos gróf Breisachban is folytatta tudományos búvárlatait. Június hó 20-kán Trionfettihez írt levélben ³⁾ a breisachi bástyán talált gombát ismerteti s Bécsben a breisachi esemény után július hó 7-én kelt levélben ⁴⁾ már arról értesíti bátyját, hogy régi s új érmeokről ír művet. Az ehhez való előkészületek (mértékek, súlyok, érmek s jegyzetek) iratai közt találhatók. ⁵⁾ Reményét, pénzt s hitelét veszítve november hó 22-én elhagyta Bécsset, Bolognába ment s a pápai testőrök (Svizzeri) közé állott. Lerajzolta a brigenczi jelenetet s a bolognai Domonkos-rendűek levéltárában tétette el, odaírva saját kezével: a rajtam végrehajtott büntetést ábrázoló ezen kép czélja életemből vett példával igazolni, mily sors érheti még az olyan embert is, a ki sokat szolgált s érdemeket szerzett. Paizsot is festett, mely egész életét jellemezte; a környező láncz rabságát jelző rajta, de ennek leírására csak úgy vállalkozhatnám, ha magam is láttam volna. ⁶⁾ Mindez a megfogyott, de meg nem tört lélek küzdelme, mely vergődésében irányt veszítve, fárad, noha egyelőre maga sem tudja miért. S a bűnt lélek jellemzésére elegendő a szórakozásúl üzött játékot említeni.

*Navita de ventis, de tauris narrat avator,
Eunmerat miles vulnera, pastor oves.*

De, ha az osztrák szolgálattól, mint érdemtelent, el is zárták Alajos gróft, voltak a kik vele ezentul is rokonszen-

¹⁾ Fantuzzi az Okmányt. XXII. sz. a. közli.

²⁾ Egyebekben elismorem Fontenelle mondását az itéletéről: Un coup si terrible lui dut faire regretter l'esclavage chez les Tartares. Oeuvres, VI. pag. 259.

³⁾ Fantuzzi az Okm. XXIII. sz. a. közli.

⁴⁾ Lettere del Mars. Vol. 4. n. 19.

⁵⁾ A bolognai Institutban. Vol. 91.

⁶⁾ Fantuzzi terjedelmesen leírja a Memoire-ban. Pag. 210.

veztek s a derék tudósban becsülni tudták a derék katonát. Így az 1705-ből való levelei ¹⁾ tanúsítják, hogy különféle illetékes egyén tett neki ajánlatot arra nézve, hogy francia vagy németalföldi szolgálatba lépjen; de sem a császár ellenségének, sem protestáns hatalom szolgálatába lépni nem akart s inkább állt a pápai testőrök közé. Idejét a föld szerkezete, a kristályok keletkezése, a fa növése s a madarak tojásainak tanulmányozásával töltte s a helvéciai köztársaság és a Habsburg-ház történetével foglalkozott. ²⁾

Elkészítvén emlékiratát, melyben a brigencezi ítélet ellen szólalt fel, azt sajtó alá adta, tiltakozott a tőle Bécsben vett eskü ellen, a mely megtiltá neki a más szolgálatba való lépést s másnak tett esküjét semmisnek nyilvánítá; ennek ellenében az ellenpárt részéről az emlékiratra czáfolat jelent meg, de ennek tartalmáról sehol sem szerezhettem kellő földerítést. Mindazonáltal kapott némi elégtételt, mert a francia király befolyása alatt álló spanyol király az akkori milánói kormányzót, a vodmoni (Vaudemont) herceget utasítá, hogy Alajos gróft karddal övezze föl. Francia barátai ezenfölül kieszközölték javára, hogy Montpelliérebbe lakhassék. Így alkalma nyílt XIV. Lajos királyhoz közelednie; ügye újabbí átvizsgálásának kieszközlésére kérte föl, de eredménytelenül, mert, mint Orsi János József örgrófhhoz 1706. évi február 15-én intézett levelében írja: »a mint a tereméből kiléptem, bementek az állam egyes miniszterei, hogy a királyt a misére kísérjék s ő felsége így szólt hozzájuk: »Látták ki ment ki? Marsigli gróf, a ki hosszabb időn keresztül az osztrák háznak szolgálatokat teljesített s a ki a breisachi ügy miatt utóljára igazságtalanul megfosztatott tiszti rangjától, mert, hogy milyen nagy ez az igazságtalanság, azt, urak, én tudom legjobban.« ³⁾

Nem tulajdonítok nagy súlyt a »l'état c'est moi« (az

¹⁾ Volume 3.

²⁾ Lettere del 1705. és emlékiratai az Institutonál. Vol. 26.

³⁾ Lettere Vol. 3. Fontenelle a feladásra vonatkozólag ezeket írja: «... l'importante place de Brisac se rendit par capitulation à feu M. le duc de Bourgogne, le 6. Septembre 1703, après treize jours de tranchée ouverte (Oeuvres etc. VI. pag. 253.) tehát mielőtt minden lehető megtétett volna.

állam én vagyok) elvét felállító, más szemében itt a szálkát meglátó király eme nyilatkozatának, a melyet tartalmilag nincs okom kifogásolni, ha tán a szavak, nem is épen ezek voltak, de maga a burgundi herceg, a vár átvevője, hasonló értelemben nyilatkozott s a várat tarthatatlannak s a leghiányosabban fölszereltnek mondotta. S ha a brigencezi ghemina ítéletén nem talállok megróni valót, igazságtalannak kell tartanom, hogy a kegyelmi jog nem gyakoroltatott s még a restitutio in integrumhoz vezető út is elvágattatott előtte. Ki csodálkozhatik rajta, hogy a becsületére féltékeny szerencsétlenül járt ember most fűhöz-fához kapkodott, hogy megmentse azon kard viseléséhez való jogát, mely életének büszkesége s legnagyobb kincse volt? Mindenütt becsülték, sehol sem csökkent az iránta való tisztelet, csak ott nem hallották meg szavait, ott nem lágyultak meg kétségbeesett esdeklésére, a hol a szemére lobbantott rozzant Breisach ellenében csak a főbket említve, Győr, Érsek-Ujvár, Esztergom, Párkány, Buda, Eszék, Mohács, Nissza, Belgrád alatt véghez vitt szolgálatait, nem kevesebbé jelentékeny békés küldetéseit nem számítva, vethette a mérleg másik serpenyőjébe.

S azért elégtételnek s nem üres hízélgésnek tekinthette, ha a riszvíki békénél közbenjárt teljhatalmazott Callier és Alba herceg, nemcsak szolgálatukba való belépésre iparkodtak őt rábírní, hanem kitüntetéssel halmozták el s a rangjával járt czímet neki mindenütt megadták. E példát követték mások is, főleg lelki rokonai, a tudósok, a kik a bátor tábornokkal mindenben rokonszenveztek s maga Vauban, a modern erődítő és ostromló tudomány megalapítója, Breisach földadásában Arco gróft nyilvánítá bünösnek, mint a ki kötelességét elhanyagolta, egyébiránt a várat védelemre alkalmatlannak mondotta. Enyhítő cseppek az égő sebre, melyek emberies felfogást tanúsítanak, de ránk nézve többé nem kötelezők. ¹⁾

¹⁾ Jöchernél pag. 209. Er bemühete sich darauf, seine Unschuld der Welt zu zeigen; wie er denn in einer besondern Schrift, die 1704. gedruckt worden, und auch im Esprit des cours de l'Europe stehet, solche zu beweisen unternommen. Hierauf vertrieb er sich die Zeit mit der Uhrmacherkunst, und mit Verfertigung verschiedener Instrumente aus Holz und Kupfer, woraus der schöne Vorrath von Maschinen in dem

Megfosztva állásától takarékosabb élethez kellett szoknia. Bátyjához 1706-ik évi márczius hó 28-án intézett levelében ¹⁾ kimondja: helyzetemhez illő módon kell élnem, különböző lélekkel minden engem érhető jó és rossz iránt.

S ha osztrák szolgálatból száműzve volt is, megbecsülték a külföldön. Az ezen időtájt alakult monpeliéi tudományos akadémiának, mint Stancari tudorhoz intézett (Montpelier, 1706. márczius hó 30-án kelt) levele ²⁾ tanúsítja, bolognai levelezője volt. De elégedetlen volt önmagával s a csendes, nyugalmas élet egyhangúságát változatosabbal fölcserélni Cassisba ment Franciaországba.

Cassis a Provence marseillei kerületének balászkótlakott, a tenger mellett fekvő kis városa. Itt kis házat s kertet vett magának, melyet maga művelt; szerényen élt s csak két nő- s egy férfi-cselédet tartott. Bölcshez illő életet akart folytatni; megkedveltette magát a lakosoktól s viszont szerette őket. ³⁾ Mint már két ízben Konstantinápolyban, úgy most itt tanulmányozta a tengert. »Megkezdettem, — írja Marseilleből 1706. évi december hó 18-án kelt levelében Bignon apáthoz — a tenger történelmének tanulmányozását, a melyben a tengeri viz természetéről, változó mozgásairól, a tengerfenék különfélésegeről szándékom értekezni; úgy tetszik, hogy ez összefüggésben áll a hegységek alakulásával; szó lesz továbbá benne, némely tűneményről, melyet a szél okoz e vizen; a halak természetéről, boncztanai tapasztalatok alapján, a tenger fenekén diszlő növényzetről stb.« Fáradságát dicsőség koronázta, mert a tenger történetéről írt műve, mint azt ez életrajz első részében volt alkalmam kimutatni, még ma is megérdemli a természettudósok figyelmét.

Különös gondot fordított ez időben a korallra; észrevette, hogy fehér virághoz hasonló képződménnyel bír. Ő volt az első, a ki a tudósokat azon jelenségekre figyelmezteté, hogy a korall kergének szegfűhöz hasonlító hajtása vízből kivéve

Pallast des Instituti zu Bononien enstanden ist. Idézem, mert még kortárs írhatta.

¹⁾ Lettere Vol. 4. n. 26.

²⁾ U. a. Fantuzzi az Okmánytárban XXIV. sz. n. közli.

³⁾ Lettere al fratello Vol. 4. n. 27.

visszahuzódik azon esőbe, melyből kinőtt s vízbe téve, ismét előtűnik. Erről írt művét, melyben a korallt növénykép mutatja be, 1706. évi december hó 8-án Bignonnak az akadémia titkárának beküldé, a ki azt a »Journal des Sçavants«-ban kiadta. ¹⁾ Peisionel, marseillei tudós, ennek ellenében a korallt tengeri állattól eredő képződménynek állítá s a szakértők két táborra oszoltak. Alajos gróf véleményét védelmezte Reaumur s 1718-ban Peisionel állításait neveltségessé tette. Végre Donati Vitálianus páduai tudós minden kétségen fölüli helyezé, hogy a korall tengeri állatoktól eredő termék; Alajos gróf észleletei azonban helyesek.

A marseillei tengerparton sétálva gályához kötött Haszszán nevű török rabszolgát ismert föl; sorsa megindította s minthogy meg nem jutalmazhatta, szabadonbocsáttatását a királynál Bignon által Pontchartrain közvetítésével eszközölte ki. ²⁾

A török szolgálatát 500 frankkal akarta meghálálni, de Alajos gróf a jutalmat nem fogadta el.

Alig állította össze a tengerről írt munkáját, hogy sajtó alá adhassa, tudományos tevékenységétől elvonta hazafiúi kötelessége.

XI. Kelemen pápa és József császár és magyar király közt ugyanis ellenségeskedés tört ki, mert a spanyol örökösödési háborúban a császáriak Nápolyt, Pármát és Piacsenczát elfoglalták. Minthogy a pápa ez ellen felszólt, a császáriak Comacciot megszállták s ekkép magát a pápai birodalmat is fenyegették. A bibornok-testület ennek következtében elhatározta, hogy minden bel- s külföldön lakó katonaköteles alattvaló a pápai seregbe való beállásra hívandó fel. Így a már létezőn kívül 25,000 főnyi sereg gyűlt össze, melyhez tisztokül különösen franciaországbeliek jelentkeztek. De jóllehet a tömeg elég tekintélyes volt, nem volt közte fővezérnek alkal-

¹⁾ Suppléments pour les mois de Janvier, Février, Mars 1707. Cart. 347. (XXXV.) és Mai Cart. 302. (XXXVI.).

²⁾ Fantuzzi az Okmánytárban XXV. sz. n. közli Maraldi Jakab Fülöpnek Párisban, 1707. nov. hó 22-én e tárgyban kelt, Marsiglihoz intézett levelét. Eredetije a Lettere közt található. Vol. 2.

mas oly egyén, a kivel az odavetett keztyűt fölvetetni lehetett volna.

A helyzet komoly volt s tenni kellett s mivel önként senki sem ajánlkozott, a kire e fontos tiszt betöltése bizható volt volna, a később bibornokká előléptetett Gozzadini s az államtitkár Paolucci bibornok 1708. évi június hó 1-jén levelet küldött Alajos grófhhoz Cassisba, melyben értesíti, hogy ő szentsége őt szemelte ki főparancsnoknak (Sergente Generale di battaglia) s azért jöjjön rögtön Itáliába. ¹⁾

Engedve a felhívásnak, hazájába sietett s a nem csekély feladat megoldására, sereg organizálása végett Rómába ment. Mint egykor a császár szolgálatában, úgy most saját fejedelmében összes tehetségével és erélyével látott munkájához s nem tartom túlzásnak Fantuzzi azon állítását, hogy a császáriak az »ignominiae causa missus« tevékenységéről értesülve megszeppentek, nem mintha Jenő herczeggel mérközhetett volna, hanem, mert kétségtelenül akárhánynyal megmérkőzhetett s amazt végre is mindenütt nem alkalmazhatták.

De alig volt az Alajos gróf védelmére bizott Bologna s környéke kellően megerősítve, az összecsődült tömeg némileg begyakorolva, a költséget máris sokalló Rómában a még szükséges további intézkedésekhez megkivánt pénzt fölötte gyéren tették folyóvá; a munkálatok félbeszakadtak s a pápa a császárral 1709. évi január hó 15-én megkötötte a békét. Ez ellen nem tehető kifogás; de nem volt szép a császár megbízottja Daun tábornoktól, hogy a pápát minden módon, még fenyegetéssel is mintegy erőszakolta, Alajos gróf elbocsátására, valamint XI. Kelemtől, e fogásoknak s fenyegetéseknek engedni. Az ily kérlelhetetlen gyűlölet ép olyan czéltalan, mint a milyen esztelen s igazán derék emberhez nem illő.

Alajos gróf tehát lemondott állásáról s visszatért a tudomány műveléséhez. Még a császári hadseregnél töltött szolgálata

¹⁾ A legfőbb parancsnok azonban főpap volt, Il Commissario delle Armie, che è un Prelato, è sempre il primo nel rango delle Milizie Pontificie in Roma; in appresso il Marsigli fu dichiarato Colonello di un Reggimento di Granatieri (ezredes), e Generale Commandante (főparancsnok) nelle Provincie di Bologna, Romagna, e Ferrara. Fantuzzinál pag. 223 nota 80.

idejében állítottatott fel házában 2400 szkúdit érő csillagászati tükröt, melylyel Manfrédi Eustách több napfoltot fedezett fel. Ugyanakkor kedvezőbb anyagi helyzetnek örvendvén, szerzett be több más csillagászati eszközt is, nevezetesen Németalföldről és Angliából. Az egész gyűjteményről Valisnieri Antal tudor Reggióban 1705. évi július hó 29-én kelt levelében elismeréssel nyilatkozott. ¹⁾ Most tudós társaság felállításán fáradozott s szülő városában megalapítá az »Academia degli Inquieti«-t, melynek kiválóbb tagjai Trionfetti Lelius kanonok és tudor, Rondelli Geminiano, Guglielmini Domonkos, Valsalva Antal Mária, Stancari Ferencz és Victor, Leprotti Antal, Davia János Antal, később bibornok s ő maga voltak. ²⁾ Tervezett a tudomány mellett művészettel foglalkozó akadémiát is, mely a XIV. Lajos francia király által Párisban felállítottak mintájára volt megalakítandó s első sorban a festészetet karolta volna fel, de egyúttal helyet adott a képző művészet másik két ágának az építészet és szobrászatnak is. Erre vonatkozó jegyzeti iratainak első kötetében foglaltatnak. Az Inquieti-től való megkülönböztetés végett ezen akadémia tagjai Kelemen pápáról nevezettek volna el (Academici Clementini), akár a pápa iránt tanúsított különös tiszteletből, akár mert további tervei keresztülvitelében a kákán is csomót kereső hirében álló római főpapok ellenében fejedelménél ekkép nagyobb engedékenységet remélhetett. ³⁾

Ekkor gondolt ugyanis arra, hogy gazdag könyvtárát, melyet részint vétel útján szerzett, részint zsákmányul ejtett kéziratokból és nyomtatványokból állított össze s melyben különösen a keleti irodalom és nyelv volt kiválóan képviselve, a városi tanács és családja tagjaiból alakult felügyelőség alatt, a nagy közönség részére használat végett megnyissa. ⁴⁾ De a

¹⁾ Fantuzzi az Okmánytárban XXVI. sz. a. közli; eredetije feltalálható Vol. 14. n. 2.

²⁾ Bolognának egyébiránt már volt azelőtt is akadémiaja.

³⁾ Művészettel foglalkozó írónknak tán szolgálatot teszek, ha Zannotti János Péternek e tárgyban Bolognában 1739-ben kiadott két művének címét ide írom: Storia dell'Accademia Clementina e Vite de Pittori Bolognesi. Bologna festői köztudomásulag iskolát alapítottak.

⁴⁾ A nyilvános könyvtárak intézménye az olaszokra a rómaiakról szállt örökség. Minthogy nem szándékozom e tárggyal itt bővebben

családi tagok nem akarták megengedni, hogy a hitbizományi ház, melyben a könyvtár állott, a közönség előtt tárgyalegyen ségy előbb könyvtárnak alkalmas helyiségről kellett gondoskodni, a hol az s minden hozzá tartozó egyéb segédeszköz, a mely minthogy Alajos gróf sokat foglalkozott a természettudományyal és matematikával, nem csekély számu volt, elhelyezhetővé vált.

A városi tanács úgy ezen, mint különösen a háborus időben a városnak megerősítése által a németek ellen való biztosításával teljesített szolgálataiért gyönyörűen készített, ezüstből való tállal ajándékozta meg, a melyre néhány kiváló izfihal volt téve ¹⁾; a tál közepébe pedig a következő jelmondatot vésették:

*Obsequitur grato civi mens grata senatus;
Eziquum praestat, debet at illa magis.*

A polgárnak legszebb jutalma az olyan hálás nyilatkozat, melylyel a polgártársaiból alakult kiválóbb rész hódolatát öhajtja kifejezni.

Ennek következtében Alajos gróf eltökölte összes vagyonát a hálás tanács rendelkezésére bocsátani; mielőtt azonban e szándékát megvalósította volna, tengeri észleleteit és tapasztalatait kiegészíteni Marseillebe ment.

Tunen művét a párisi akadémiának küldte meg, a mely azt Acta-iban közzé tette; ²⁾ hasonlóképen Párisba küldte a tengeri növényekről s a vörös korallról készített különös mun-

foglalkozni, csak két helyre hivatkozom. Az ifjabbik Plinius Pompejus Saturninushoz intézett levelében (I, 8, 2) azt írja: *Petiturus sum enim ut rursus vaces sermoni quem apud municipes meos habui bibliothecam dedicaturus*, — és a császárhoz intézett levelében (ad Trai. 81, 7): *Ipse in re praesenti fui et vidi tuam quoque statuam in bibliotheca positam*, Pliniusnak Milanóban talált feliratában: *IN TVTELAM BYBLIOTHECAE HS. C.* Közölte e feliratot Gruter 454, 3 és 1028, 5; Mommsen, *Zur Lebensgeschichte des jüngeren Plinius*, a »Hermes« nevű folyóiratban a III. kötetben; ebből én a kecskeméti reform. főiskolai évkönyvben 1878–79-ről (IV) pag. 47.

¹⁾ Felhozom e lényegtelen körülményt, mert nem tekintve, hogy lényeges és lényegtelen között sokszor bajos a határvonalat megvonni, a kort, annak gondolkozásmódját s tán némileg ízlését is jellemzi.

²⁾ Az 1710. Acta-ban. Cart. 23.

káját, mely utóbbiról Cassini János Domonkos kiváló dicsőrettel nyilatkozott. ¹⁾

Ez időtől fogva főleg azon fáradozott, hogy szülővárosában tekintélyes tudományos intézetet állítson fel; e célból a módzatok megállapítása végett egyrészt a városi tanácscsal, másrészt a pápával értekezett. A tanács pénzszáke miatt eleinte vonakodott terhet vállalni megára, de utóbb engedett s hajlandónak nyilatkozott Alajos gróf ajánlatait elfogadni. További pártfogásért 1711-ben Casoni bibornokhoz fordult, a ki egyuttal apostoli követ volt; a pápa jóváhagyásának kieszközlése végett Alajos gróf maga ment Rómába.

A csillagászat matadorai Kepler, Galilei fölfedezéseikkel évszázadokon keresztül valóknak tartott, nem egyszer hitcikkkel szentesített tanokat döntöttek meg s a tudomány ez ága Rómában nem tartatott népszerűsíthetőnek. Azért minden áron azon kellett lenni, hogy XI. Kelemen pápa a csillagászatnak megnyeressék. Alajos gróf tehát Creti Donato festővel valamennyi bolygót lefestette s a gyűjteményt a pápának ajándékozta. ²⁾ Ezzel s ügyes magaviseletével nemcsak a csillagda felállításához szükséges engedélyt eszközölte ki, hanem még azt is, hogy a pápa maga 2400 skudit adott e célra. Az engedélyt tartalmazó okmány 1711-ik évi július hó 18-án állította ki.

Ez időtájt adta ki a tengerről írt művét olasz nyelven:

Breve ristretto del saggio fisico intorno alla Storia del mare scritta alla Regia Società di Parigi, ora esposto in una lettera all'Ecce. Sig. Cristino Martinelli. E le annotarioni

¹⁾ Fantuzzinál az Okmánytárban két e tárgyra vonatkozó levél van közölve XXVII. és XXVIII. sz. alatt; az eredetiek Vol. 14. n. 4. találhatók; hogy Marsigli a korallt tévesen növénynek tartá, említve volt.

²⁾ Minthogy a tudományt ma mindenki szabadon művelheti, legyen elég arra figyelmeztetnem, hogy ez előtt néhány évvel még könyv sem jelenhetett meg hatósági engedély nélkül. Mint hallom némelyek a modern sajtó gyakran botrányos irmodorát, a hírhedt »vörös plajbász«-szal kívánják megszüntetni. De én hiszem, hogy törekvésük dugába dől s a cenzura bármi alakban jelenjen meg, — halva született gyermek fog lenni. A ki a szabadság előnyeit igénybe veszi, annak nem szabad megrettennie a hátrányoktól sem.

intorno alla grana dei tintori, detta Kermes, in una lettera al Sig. Antonio Valisnieri Bologna 1711. ¹⁾

A Magyarországon, beleértve Erdélyt, s a régi Moesiában gyűjtött régiségek kellő méltathatása végett, a szükséges előismeret hiányát érezve, régészetet tanult s a Traján császár által épített híd tárgyában felvilágosításért Bianchini monsignorhoz fordult. ²⁾

A Trajánhidról egyébiránt külön értekezést adott ki, czíme: Lettera intorno al Ponte fatto sul Danubio sotto l'Impero di Trajano, indirizzata al R. P. D. Bernardo di Montfaucon. Megjelent 1715-ben s Sallengre Henrik latinra fordítva a »Novus thesaurus« második kötetében adta ki. Kedvezőtlen anyagi helyzete miatt a kiadást Aldrovandi Fülöp gróf, bolognai senátor s szentszéki követ és Martelli Péter Jakab vállalta magára. Ő maga régészeti tanulmányainak s most említett művének befejezése után visszatért Bolognába s 1712. évi január hó 11-én Pietramellare Vasse Mária követnél, az Anziani ³⁾ főnökénél tisztelegvén, egész tudományos gyűjteményét a bolognai tanácsnak ajándékozta, tiltakozva egyuttal az ellen, hogy mint rebesgették, szobrot állítsanak neki. A szerződés X. pontja értelmében az intézet kapuja fölé XI. Kelemen pápa, Casoni bibornok és szentszéki követ, továbbá Paolucci bibornok és államtitkár czímere volt helyezendő a következő vagy hasonló értelmű feliratot tartal-

¹⁾ Elismerő nyilatkozatokat közli Fantuzzi az Okmánytárban Valisnieri Antal tudortól, Velenczéből november hó 7-ről XXX. sz. a., eredetije Vol. 14. n. 4.; Paduából november hó 30-ról december hó 5-ről és 27-ről XXXI., XXXII. és XXXIII. sz. a., eredetije Vol. 14. n. 5. 6. 7.; Bourget Lajostól Velenczéből nov. hó 21-ről XXXIV. sz. a., eredetije + Vol. 14. Lancisi János Mária (Monsignor)-tól Romából okt. hó 8-ről XXXV. sz. a., eredetije Vol. 9. n. 1.

²⁾ A választ Fantuzzi az Okmánytárban XXXVI. sz. a. közli; eredetije Vol. 14. n. 1 alatt található; kelt Rómában 1711. júl. hó 6-ikán; magyarul író régészeink közül tudomra még senki sem méltatta, noha akadt, a ki a Traján császár hidjáról értekezett.

³⁾ E szó azonos töről fakad a franczia ancien-nel, mely régít jelent. Jelentése szerint körülbelül azt jelenti, a mit okmányainkban a »Proceres«, »Majores«, »Barones«.

mazó kövel: »Bononiense Scientiarum, et Artium Institutum ad publicum usum. ¹⁾

A tanács által kiküldött hat tagból álló bizottság hosszas keresés után a czéluk legmegfelelőbbnek a Poggi senatorius család palotáját találta, melyet Tibaldi Domonkos épített, Tibaldi Pellegrino, dell' Abate Miklós, Primaticci s más nevezetesebb művészek festettek ki. Az ajánlat elfogadtatván, az Instituto és az Accademia a Poggi palotában helyeztetett el, berendeztetett benne a könyvtár, a vegytani intézet, a festőakadémia és az observatorium. Az Accademia degl' Inquieti átköltözött s nevet cserélve Accademia dell' Instituto-vá vált. Az Alajos gróf által a régi helyébe ajánlott pecsét: kelő nap, mely sugarait Bologna fölött árasztja szét, — ha jól tudom régibb, a renaissance idejében megújított eszme, — nem fogadtatott el.

De rokonaival egyenetlensége keletkezett, s kénytelen volt szülő városát elhagyni; testvére és unokatestvére ugyanis részben az érte fizetett nagy váltsági összegre, részben a katonáskodása idejében tett költségeire s ezekből reá háramlott roppant károsodásokra hivatkozva, a családi palotából Alajos gróftól illett részt elfoglalta.

Alajos gróf tehát Rómába ment, a hol úgy látszik legkönnyebben remélt megélni. Mint máskor, úgy most is megbecsülték. Gozzadini Ulysses bibornok és több római kereskedő akadémiaja részére mintákat (modelle) adott neki; Tanara Sebestyén bibornok 23 láb hosszú távcsővel ajándékozta meg, s a római régész Ficoroni, újabb pályatársat üdvözölhetve benne, különös figyelemmel s gonddal volt iránta. Így, ha nem

¹⁾ E minket kevesebb érdekű ügyre nézve bővebb felvilágosítás szerezhető a következő műből: Rogito di Giacomo Antonio Bergamori Secret. dell' Eccelsio Senato stampato nella Raccolta degli Atti legali per la fondazione del Instituto, a hol az arciconfraternita és a domonkosokkal létesült megállapodásairól is kimerítő említés van téve. Az utóbbiaknak zárdája részére Aquinói szent Tamás életéből vett jeleneteket festetett. E szentet, továbbá a már említett szent Katalint s főleg a Boldogasszonyt különösen tisztelte. Az Aquinói szent Tamás tiszteletére rendelt körmenetekre vonatkozólag írja Fontenelle (Oeuvres VI. pag. 259.): La devotion d' Italie prend assez souvent une forme qui n'est guere de notre goût d' aujourd'hui.

is fényesen, de tisztességesen élélhetett. Boldetti Márk Antal ¹⁾, azt írja: »Több más a nevezett táblán látható pecsét (főirat, sigilli), melylyel a temető sírjai le voltak zárva, a konzulok nevével van ellátva, mint az agyaggyártmányok a gölönésér, a telek nevével, vagy más a műhelyre utaló jellel; habár többet a kérdésben forgó közül, uralkodónk rendeletére s a Lancisi Monsignor kérelmére, a nemrégiben Bolognában föllállított nyilvános intézet régiség-gyűjteményének gazdagítása végett Marsigli tábornok úrnak adtam, vagy küldöttem át,« — a mi kétségtelenné teszi, hogy Alajos gróf, mint a közéletben mondjuk, minden követ megmozdított az általa felállított intézet jó karba helyezése végett.

Az év végével ismét Bolognába utazott, hogy az intézetnek mikép használatára vonatkozó szabályok megállapítását sürgette. Minthogy azonban az observatorium még munkában volt s a csillagászati eszközök nem voltak felállítva, a tudományos intézet, csak a jövő 1714. évi márczius hó 13-án nyitthatott meg, a mely ünnepélyen, kitünő egyének jelenlétében Corazza Hercules olivai barát beszédet tartott. A tantervbe a természetrajz, a természettan, a vegytan, katonai és polgári építészet, csillagászat, festészet és szobrászat volt felvéve, tehát a tudomány és művészet oly teljességben, a minőben egy helyen központosítva még manapság is csak kevesen találhatjuk.

Alajos gróf ezen idő alatt Rómában tartózkodott s ott értesült az Institutóra vonatkozó hírekről. Ittléte alatt újabban fegyverhez kellett nyúlnia, nem a császáriak, hanem a kereszténység nagy ellensége, a török ellen.

A törökök ugyanis a karlóczai békében a velenceieknek átengedett Moreát visszafoglalták s az afrikai barbareszekkel egyetemben az adriai tenger déli partvidékeit s főleg a katonailag gyenge pápai birodalmat fenyegették. A birodalom megerősítése, esetleg megvédése ismét a harcziéren ügyes és tapasztalt Alajos grófra bízott, kézzel fogható bizonyítéka annak, hogy hasztalan törekvés helytelenül alkalmazott erőszakkal és fenyegetéssel engedményeket kicsikarni, mert veszély keletkezével a legszebb ígérlet is a pusztába kiáltott szó marad. De a haza veszélyben forgott, a szükség törvényt rontott s miután a

¹⁾ Opera delle Osservazioni Cimenteriali I. cap. XLI. pag. 266.

védelemmel Alajos grófot bízták meg, ennek nem lehetett oka az ajánlatot visszautasítania.

Erélyes és gyors föllépéssel sikerült a legszükségesebb intézkedéseket megtenni s habár a parancsnokló főpapokkal megint nem boldogult, a pápánál és az államtitkárnál támogatásra és védelemre talált. Így sikerült a velenceiek és a török közt békét létesíteniök, a mire aztán a zajongók és panaszkozók elhallgattak.

Alajos gróf ez alatt a pápai birodalom tengeri partjáról térképét készítette, a mely a tengerre vonatkozó jegyzeteivel együtt iratai között az Institutóban őriztetik. ¹⁾ E művét a már többször említett Lancisi pápai orvosnak ajánlotta, a ki, mint e tény is tanúsítja, befolyásosabb és tekintélyesebb pártfogói közé tartozott. ²⁾

Ez újabbi szolgálatát ama kedvezmény követte, hogy a pápa ezentúl többet törődött hívével; pártfogása alá vette s gondoskodott foglalkoztatásáról; így valamivel könnyebben tarthatta fenn magát. Szóba hozatott a Reno vizének szabályozása, a melynél állandóbb természetű foglalkozásra lehetett reménye. Érdekelve volt az ügynél a modenai herceg, Velence s Milanónál a császár. ³⁾ Alajos gróf Manfredi-vel együtt azon nézetben volt, hogy a Reno a nagy Po-val volna összekötendő, de ennek Ferrara ellentmondott, »a melynek aggodalmi — mondja Fantuzzi — mindig győzedelmeskedtek a mi valódi bajaink fölött,« — de valószínűbben azért, mert vizét nem alaptalanul féltette.

Ez időtájtban a francia királyi akadémián idegen által betöltve volt hely üresedett meg, a melynek betöltése végett az

¹⁾ Caps. I. n. 7.

²⁾ Lancisinak Marsiglihoz Rómából 1715. július 20-áról intézete levelét Fantuzzi az okmánytárban XXXVII. sz. a. közli; eredetiye Vol. 9. n. 4.

³⁾ Hogy e Milano nem lehet a lombardiai város, az nem szenved kétséget; minthogy azonban Reno a régi Gallia cispadanába esik, a császár érdekeltségét nem tudom megmagyarázni. De nem akarok Fantuzzi előadásától eltérni, mert mint bolognainak a viszonyokat ismernie kellett. Lehet, hogy Milano és a császár tolibából van említve, de ez nem valószínű.

escalonai herceg, spanyol grand és Alajos gróf hozatott javaslatba; a királynak nehezére esvén a mellőzés, mind a kettőt kinevezte s a létszám rendessé tétele végett a legközelebb megüresedendő állást betöltetlenül rendelte hagyni. Erre vonatkozólag mondja Fontenelle emlékbeszédében (éloge): *N'eut-il pas sans hesiter donné la préférence a un homme du mérite, et de la dignité du Duc d'Escalonne, pour peu qu'il fut resté de tache au nom de son concurrent, et cette tache n'eut-elle pas été de l'espèce la plus odieuse aux yeux de ce grand Prince?* a miből annyi legalább is bizonyos, hogy a lovagias, bátor és a testületi szellem (esprit du corps) kiművelésében senkitől utól nem ért francziák s azoknak legbüszkébb királya, a breizachi eseményt korántsem tekintették oly nagy hibának, mely becsületvesztést vonhatott maga után.

A következő két évet nagyjából a Reno szabályozásával töltötte; ez alkalommal gyűjtött tapasztalatai alapján készült az: *»Istoria fisica naturale delle valli del Bolognese«* című műve,¹⁾ melyet részben Galeazzi Gusman az Instituto Aktáiban közölt.²⁾ E mű előszavában felhozza, hogy sok, mások előtt eddigelé rejtve maradtat hoz napfényre, mire az újabb Pliniusnak nevezett bolognai születésű, nagy tudományú Aldrovandi művének olvasásakor lett figyelmessé. A bolognai völgyekről egyébiránt már azelőtt is írt, valamint az ottani árvizekről s a városnak a németektől szenvedett káraitól.³⁾ Ez s ehhez hasonló foglalkozással, a melyek közé tartozik szülő városának az árvizek ellen való biztossá tétele, tölté el a következő két évet is.

A megkezdett tudományos munkálatok befejezése végett 1720. évi szeptember hó 11-én a pápától harmadik részletül 15,000 szkudiról szóló, a tanácshoz intézett, írásbeli utalványt kapott; de ez elégedetlenséget okozott s kellemetlenségek kikerülése végett, egész tevékenységét ismét az általa létesített intézet fölvirágoztatására fordítá.⁴⁾

¹⁾ Kéziratai közt az Institutóban Aula 2. C. n. 98. alatt található.

²⁾ Tom. I. cart. 90. E cím alatt: *Iter Bononiae ad Alpes S. Peregrini.*

³⁾ A *»Giornale di Venezia«* XXIX. kötetében cart. 206.

⁴⁾ E pénznek hova fordítása, úgy látszik, Marsigli diskréziójára

A mennyire helyben lehetett, gondoskodott a hiányok pótlásáról s az Instituto természetrajzi osztályának kiegészítése végett 1722-ben szeptember hó végefelé Angliát s Német-Alföldet bejárando, mindenek előtt Londonba ment, a hol november hó 12-én érkezett meg. Fölkereste Newtont, a ki a királyi akadémiánál bemutatta. Itt beszédet tartott, a melyben előadta utazásának tervét és célját s a bolognai Instituto berendezését. Terve volt a földkerekség minden tudományos intézetét szoros kapcsolatba hozni, közöttük, ha lehet, viszonyosságot létesíteni s lelkes előadással tartott beszéde általános tetszésben részesült. A bolognai intézettel való összeköttetésnek kérdése tárgyában új gyűlés tartatott, melyen Haley, mint titkár nyitotta meg az ülést s a megpendített eszme mellett emelt szót; maga Newton a tudományért hevülő Alajos gróft magasztalta, minek következtében egyhangúan taggá választatott. De London ködös levegője rosszul hatott az olasz éghajlat derült boltozatához szokott Alajos grófra s megbetegedvén, kénytelen volt lefeküdni.

Fölgyógyulása után Német-Alföldre utazott s Leydenben Boerave-val ismerkedett meg. Mindezekről kimerítően ír egykori kebelbarátja Quinci, a Zürichben kiadott memoire-okban.¹⁾ Német-Alföldön adatta ki: *»Histoire de la mer«*²⁾ című munkáját, melyhez Boerave írt előszót, kiemelve különösen azt, hogy e mű 45 évi munkásságának s ez idő alatt közvetlenül szerzett tapasztalatainak gyümölcse.

Amsterdamban halak szerzése végett indiai kereskedőkkel lépett összeköttetésbe s midőn erre vonatkozó alkudozásai épen javában folytak, hirt vett Bolognából, a mely egészen megrendíté s az indulatos embert csaknem halálra haragítá. Minthogy pedig hazulról vett hírei a 15,000 szkudira vonatkozólag aggodalmat okoztak, újra Paolucci bibornokhoz s a pápához (ekkor XIII. Ince, 1721—1724.) fordult, mire Ruffo

volt bizva; ily intézkedés a polgároknak méltán kelthetett elégedetlenségét, a mennyiben csak az olasz közműveltséget erősíteni: a közvagyon olyan, mint a szentelt víz, mindenki vesz belőle.

¹⁾ 1741. II. rész.

²⁾ Amsterdam, 1725. folio.

bibornok és követ utasított, hogy XI. Kelemen pápa rendelkezését hajtsa végre.

Az amsterdami könyvkereskedő-társasággal a Dunáról írt művének kiadása végett alkudozásba lépett; kézírataiért és rajzaiért 12,000 frtot ígértek, azonban úgy, hogy ez összeget tetszése szerint választott könyvekkel kötelezték magokat kifizetni. Az ekkép szerzett s már meglevő könyvek alkották az Instituto könyvtárának nem jelentéktelen alapját.¹⁾ Így végre 1726-ban megjelenhetett sok évi fáradságának műve, a »Danubius Pannonico-Mysicus,« a melynél szebbet és jobbat előtte senki sem adott ki. E folio atlantico-ban megjelent hat kötetes mű maga elégséges arra, hogy a nemes gróf neve a hazánkkal foglalkozó külföldieké közt első helyen említették.²⁾

Amsterdamban volt időzése alatt latin, görög és héber betűket szerzett a szülő városában fölláttani tervezett nyomda részére, minthogy a régi nyomda kevésbé felelhetett meg a kor igényeinek. E nyomdát a Domonkosiak tartották fenn s Aquinói szent Tamás nyomdájának neveztetett; mint egyéb szerzeményét, ezt is 1728. évi július hó 26-án kelt okirattal a szerzetnek ajándékozta.³⁾

Német-Alföldön töltve idejét, nem mulasztá el a vízszabályozást tanulmányozni; bejárta s megvizsgálta a digheket s »Viaggio per il Nord Holland« című⁴⁾ művében leírta alakjukat, anyagukat s építési módjukat. Főczélja volt itt szerzett tapasztalatait hazájában érvényesíteni, de ez nem volt elérhető.

¹⁾ Rogito di Pier Jacopo Marselli, e Agostino Pedretti 1727 stampato per Constantino Pisarri, 1727. a hol második ajándékozási okirata közöltetik.

²⁾ Az Allg. Gelehrten-Lexicon Marsigli magyarországi tartózkodásáról szólva, írja: Dieser langw. Aufenthalt in Ungarn gab Gelegenheit, zu seinem grossen und prächtigen Werke von der Donau, wobey er selbst vom Kayser Leopoldo in seinem Vorhaben mit Geld und Leuten unterstützt, und auf dessen Kosten auch die darinne befindliche Kupfer-Platten grösstentheils gestochen wurden. Kétséget nem szenvedhet, hogy a mű csakis a császár pártfogása alatt létesülhetett, de ez Marsigli érdeméből nem von le semmit.

³⁾ Az ajándékozást tartalmazó okiratot Pedretti Ágoston Ignác adta ki.

⁴⁾ Kézíratai közt: Caps. 99. fasc. A.

mert a Reno és az Idicse gyorsan folyó vize más rendszerű szabályozást igényelt, mint Német-Alföld lassan hömpölygő folyamai és esatornái.

Visszafelé útját Aachenen keresztül vette, melyet azért látogatott meg, hogy vizeit megismerje; ugyan e czélből ment Bourbonba (Bourbon-les-Bains) is. Magyarországi időzése alatt, különösen Budán elég alkalma volt a természetes meleg forrásokkal megismerkednie s a budai fürdők minőségéről a Dunáról írt nagy művének első kötetében elég terjedelmesen ír. Svájc több kantonát bentazva a Lago di Garda mellett hosszabb ideig tartózkodott, azután Bolognába ment, hogy megkezdett nagy alapítását, az Institutót és Akadémiát bővítse s a mit lehet befejezen.

Hazaérve, hatalmas párfogójává lett Lambertini Prospero, később XIV. Benedek pápa (1740—1758), a ki maga is bolognai születésű lévén, a »natale solum« felvirágoztatásán nem kevesebbé fáradozott, mint maga Alajos gróf. A bőkezű főpap az áldozattól nem rettent vissza s a hol a tudománynak szolgálatot tehetett, támogatott és segített. Kivánsága volt, hogy az Accademia del Instituto tagjai Accademici Benedettini-nek neveztesse, a mint azt Zanotti Ferencz tudor az Institutóról írt aktában előadja.

Ez alatt megérkeztek a német-alföldi megrendelések; rovarok, madarak és halak. Ezeket Alajos grófnak a via della Mascarella mellett fekvő házába szállították; e tárgyak mint a második ajándékozási okirat tanúsítja, az Institutóba csak később szállították, a mi nyilvánvalóvá teszi, hogy önkényes ajándékozás tárgyai.

Mig az újonnan érkezett tárgyak föllállításáról kellően gondoskodva lön, Madernoban a Garda-tó mellett folytatta hydrografiai buvárlatait s a Salo vizét tanulmányozta. Levelezést folytatott Monti József és Bocrave-vel,¹⁾ az előbbeni 1724. november hó 26-án kelt levélben az Ottomán birodalom katonai állapotáról írt művének kiadását sürgette, a melyről de la Limiers a lipcei aktában kedvezően nyilatkozott,²⁾ s

¹⁾ Lettere Vol. 1.

²⁾ 1724. január havi értesítő, pag. 26.

megemlité: hogy Alajos gróf, a ki a tanult katonák közt az első, vagy legalább az elsőhöz legközelebb eső helyet foglalja el, a bolognai új akadémiának kiváló római régiséget ajándékozott, márványtáblára vésett föliratot, melyet Ceresnek szentelt fogadalmi emlékeknek tart. Erről írt értekezlete iratai közt található; de la Limiers: »Dissertatio sopra la Tavola annonaria« cím alatt az Instituto történetében adta ki. De a sürgött mű elmaradt s csak halála után 1732-ben adatott ki.

Mint levelei tanusítják, kiterjeszté működését lassankint eddigelé figyelemre kevesebb méltatott területekre is. Minde nek előtt Lombardiát és Velenczét vizsgálta át; Melani Girolamo nevű tudort titkárának s Manzini festőjének fogadta meg s habár ezeknek kilétéről nincs tudomásom, neveiket, mint közreműködőket, megemlítőnek tartom. E sokoldalú, ernyedetlen tevékenység mellett mélyebbre ható, a mai tudományos álláspont követelményeinek megfelelő eredményt természetesen senki sem várhat, de én már olvastam több régi és új művet, a melyeket magokat szakembereknek nevező egyének állítottak össze s sem oly tanulságosoknak, sem oly megbízhatóknak nem találtam, mint Alajos gróf műveit s jóval könnyebb dolog mások tapasztalata alapján eredményeket szedni sorrendbe, mint tapasztalatokat gyűjteni. S ha páduai magasztalója, Faciolati Jakab, azt mondva, hogy Alajos grófhhoz hasonló, a tudost és katonát magában egyesítő ember, Caesar óta nem járt a földön, — inkább szépen beszélt, mint helyesen, »cum grano salis« ezt is szívesen fogadom, mert nem helyeselhet ő ama kicsinyes eljárás, mely azzal kérkedik, hogy a tojást kisebb töréssel állítja hegyére, mint Kolumbus.

E két évi buvárkodása alatt befejeztetett a Dunáról s a tengerről írt műve s könyvei átvétele végett Német-Alföldre ment. Egy példányt a már említett Lambertini által, a ki akkor ankonai püspök volt, XIII. Benedek pápának (1724—1730) küldött; a gyenge, de jó indulatú fejedelem alattvalójának eme hódolatát Rómában 1727. évi július hó 5-kén kelt levélben (breve) megköszönte s a művet a vatikáni könyvtárban rendelte eltétetni.¹⁾

¹⁾ Fantuzzi e levelet közli pag. 262. és 263; olvasható az Instituto alapításáról szóló okmányok közt is; minthogy azonban az eredetét

1727. márczius hó 24-én kelt okirattal újabb szerzeményeit ismét a szenátusra ruházta át.²⁾ De a várossal, mely a kedvezménynyel járó költségek utalványozásában késedelmeskedett, egyenetlensége keletkezett s a kellemetlenségek kikérikülése végett visszatért Marseillebe, a föld szerkezetére vonatkozó ismereteit bővíteni.³⁾

Alig töltött azonban egy évet Cassisban, hűdés érte s az orvosok tanácsára 1729-ben hazájába ment. Fülöp nevű testvérét szélütés érte s 13 éves fiut hagyott maga után. Ez s a szülőföld vonzó ereje, melyet szerencsétlenségben érzünk leginkább, 1730-ban hazatérésre birták.

Nescio, qua natale solum dulcedine cunetos
Ducit, et immemores non sinit esse sui.
Non dubia est Ithaci prudentia: sed tamen optat
Fumum de patriis posse videre focis.
Cum bene sit clausae cavea Pandione natae;
Nittur in silvas illa redire suas.
Adsnctos tauri saltus, adsncta leones,
Nec feritas illos impedit, antra petunt.⁴⁾

Az időjárás kedvezett útja alatt, s a mennyire szó lehetett róla, szerencsésen érkezett meg.

Otthon a szobába szorítva, nevelési tervet készített öcsese részére; de erejét fogyni érezte s azért több jó ismerőse s közjegyző jelenlétében megtette végintézkedését. Jelen volt az Instituto elnöke Bazani tudor és több tanár. Asztalán feküdtek befejezetlen iratai: az ottomán haderőről írt műve, több ábrával ellátva, toldalék a tengerről írt munkájához s a thrák Bosporusról írotthoz. Az elnöklöz intézett utolsó szavai ezek

magam nem láttam, közlését, mint nem okvetlenül szükségeset, fölöslegnek tartottam.

²⁾ Kiadta Palma Tamás és Pedretti Ágoston, nyomattatta Pisarri Szilárd.

³⁾ Fantuzzi az okmánytárban közli XXXIX. sz. a. ekkor kiadott emlékiratát; Manifesto, che il Conte Luigi Marsigli fece spargere per Bologna prima della sua partenza per Marsiglia, e che volle fosse stampato alla testa degli Atti Legali per la fondazione dell' Instituto, — a mi azt tanusítja, hogy nem jelent meg. Szól: A tutti gli Ordini della Città di Bologna.

⁴⁾ Ovidius Epist. ex Pont. III.

voltak: Il compirgli era l'unico desiderio, che mi restava: chi sa l'uso, che se ni farà; ma sia fatta la volontà del Signore, — tehát, mint keresztyénhez illő, megnyugodott a Mindenható akaratában.

Ezentúl csak Eberto di Quinci kebelbarátját s lehetőleg egyúttal gyóntatóatyját, Battaglini jezsuitát s más rendű papokat bocsátott magához, napról-napra fogyni érezvén életerejét, az utolsó kenet fölvétele végett, a szent Domonkosról nevezett székesegyházba vitette magát. Három nap mulva újlag hűdés érte s 30 óráig tartott agonia után 1730. évi november hó 1-én, Mindszentek napján, visszatértének hatodik havában, 72 éves korában meghalt.

Testét közszemlére, rendelkezése szerint, minden pompa mellőzésével a kapuczinusoknál tették ki s három nappal később S. Petronio-nál mise tartatott lelkéért, melyen ősi szokás szerint, a szenátus ünnepélyesen részt vett; hamvai a szent Magdolnáról nevezett templomban temették el. Bazani tudor, az Institutó elnöke, betegsége miatt az elhunyt fölött beszédét nem tarthatván meg, az 1732-ben dalla Volpe Lelius által kinyomattatott.

Az akadémiások 1731-ben arczképét magán foglaló érmet verettek emlékezetére a következő körirattal: *Aloysius Ferdinandus Marsilius*; az érem hátlapjára az akadémia emblemaí verettek s e deviz: *Nihil mihi*. Az évszám helyén pedig e szavak állottak:

*Bonon; Scientiar: Acad:
Socio, et Maecenati Opti:
An: S. MDCCXXXI.*

Később, 1765-ben, a könyvtárban márványból faragott mellképet állítottak emlékezetére, mely öt katonai öltözékben ábrázolja.

A fáradhatatlan ember tevékenységét legjobban jellemzi Quinci, azt írván: e può dirsi che il suo spirito travagliara ancor dormendo.¹⁾

Jól csak olaszul és németül írt; francziául és latinul tit-

¹⁾ Pantuzzinál pag. 271 sg., Quincy-nél — a kinek művét nem szerezhettem meg — pag. 2.

kárai segedelmével; a tenger történetéről francziául megjelent műve s a latinul megjelent dunai mű, a mi a szövegezést illeti, teljesen az utóbbiak műve. De irányában kevés formai érzéket tanusít, a mi a megértést és még inkább a fordítást nagyon megnehezíti. Innen van, hogy például a Corvináról neve alatt ismert latin nyelven írt jelentések eltérők, sőt, mint azt az »Allgemeine Zeitung« olaszországi irodalmi értesítője Ricotti művét ismertetve, mondja: a jelentés végső része képzett tudóstól alig várható barbar iránylyal van szerkesztve.

Termete arányos, magas és erős volt, munka végzésére és fáradság elviselésére alkalmas; szemei világos kékek, tekintete parancsoló volt s szabályos arczát a sasorr marcziálissá tette. Társalgása szellemes, modora megnyerő, magaviselete férfihoz illő volt, de könnyen lobbant haragra. Jóságosságáról tanubizonyosságot tesznek elősorolt jótéteményei, fekölt gondolkodás-módjáról alapítványai s értelmiségéről művei. Gyarlóságoktól természetesen ő sem lehetett ment, s ha a szentek, különösen Aquinói szent Tamás tiszteletével tanusított tüntetést sokan, mint Fontenelle, hajlandóbbak eszélyességi indokokkal igazolni, én ennek szükségességét nem látom be.¹⁾ Vallásának elveihez élete utolsó perczéig rendületlenül hű maradt s ha e tekintetben többet tett, mint a mit felvilágosodott emberektől várni szoktunk, megérthetővé tesz mindent Sand George: chacun a les défauts de ses vertus. A mi minket illet, be kell vallanunk, hogy korának javát hazánknek a török iga alól való felszabadításán töltő, s mikor már ezt nem tehette, legnagyobb művével tette ismeretessé; százan éltek az övéihez hasonló kedvező s talán még kedvezőbb körülmények közt és senkinek sem jutott eszébe, senkinek sem volt tehetsége oly művet írni, mint az övé s e szolgálataival szemben illik, hogy hálásak legyünk iránta.

A már említett érmen és szobron kívül az Accademia

¹⁾ Ces fêtes — mondja az Aquinói szent Tamás tiszteletére rendelt körmenetekre vonatkozólag, melyeken a szent életéből vett jeleneteket ábrázoló képpel ellátott nyolcz zászló lett volna körülhordozandó, — ces cérémonies fondées sur la piété, pouvoient aussi avoir une politique sensée et légitime; elles fioient l' Institut à la religion, et en assuraient la durée. Oeuvres etc. VI pag. 260.

Clementina a Domonkos-rendűek templomában, Alajos gróf emlékére még a következő fölíratot állíttatta:

D. O. M.
 ALOYSIO FERDINANDO COMITI
 MARSILIO SCIENTIARUM, ET ARTIUM
 INSTITUTI MAGNIFICENTISSIMO
 PROMOTORI
 CLEMENTINI ACCADEMICI (sic)
 PATRONO, ET PARENTI
 OPTIMO.

IV. Marsigli művei.

*Motto: taedet tandem eadem fecisse.
 Seneca.*

1. Bevanda Asiatica etc. all' Eminentissimo Bonvisi Nunzio Apostolico appresso la Maestà dell' Imperadore etc. da Luigi Ferdinando Marsigli, che narra l'Istoria medica del Cavè, o sia Caffè. Vienna d'Austria apresso Gio: Van Ghelen 1685. in 12.

2. Lettera al Canonico Paolo Gagliardi sopra lo stato antico de Cenomani, colle note d'Antonio Sambuca, inserita nelle memorie Istoricò — critiche intorno all' antico stato de Cenomani, ed ai loro confini, raccolte dal detto Antonio Sambuca. Brescia 1750. presso Gio: Maria Rizzardi a cart. 366. in folio.

3. Lettera all' Illustriss. Sig. Antonio Valisnieri del Co: Ferdinando Marsigli, riferita nel Tom. 2 delle Opere del detto Valisnieri alla pag. 359 in questi termini.

4. Dissertazione epistolare del Fosforo minerale, o sia della Pietra illuminabile Bolognese a' sapienti, ed eruditi Signori Collettori dell' ACTA ERUDITORUM di Lipsia, scritta da Luigi Co: Ferdinando Marsigli di S. C. R. M. Cameriere, e Colonello di un Reggimento die Fanteria, Lipsia 1698. in 4°.

5. Dissertazione epistolare del Fosforo minerale, o sia della Pietra illuminabile Bolognese a' sapienti, ed eruditi Collettori dell' Acta eruditorum di Lipsia, scritta da Luigi Ferdi-

nando Co: Marsigli. Több kiadást ért s latinul is megjelent 1702-ben in 4°.

6. Breve ristretto del Saggio Fisico intorno alla Storia del Mare, scritta alla Regia Società di Parigi, ora esposto in una lettera all' Eccmo Sig. Cristino Martinelli Nob. Veneto. Annotazioni intorno alla Grana de Tintori, detta Kermes, in una lettera all' Illmo Sig. Antonio Maria Vallisnieri publico Lettore di Padova, in 4° con figure in rame. Venezia 1711. per Andrea Poletti.

7. Histoire physique de la Mer. Ouvrage enrichi de figures dessinées d'après le naturel. Par Louis Ferdinand Comte de Marsilli, membre de l'Académie Royale des Sciences de Paris. (Allegorikus kép) Amsterdam, aux depens de la Compagnie. 1725. Sz. k. Pest városa könyvtárából került a magy. kir. tud. egyetemkönyvtárába; folio-alak 40 rézmetszetes táblánál több van benne. Épitre, préface, au lecteur XI; szöveg 173 lap. E példány meglétére Szilágyi Sándor úr figyelemzetett.

8. Extrait de l'Essay Physique sur l'Histoire de la Mer. Inserito nell' Istoria dell' Accademia Reale delle Scienze dell' anno 1710. a cart. 23.

9. Ludovici Ferdinandi Marsigli Dissertatio de generatione Fungorum ad Illustrissimum, et Reverendissimum Praesulem Joannem Mariam Lancisium Clementis XI. Pont. Apt. Max. Archiatrum, et Cubicularium intimum, cui accedit ejusdem responsio una cum Dissertatione de Plinianae Villae Ruderibus, atque Ostiensis Littoris incremento. Roma 1714. Ex officina typographica Francisci Gonzagae in via lata. In. fol.

Leirja e nyaralót Plinius Gallushoz intézett levelében. II. 17.

10. Aloysii Ferdinandi Comit. Marsigli Danubialis Operis Prodromus. Ad Regiam Societatem Anglicanam. (Allegorikus kép: Evadam. Danubius szókkal). Auspicio Anni novi 1700. Megjelent Norinbergában Endter János András fiainál. Kis ivrét, 60 lap. A M. N. M.-ban $\frac{\text{Hung. h.}}{345}$ sz. a. található példány »Ex Bibl. Com. F. Széchenyi« való.

Az előszóban azt mondja: »Atque animus quidem erat initio Observationes, Antiquitatis, eas, et Naturae, Amplissimae Societati Vestrae (a londoni tudós társaságnak), Nuncupare, ac in Angliam, Transscribere: Verum Imperator Caesar, Meus Clementissimus Dominus, Augusto Nomine suo Condecoratas, in Lucem Prodire Voluit. Sola itaque Ea mihi Potestas Integra remansit, Vobis, Prodromum Operis, Istum, in Specimen Quoddam, tanquam Arbitris, hinc Offerendi. De e szándéka nem teljesült, mert a breizachi esemény következtében (az előszót 1698-ban írta) kegyet veszített s Lipót király utóda József idejében hasztalan maradt minden törekvése, katonai becsületét visszaszerezni.

E műben megállapítja a Dunáról irni tervezett művének címét és felosztását, melyet tán egy-két helyen változtatott meg.

Régészettel foglalkozókra nézve érdekes a pag. 25—26-ig terjedő rész, mely a Dunáról írt műve második kötetének programja.

11. *Danubius Pannonico-Mysicus* observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis per-lustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com. Marsili Socio Regiarum Societatum Parisiensis, Londinensis, Montpelien-sis, Hagae Comitum, apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt, Amstelodami, apud Herm. Uytwerf et Franc. Changuion. M. D. CC. XXVI. 6 kötet, készáznál több a szöveg közé, vagy különálló rézmetszettel, nagy ívrét alakban (folio impérial). Található a M. N. M.-ban, a hol egy tétel alatt hat, más tétel alatt három kötetben van meg, mint azt hallottam; a m. kir. tud. egyetem könyvtárában Budapesten; az általam átvizsgált példány a m. k. statisztikai hivatal könyvtárába Nagy István hagyatékából lipcei könyvkereskedőtől vétel útján került. Kötelességemnek tartom e helyen ezen példány használatáért a hivatal főnökének, Keleti Károly úrnak s a könyvtárnok úrnak, Findura Imre volt tanulóársamnak, köszönetemet nyilvánítani. A mű egy példányát bíró krakkói egyetem a magáét a ritkább és kitünőbb művek lajstromában sorolja föl, méltán! mert ily pazarlásig menő fényüzéssel kiállított műben Magyarországról még sem hazai, sem külföldi író nem emlékezett meg.

Az első kötet a Dumának a Kopasz hegy (Mons Cactius) és Jantra közé eső részét írja le; mindenütt általános és részletes mappákkal kísérve az előadást. Tab. I. X és XI-en Comitatus Mohaczensis-t említ, de mi alapon, azt nem tudom. Megemlíti a Duna mellett fekvő nevezetesebb helyeket s különös gondot fordít azon helyek megjelölésére, melyeken római építészet nyomai, vagy régiségek találhatók. Az Al-Dumának csaknem minden kanyarulatára esik egy-egy byzantinus uralom idejéből való erőd.

Helyesen ítél nyelvünkről: proprio nititur fundamento, nihil de aliis assumens-nek mondván azt. Pag. 24.

E kötetet a magyar történetíró is haszonnal forgathatja: »A törökök — írja a ráczokról szólva a 25-ik lapon — új lakosokkal akarván a magyarok által elhagyott helyeket betelepíteni, összehívták és összegyűjtötték Szerbia lakóit, a mely tartománynak természetöknél fogva sivár, terméketlen hegyeit, nagy és csaknem hihetetlen jótéteménykép cserélhették föl a terméketlen hazai földért Magyarország termékeny és tágas szántóföldeivel, a hol a dunai, tiszai s halakban dús más mocsarak körül lakóhelyeket építettek. Nevöket Szerbiának Rasca nevű, a Sztarinlak völgyét szelő és a Morava vizébe ömlő partakjától származtatják, a hol legrégebb telepeik voltak. Tágasabb területeket keresve maguknak, odafordulnak, a hol a háboru idején a győzelem kedvez, s így különféle tartományokban terjednek el. Leginkább folyók, könnyű és kényelmes halászatot engedő mocsarak körül telepednek le, de kunyhóikat oly gyenge anyagból s oly kezdetleges módon építik, hogy akár mikor készek, ha nekik, vagy főnöküknek tetszik, azokat lerontani s más helyre vándorolni. Innen van, hogy a ma még kunyhókkal beépített hely, holnap pusztaságnak látszik. Sőt a legtöbben a földbe ássák lakó helyeiket és rejtett üregekben laknak. Vallásuk görög szertartású, ugyanaz, a mely Moszkvában uralkodó.« Kevéssé kedvezően nyilatkozik jellemükről, a török haderőről írt művében. I. pag. 20.

Nem kevesbbé érdekes az, a mit az idézett helyen az oláhokról ír: »Az oláhok — írja — jóllehet a ráczokkal azonos görög szertartású vallást követik s ugyanazon illyr betűket használják, szokás és nyelv tekintetében különböznek tőlök. A

Duna partja mentében ott találhatók, a hol a Hémsz és Kárpátok érintik s Oláh- és Moldvaország kivételével nem szeretnek síkságon lakni. Valójában a régi rómaiaktól származnak s azzal kérkednek, hogy ők rómaiak s rontott néven ruminestnek nevezik magokat; nyelvök rontott latin vagy olasz. Régi megszokásból örömet laknak a hegyeken, minthogy a Magyarországon és Erdélyben uralkodó nemzetektől a hegyekre szorítottak; innen sohasem mehettek előbbre vagy más helyre, a már említett két tartományt kivéve. Okos és értelmes faj, a mely földműveléssel, különösen pedig állattenyésztéssel foglalkozik, s van benne némi finomság (urbanitas) s kissé paraszti előzékenység, melylyel a magyaroktól és ráczoktól különbözik.

A magyar parasztról is megemlékezik, de kevésbbé bizelgően azt az előbbienek mögé látszik helyezni. Nem bír tudomással arról, hogy a magyar paraszt az idegent lenézi, s az osztrák tábornoki ruha iránti közömbösségét, értelmi gyengeségnek rózza föl. Vagy a mit a Csallóközről ír: »közönségesen Schit-nek nevezik (Schütt a Csallóköz neve), van nagyobb és kisebb; mintegy a csalódás szigetei, vagy valami tömkeleg, azért, mert az egész térség mintegy mocsaraktól van elárasztva, a melyek közt az utazó a helyes útról könnyen letéved; úgy, hogy midőn az útra iparkodnék jutni: mindenünnen víz zárja el, s csak életének nagy veszélyeztetésével juthat ki belőle. A Duna növekedtével majdnem minden helyet víz áraszt el, a mit a nagyobbára mélyebb helyeken tartózkodó lakosok előre látván, magasabban fekvő helyekre vándorolnak, hogy a víz ellen ótalmat találjanak. A természet számtalan csatornákkal szakgatja keresztül, s azok közül, melyek a mocsarokból gyülemelő vizet a Dunába vezetik, a nagyobbikon a Csillist, Sártót (Sártó) s valamennyinél nagyobb Dunaágat említik.« (pag. 28. 29.) Ez nem egészen helyes, de nem szabad feledniük, hogy Csallóköz teljes megismerésére elegendő ideje nem volt.

Foglaltatnak e kötetben csillagászati észleletek, táblás átnézete a Duna mellékfolyóinak stb. Az egész kötet első sorban geografusok, azután archaeologusok és természettudósok figyelmét egyaránt megérdemli, mert nem kompiláció, hanem eredeti tapasztalaton alapuló mű. — Mappáiról alább még leend szó.

A második kötet a római régiségekkel foglalkozik; meg van jelölve minden hely, a melyen római régiséget talált, s a leírás megértését megkönnyíti a sok rajz, a melylyel a mű el van látva; e kötet méltatása nagyon messzire vezetne s röviden végezni nem tudok vele. Forrásúl használták Schönwisner, Katanésich, a Corpus Inscriptionum Latinarum s a Magyar Nemzeti Múzeum Római Föliíratos Emlékeinek szerzői, csak a főbbeket említve.¹⁾

A harmadik kötetben a folyamok medrét, azoknak alkatrészeit s mindent, a mi a földismére vonatkozik, adja elő; geologusokra nézve kiváló érdekű műnek tartom, mert jóllehet sok tekintetben túl lehet szárnyalva, Magyarország geológiai ismertetésénél kiváló vezető és útmutató.

A negyedik kötetben a halakról s egyéb vízi állatokról ír. Jóllehet ma is figyelemre méltó műnek tudom, bővebb méltatását ichthyologusokra kell bíznom.

Az ötödik kötetben a madarakról szól s figyelemmel van a fészeképítésre. »E tudós férfiú — írja Hanák — tizenhét év alatt mindazt, mit czéljához a Duna mellékének részletes megismertetéséhez, szükségesnek talált, nagy gonddal összegyűjtötte s híven leírva és pompásan lerajzolva kiadta. A természet három országának terményeire, főleg pedig az állatokra különös figyelmet fordított, s e tekintetben munkája első, melyet honi állataink leírásánál kütfő gyanánt használhatunk; ez okból igen czélszerűnek s hazánk barányára (Fauna) nézve szükségesnek tartom az általa megvizsgált, leírt és lerajzolt állatok névsorát, a mennyiben segédforrások hiányában lehetett, a mostani rendszeres elnevezések szerint, osztályonként közleni.« Nem volt időm állattannal foglalkoznom, s így nem tudom, méltatta-e figyelemre Marsigli az újabb irodalom? Fölosztásában, vagy rendszerében Aldrovandit és Willughbyt követte.

A hatodik kötet vegyeseket tartalmaz. »Minekutána József császár Landaut 1702-ben megvívta volna, néhány hétig történetesen a Fekete-Erdőben sváb földön kellett csapatommal tartózkodnom, ott, hol a Duna vélt forrásai vannak. Segé-

¹⁾ Inscriptiões stb. ezim alatt kiadott XXXI tábla. Bolognában (évszám nélkül); megvan a velencei Szent Márk könyvtárban 36322. sz. a.

deimmel együtt szemügyre vettem ezeket s leírás végett lerajzoltattam.« Az általánosán elfogadott nézet az volt, hogy a Duna forrásai Donaueschingenben vannak a Füssenberg család várában; Marsigli igen helyesen feljebb kereste a forrásokat; de túl ment a kellő határon, midőn Helvéziából származtatá s a forrásokat az ottani hegyekkel hozta kapcsolatba. E kötetben ismertet boncztanilag több madarat, légsúly- és hőmérői s egyéb physikai észleleteket közöl s Tabernamontanus terminológiája szerint, mintegy 310 növény nevét sorolja elő. Végül a rovarokra tér át s pag. 117. sqq. leírja az 1688-ban aug. hó 20-ika táján észlelt Tiszavirágzást.

Ez nagyjából azon mű, melyről még mindenki, a ki látta és olvasta, lelkesedéssel emlékezett meg. »Az egész munka — írja Hanák — királyi pompával kiállítva, valamint az akkori nyomtatásnak és metszésnek disze és remeke; úgy a szerző terjedelmes ismeretének és vizsgálódó szellemének, elvitázhatlan tanujele és halhatatlan nevének legméltóbb és legmaradandóbb emléke.«

12. Observations sur l'analyse des Plantes Marines et principalement du Corail rouge. Inserita nell' Histoire de l'Academie Royale des Sciences de Paris. Cart. 48.

13. Observations sur les Plantes de la Mer. Nella medesima Storia a cart. 69.

14. Osservazioni intorno a Bosforo Tracio, ovvero Canale di Constantinopoli, rappresentate in lettera alla Sacra Real Maestà di Cristina Regina di Svezia. Roma per Niccolò Angelo Tinassi. 1681. in 4°.

A királyné által jegyzetekkel ellátott példány az Intitútóban van.

15. Lettera intorno al Ponte fatto sul Danubio sotto l'Imperio di Trajano, indirizzata al R. P. D. Bernardo di Montfaucon in data di Roma 27 Aprile 1715.

Megjelent még a Giornale di Venezia XXII. kötetében a 116. s köv. lapokon s Sallengre Albert Henrik »Novus The-saurus Antiquitatum Romanarum« című művében. Mindezek mellett figyelembe veendő lesz az is, a mit a Dunáról írt műve első és második kötetében e tárgyra vonatkozólag ír.

16. Lettera scritta al Signor Antonio Vallisnieri intorno al origine delle Anguille in data de' 21. Giugno 1717.

Megjelent a Giornale di Venezia XXIX. kötetében pag. 206. sqq.

17. Lettre écrite de Cassis, près de Marseille le 18. Decembre 1706 à M. l'Abbé Bignon, touchant quelques branches de Corail qui ont fleuri. Megjelent a Journal de Savants 1707-ik évi májusi toldalékában.

18. *L'état Militaire de l'Empire Ottoman, ses progrès, et sa décadence* par M. le Comte de Marsigli de l'Académie Royale de Sciences de Paris, et de Montpellier, de la Société Royale de Londres, et Fondateur de l'Institut de Boulogne. Ouvrages Enrichi de Planche en taille douce. Première partie. (Allegorikus kép). A la Haye, Chez Pierre Gosse, et Jean Neaulme, Pierre de Hondt, Andrieu Moëtjens. A Amsterdam, Chez Herm. Uytwerf, Franç. Changuion. M. D. CC. XXXII.

Stato militare dell' Imperio Ottomano, incremento e decremento del medesimo Del Signore Conte di Marsigli dell' Academia reale delle scienze di Parigi, e di Monpelièri, e della societa reale di Londra, e fondatore dell' Instituto di Bologna. Opera ornata di Tavole tagliate in rame. Parte prima. (Allegorikus kép). In Haya, Appresso Pietro Gosse, e Giovan Neaulme, Pietro de Hondt, Adriano Motjoens, In Amsterdamo, Appresso Herm. Uytwerf, Franç. Changuion. M.D.CC.XXXII.

Folio, előszó és tartalomjegyzék; I. kötete XVI és 161 lap, II. köt. 199 l.; ábrákkal és mappákkal van ellátva. E két kötetes mű példányát a magy. kir. tudományegyetem könyvtárában »El. 32.« alatt találtam meg, a hová az József Nádor hagyományából került. A páros számú lapokon az olvasó balkeze felé eső hasábon van a francia, jobb felé esőn az olasz szöveg; a páratlan számú lapokon megfordítva, úgy, hogy az olasz szöveg mindenütt a hajlás mellett fekvő hasábokra, a szélről esőkre pedig a francia van nyomtatva. Táblázatoknál az egész lap egy nyelven írt szöveggel van ellátva. Az olasz szöveget a kiadók meghagyták azon formában, a melyben azt Marsigli állította össze s ez meglehetősen pongyola. Jóval rendesebb s azért könnyebben megérthető a francia fordítók szövege, a kik itt-ott jegyzetekben helyreigazítást adnak, habár nem mindenütt tartanak lépést az eredeti szöveggel.

A mű taglalása, melyet egyébiránt egészen még nem né z

hiettem keresztül, nagyon messzire vezetne, s azért legyen elég e helyen mindazoknak figyelmébe ajánlanom, a kik a keleti ügyekkel foglalkoznak, mert a közvetlen tapasztalaton alapulólag író Marsigli itt is tanulságos. Ránk nézve különösen azért érdekes, mert a hódoltság azon idejében készült, midőn a török hazánkban a leghatalmasabb állással bírt, s a lehető legjobb forrásokon alapúl.

Megjelent, mint Fantuzzinál olvasom, 1737-ben Szent-Péterváron is orosz nyelven, negyedréten, a pétervári császári tudományos akadémia nyomdájában.

19. Informazione di quanto gli è accaduto nell'affare della resa di Brisaco, con le Postille responsive alla contronotata Scrittura di Autore Anonimo, intitolata: Innocenza immaginaria di ambi i Generali d'Arco, e Marsigli, a causa della troppo precipitata resa dell'importantissima Fortezza di Brisaco. Megjelent olasz és német nyelven 1705-ben negyedréten, hely, nyomda és nyomdász megnevezése nélkül.

20. Aggiunta di alcune Scritture in sua difesa. Latin és franczia nyelven 1705-ben adatott ki, hely, nyomda és nyomdász megnevezése nélkül.

21. Bibliotheca Orientalis, sive Elenchus Librorum Orientalium manuscriptorum videlicet Graecorum, Arabicorum, Persicorum, Turcicorum, et deinde Hebraicorum, et antiquorum Latinorum tum manuscriptorum, tum impressorum, quos partim in bello Turcico, et partim in itinere Constantinopolim suscepto ipse (t. i. Marsigli) collegit, coemitque. Opera Michaelis Talman. Befejezetlen.

22. Atti Legali per la Fondazione dell' Instituto delle Scienze, ed Arti liberali per memoria degli Ordini Ecclesiastici Regolari, e Secolari, che compongono la citta di Bologna. In Bologna 1728. nella Stamperia di S. Pommaso l'Aquino. Folio.

23. *La Hongrie et Le Danube* Par Mr. Le Comte de Marsigli. En XXXI. Cartes très fidèlement gravées d'après les Dessains originaux et les Planes levez sur les lieux par l'Auteur même. Ouvrage où l'on voit la Hongrie, par rapport à ses Rivières à ses Antiquitez Romains, et à ses Mines; et les Sources et le Cours du Danube etc. Avec une Préface sur l'excellence et l'usage de ces Cartes. Par M. Bruzen de la

Martiniere. A la Haye. Aux Depens de la Compagnie. M. DCC. XLI.

Nagy ívrét (folio impérial), mely a Dunáról írt művében foglalt mappákból van összeállítva a czélból, hogy azok hozzáférhetőbbek legyenek. Egy példányt a M. N. M.-ban találtam, a hol az $\frac{\text{Hung. h.}}{346}$ jel alatt őriztetik; ide került »Ex Bibl.

Com. F. Széchenyi.« Tartalma bevezetés és 31 térkép.

»Marsigli, a jeles gróf neve, — így kezdődik a bevezetés — nagy tiszteletben áll a valódi tudósoknál, s mindaz, amivel a tudomány köztársaságát megajándékozta, önmagában hordja ajánlatát.«

A szakavatott kiadó méltatása különösen a geografozókat érdekelheti s figyelmet leginkább azért érdemel, mert melözve a hangzatos frázisokat, tényekre alapítja itéletét. Mappáira nézve megjegyeztetik, hogy azok teljesen megbízhatók, mert Marsigli s illetőleg segédei pontos fölmérésein alapulnak; hogy az óriási mű elkészítésére magános ember nem vállalkozhatnék s Marsiglinak azért sikerült, mert Lipót király védelme, pártfogása, s buzdítása alatt kellő apparatussal és segédlettel foghatott hozzá stb. A mappák főértéke abban van, hogy a hely színen eszközölt fölvételeken alapulnak, s hogy e fölvételek az akkori technika segédeszközeinek fölhasználásával eszközöltettek.

24. Ide számítható ama töredékes jelentés is, a mely a »Sulla Biblioteca Corvina spigolature di Ercole Ricotti. Torino. Stamperia Reale della ditta G. B. Paravia e Comp. di Innocenzo Vigliardi. 1879.« czimű művecskében jelent meg. A nyolczadrétű, összesen 11 lapból álló füzetecske a Magyar Nemzeti Múzeumban, s a M. Tud. Akadémia könyvtárában található. Szerző a nyolczadik s következő lapokon függelékben közli Marsiglinak: Discorso intorno alla Libreria famosa di Buda, Da tradursi in Latino e preporsi all' Elencho già cominciato, dei Libri Ms. Orientali, che si conservano nella Libreria dell' Ilmo Eccell^{mo} Sig^r Luigi Ferdinando Co. Marsilli, quando quello sarà terminato, — czimű iratának töredékét. A közlemény a grófnak a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött sajátkezű iratából van véve, de azzal való azonosságát, melyet Fantuzzi a capsula 3-ban levőnek mond, nem erősíthetem.

V. Marsigli életirői.

1. »Kevés idővel Marsigli Alajos Ferdinánd gróf halála után a tisztelendő atya Quincy¹⁾ Károly Herbert szerzetes, a ki Alajos grófnak életében legbensőbb barátja és megbízottja volt, Bolognában tartózkodva, francia nyelven megírta Alajos gróf életrajzát négy részben, mely Zürichben 1741-ben jelent meg nyolczadrétben. De az igazat megvallva, e műben föltűnő kevés rend található; az adatok nem pontosak, kuszáltak s gyakran nem is vonatkoznak Alajosgrófra, így ítéi nagyjában Fantuzzi alább nevezendő művében p. V. A műről Wurzbach így emlékezik meg: Quincy (Louis Dominique), Mémoires sur la vie du Comte de Marsigli, 2 vol., Zürich, 1741. 12°. — Jöcher Keresztély Gottlieb: Quincy hat Mémoires sur la vie de M. le Comte de Marsigli in 4 Theilen zu Zürich 1741. in 8. herausgegeben.

2. »Zanotti Ferencz tudor, előbb az akadémia titkára, utóbb az Instituto elnöke, ékes, arany latinságával s irályának kellemével megírta az Accademia dell' Instituto jegyzőkönyveinek első kötetében Alajos gróf emlékezetét; s ugyanezt tevő a párisi királyi akadémia elhunyt tagjai fölött tartatni szokott emlékboszódban a szép irályú és híres Fontenelle; de minthogy mindketten inkább dícsérő beszédet (elogium) kívántak adni, életrajzát föltűnő röviden közli s így sok olyan kimaradt belőle, a mi Alajos gróf életére világot vet. Fantuzzi u. o. Wurzbachnál: Fontenelle, Eloge des Academiciens, tome II.

Az aktákat nem ismerem; de Fontenellet megtaláltam a Magyar Nemz. Múzeumban, $\frac{\text{Opp.}}{555}$ sz. n. A mű czíme: Oeuvres de Monsieur de Fontenelle, Des Académies Française, des Sciences, des Belles Lettres, de Londres, de Nancy, de Berlin et de Rome. Nouvelle Edition, Augmenté avec Figures. A Amsterdam chez François Changuion M.DCC.LXIV.

A Fontenelle arczképével ellátott mű kis nyolczadrétű XII kötetben jelent meg. A muzeumba: Ex Bibliotheca Com(itis) Franc(isci) Széchenyi — jutott. Az »Eloge de M. le Comte Marsigli« a VI. kötetben pag. 249—261 áll. Mint Nicéron alább idézendő művében pag. 227. írja, ez élege megjelent az 1730-ik évi Histoire de l'Académie des Sciences-ban is.

3. Habár elismeréssel említi Fantuzzi — l. c. pag. VI. — Nicéron, rövidsége miatt nem találja kielégítőnek. Említi Wurzbach is. A többi kötetre terjedő kis nyolczadrétben megjelent mű a M. N. M.-ban H. lit.

$\frac{1155}{}$ sz. n. található; czíme: Mémoires pour servir à l'Histoire des Hommes Illustres dans la republique des lettres avec un Catalogues raisonné de leur ouvrages. Chez Briasson Libraire rue S. Jacques à la Science. M.DCC.XXXIX (61 fogva). Avec Approbation et Privilège du Roy.

¹⁾ Másutt: Quincy; minthogy művét nem találtam meg, nem tudom, melyik írás helyes.

Marsigliéről a XXVI-dik kötetben (megjelent 1734-ben) pag. 212—227-ig emlékezik meg s a 222-ik laptól kezdve műveit sorolja elő — nem oly teljesen, mint Fantuzzi, — fölihozza, hogy 1704-ben megjelent apológiáját nem ismeri; mais je ne sçai en quelle langue, ni en quelle forme. A korallokról írt művével fölemlíti, hogy a virágban Marsigli sem magot, sem maghoz hasonló fejleményt nem talált.

4. Ez elégteleneknek tartott említések folytán elhatározá Fantuzzi Alajos gróf eredeti följegyzései, családi s egyéb levelezései, valamint más rendelkezésére álló eredeti kútfők alapján, melyek az Instituto-ban, a családnál s egyebütt elegendő mennyiségben állottak rendelkezésére, annak életrajzát öt megilletően megírni. A Wurzbach által említett, Szalay által történetének megírásánál is használt mű czíme: Memoire della vita del generale co: Luigi Ferdinando Marsigli dedicato All' Emo e Revmo Sig. Cardinale Lazzaro Opizio Pallavicini Segretario di Stato di N. S. In Bologna M.DCC.LXX. Per Lelio dalla Volpe Impress. dell' Instituto delle Scienze. Con Licenza de' superiori. 8-ad rétt.

Az író neve nincs kitéve, de a M. N. M.-ban a sédák közt Fantuzzi Jáno (Giovanni) neve alatt található meg; könyvtári jele $\frac{\text{Biogr.}}{1532. i.}$ EX Bibl. Com. Fr. Széchenyi való, s mint a beragasztott cédulából kiderül, valamikor: Ex Bibliotheca Josephi Garampii — került ki.

A könyv elején látható a gróf arczképe: hosszókás arcz, parókával fődött fej, sas-orr, magas homlok, értelmet tanusító tiszta szemek, szorosán betartott száj, szabályos arczvonások; krisztókratikus tekintet, előkelő külső és katonás főtartás a főbb jellemző vonások. Mellének felső része is látható s a köpeny alól katonai kabát látszik ki. Az arczkép a gróf java-korából lehet véve s eddigelé még mást nem láttam.

A mű berendezését illetőleg a czímlap után ajánlat (IV-ig), előszó az olvasóhoz (VIII-ig) következik; azután 338 lap szöveg (okmánytárral); a végén az »Imprimatur« olvasható.

5. Ugyancsak Fantuzzitól való életrajz jelent meg a: Notizie degli scrittori Bolognesi raccolte da Giovanni Fantuzzi In Bologna MDCCCLXXXI (-tól 1794-ig). Nella Stamperia di san Tommaso d'Aquino. Con licenza de' superiori. — czímű negyedrét alakú 9 kötetes mű ötödik kötetében (megjelent 1786-ban) pag. 286—327-ig.

E művet a gráci egyetemi könyvtárban »Literaturw. II. 38« signatura alatt találtam; de sajnálatomra nem nézhettem át.

Hivatkozik e műre a bolognai utjáról tett jelentésében Szilády Áron s mint ebből látom, Marsigliin kívül hazánkat érdeklő más egyének is említettnek benne.

6. Fabroni, Vitae Itatorum, tomus V. Említi Wurzbach.

7. Tipaldo (Emilio de), Biografia degli Italiani illustri nelle scienze, lettere ed arti del secolo XVIII e de contemporanei (Venezia, 1841. tipografia di Alvisopoli, 8-adrét), Tomo VIII. Említi Wurzbach.

8. Frankl (Ludw. Aug. Dr.). Sonntagablätter (Wien, 8-adrét), V. Jahrgang (1846) Nr. 35, S. 817. »Literargeschichtliches.« Eml. Wurzbach.

9. Gräffer (Franz), Wiener Tabletten (Wien, 8-adrét) S. 248. Említi Wurzbach.

10. Jöcher (Christian Gottlieb), Allgemeines Gelehrten Lexicon u. s. w. (Leipzig, 1753. Gleditsch, 4-adrét). Bd. III. S. 209. Említi Wurzbach; meg van a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában.

11. Baur (Samuel) Gallerie historischer Gemälde aus dem achtzehntem Jahrhundert. Ein Handbuch für jeden Tag des Jahres (Hof, 1805. G. A. Gran, 8-adrét). Theil III. S. 120. Említi Wurzbach.

12. Oettinger (C. M.), Bibliographie biographique universelle (Bruxelles, 1854. Stiènon). Említi Wurzbach.

13. Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den oesterreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Von Dr. Const. von Wurzbach. Druck und Verlag der k. k. Hof und Staatsdruckerei. A XVII. kötetben, (megjelent 1867.) pag. 15—18. Megvan a M. N. Múzeumban.

14. Mayer és Brockhaus »Conversations-Lexicon«-a csak röviden említi s egy-két művének elősorolására szorítkozik.

15. Hanák János: Az állattan története és irodalma Magyarországon. Irta Hanák János. Kiadta Pólya József. (A szerző arcképével.) Pesten, 1849. Nyomatott Lukács és Társánál. 8-rét. Megvan a M. N.

Múzeumban ^{Zool.} 275. b. alatt. Pag. 35.: »Honunk egy részének, különösen a Duna mellékének megismerésére igen sokat tett a nagy tudományú olasz utazó Marsili Alajos gróf, ki 1658-ban Bolognában született. Az osztrák hadseregnél szolgálván 1679-ik évben, a Dunán Konstantinápolyba útazott, 1683-ik évben a háboru alkalmával ismét a Duna vidékén tartózkodott, de az ütközetben elfogatván, török fogságra jutott. Szabadságát visszanyorván, az ezrednél előbbi helyére lépett s a folytonos harcsmoraj között is folytatta buvárkodását, így például 1688-ban nyárutó 20-án, midőn Jenő herczegnek elfogadására hajókázának a Duna és a Tisza összefolyásánál a kérészt (tiszavirág) vizsgálta meg; 1696 és 1697-ben érdekes kísérleteket tén a légmérővel. Ugyanazon határvizsgáló küldöttségben, melynek tervrajza az 1699-ben kötött karloviczi béke alapját tette, mint ezredes kitűnő részt vett. Utóbb az osztrák hadseregtől, mi oknál fogva, nem tudni, külső szolgálatba lépett, meghalt 1730-ban. Remek műve: Danubius Pannonico-Mysicus stb.«

16. Marsigli és Rákóczy Ferencz ismeretségről szóló Thaly Kálmán »II. Rákóczy Ferencz gyermekora és ifjúsága« című székfoglalójában. Századok XIV. k. pag. 885.

Ennyi az, a mit a nem régiben közölt jelentések kivételével Alajos grófról magyar nyelven írva találtam. De hazai íróink közül többen hivatkoznak rá; ezek közé tartozik Schönvitzner, Katacsich, Szalay, Részó Eszél Sándor, Desjardins-Römer, a »Földrajzi közlemények« egyik munkatársa, s ha jól tudom Kubinyi.

AZ

EURÓPAI VASÚTI ÜGY

FEJLEMÉNYEI ÉS EREDMÉNYEI

A MAGYAR MAGÁNJOG SZEMPONTJÁBÓL.

WENZEL GUSZTÁV

K. TANTÓL.

(Olvastatott a II. osztály 1881. jún. 13-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.